

მძ. ზიორაზი თედორაძე

სუთი წილი უზავ-სივსუკითუი

წიგნი მორამ

გვარი, თჯაბი სარწმუნოებრივი კულტი,
ტანისამოსი, მკურნალობა

ხ ე ვ ს უ რ ე თ ი

ხევისურეთს, წარსულს და არა ახლანდელს, ჰქონდა ბევრი ისეთი მხარე, რომელიც ჩვენი, თანამედროვე, თვალსაზრისით, დასაგმობია და მიუღებელი. ყოფა-ცხოვრების წესები, ზნე-ჩვეულებანი, კულტა, სამართალი, მკაცრი წესები სისხლისაღებისა და სხვ. იმდენად ცუდ შთაბეჭდილებას სტოვებდა ყოველ, თუნდაც ცოტაოდნად კულტურულ ადამიანზე, რომ ყველა, ვისაც კი მოუხდებოდა ხევისურეთში ყოფნა და ცხოვრება, გაკვირვებული და, შეიძლება, სასოწარკვეთილიც კი, წამოიძახებდა: ნეტავი რა დამიფარავს ამათვანო! მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად, ხევისურები ფრიალდნანინტერესონი არიან სწორედ ამ თავიანთი ძველებურობით, გვარ-ტომური წყობილებით.

ლუი მორგანმა იროკეზების საზოგადოებრივი წყობილება ძველი წესწყობილების იდეალად მიიჩნია. ხევისურებიც იროკეზებში ბევრით არ განსხვავდებიან. მხოლოდ კი, იროკეზების რიცხვი და ტერიტორია მეტი იყო ხევისურებისაზე.

ფრ. ენველხი, როცა იროკეზებს ეხება, ამბობს: „რა სუცხოვო მოვლენაა ეს გვაროვნული წესწყობილება თავისი უშუალობისა და სიმარტივის მიუხედავად. აქ არც ჯარისკაცებია, არც ჟანდარმები და პოლიციელები, არც თავად-აზნაურობა, მეფეები, მეფის მოადგილეები, პრეფექტები ან მსაჯულები, არც ციხეებია და არც პროცესები, მაგრამ ყოველივე წესაფრად. მიმდინარეობს. ყოველივე უთანხმოებას და ჩხუბს სწყვეტს იმ პირთა ერთეული, რომელთაც ეს ეხება: გვარი, ტომი ან გვარების გაერთიანება; სისხლისაღება მხოლოდ უკიდურეს, იშვიათ შემთხვევაში იხმარება. ამ სისხლისაღების ცივილიზაციამნილი ფორმა სიკვდილით დასჯაა. იგი ცივილიზაციის უპირატესობითა და ნაკლითაა დატვირთული. თუმცა გვაროვნულ წყობილებაში მეტი საზოგადო საქმეებია გასარჩევი, ვიდრე დღეს

თუმცა რამდენიმე ოჯახს საერთო შინაური მეურნეობა აქვს კომუნისტურად მოწყობილი, თუმცა იქ მიწა ტომის სამფლობელოს წარმოადგენს, მხოლოდ ბალჩებია მიკუთვნიებული შინაურ მეურნეობისადმი, მაგრამ მაინც იქ საჭირო არაა ჩვენი ფართო და დახლართული მმართველობის აპარატი. საქმეებს მონაწილეები სწყვეტენ და უმრავლეს შემთხვევაში, ყველაფერი საუკუნოებრივი ადათის წყალობით წესრიგდება“. (ფრ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“, თარგ. გერმანულიდან ვერ. ქიქოძისა. გვ. 111).

სწორედ ამ თვალსაზრისით არის ჩვენთვის საინტერესო ხევისურეთი, ხევსურეთი, როგორც ნიმუში საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიის შესასწავლად, თორემ დღევანდელმა ხევსურეთმა, საბჭოთა ხელისუფლების დაუღალავი მზრუნველობით, უკვე დასტოვა თავისი პრიმიტიულობა და ახალი, სოციალისტური ცხოვრების გზას დაადგა. ამიტომ ამ ჩვენს წიგნში ლაპარაკი გვაქვს, როგორც უკვე ვთქვით, წარსულ ხევსურეთზე. ეს გარემოება მკითხველმა ერთი წუთითაც არ უნდა დაივიწყოს. მართალია, ხევსურეთის ცხოვრების ყველაფერი ძველი რეაქციონური, ჯერ მთლად არ არის აღმოფხვრილი. ეს აღმოფხვრა ერთბაშად, რასაკვირველია, შეუძლებელი იყო, მაგრამ ხევსურეთი, ვიმეორებთ, უკვე შედგა იმ გზაზე, რომელზედაც ლენინ-სტალინის პარტიამ მსოფლიო პროლეტარიატის დიდი ბელადის სტალინის ხელმძღვანელობით დააყენა დედამიწის ერთი მეექვსედი.

ამგვარად, ჩვენ ვილაპარაკებთ ხევსურეთის ძველ საზოგადოებრივ წყობილებაზე და მკითხველმა არამცდარამც არ უნდა იგულისხმოს, რომ ყველაფერი, რაც ამ წიგნშია მოთხრობილი, ამჟამადაც ძალაშია და მოქმედობს.

გვარები ხევსურეთში

ხევსურეთის საზოგადოებრივი წყობილების ძირითად ერთეულს გვარი წარმოადგენს. არის სამი მთავარი გვარი: არაბული, კინჭარაული და გოგოჭური. ხევსურების თქმით, ეს სამი გვარი წარმოშობილა სამი ძმისაგან: არაბაჰ, კინჭარასა და გოგოჭასაგან. არაბა არაბივით შავი ყოფილა, გოგოჭა კი ტანად პატარა ყოფილა. ამ ნიშნების გამო დაურქმევიათ ეს სახელები. მესამე ძმა მცირეწლოვანი, და კოკლი ყოფილა. ძმები დასახლებულან სოფ-

გულანში. შემდეგ გაყრილან. გაყრისას, ჩხუბი მოსვლიათ. არაბას ხელი უკრავს უმცროსი ძმისათვის და კინკრებში გადაუგორებია. ამის შემდეგ დარქმევია მას კინკარა. გაყრისას, წილისყრით, არაბას რგებია ადგილი ბაცალიგო, გოგოქას—ჭორმეშა, კინკარას კი —გულანი. ასეთია გაღმოცემა.

ეს სამი გვარი რიცხვით მეტი ვიდრე დანარჩენი გვარები. მათ ჰყავდათ საერთო საგვარეულო ჯგვარი—გულანის ჯგვარი. წელიწადში ერთხელ ეს სამი გვარი თავს იყრიდა ამ ჯგვარის გაღვენში საერთოდ სალოცავადა და გვარული ნათესაობის გასამტკიცებლად. ასეთი შეკრება, ზოგჯერ, წელიწადში რამდენჯერმეც ხდებოდა. მათი ნათესაური კავშირი იმდენად მტკიცედ იყო დაცული, რომ ურთიერთში ქალის გათხოვება აკრძალული იყო იმ დრომდე, ვიდრე ჩამომავლობა ოცი-ოცდაათი თაობით არ დაშორდნენ ერთმანეთს.

სამივე გვარი დასახლებულია სხვადასხვა სოფელში. ზოგი მათგანი ძლიერ არის ერთმანეთს დაშორებული. იმის გამო რომ ეს გვარები, გაღმოცემის თანახმად, ერთი ოჯახიდან არის წარმოშობილი, გამრავლებულია და მთელს ხევსურეთშია დასახლებული. ამიტომ ეს გვარები ხევსურეთის მოსახლეობის თავდაპირველ, ფუძემდებელ გვარებად უნდა ჩაითვალოს.

არაბულების გვარი სამ ფრიატრიად ანუ თემად არის გაყოფილი. ერთს ეწოდება—რკინაულის თემი, მეორეს—ბიჩინაგურის თემი და მესამეს—ფიც-ჯაღურის თემი. რკინაულები სახლობენ სოფ. ჩირდილში, ხიტალეში, წინ ხალუსა და ზეისტეჩოში; ბიჩინაგურები—სოფ. დათვისში, ჯუთასა და ზეისტეჩოში; ფიცქელაურები—ბაცილიგოში, ჩხუბოში, მოწმაოში, ობერხევეში, წინხალეში, გველეთსა და ბარისახოში.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხევსურეთში თემი არ შეიცავს ტერიტორიალური ერთეულის ცნებას, არამედ გვარის ერთობლიობას.

კინკარაულის გვარს ორი ფრიატრია (თემი) აქვს: მგვლიაურისა და ყურდღელაურისა.

რადგანაც ეს სამი გვარი მთელს ხევსურეთშია დასახლებული სხვადასხვა სოფელში, ამიტომ, ერთსა და იმავე სოფელში ხშირად სახლობს სხვადასხვა თემის წარმომადგენელი.

ამ სამი მთავარი გვარის გარდა, სხვა გვარებიც არის: ხალიქოკო გვარეულობა; იყოფა სამ თემად: ჩალჭურისძე, ანუ ჩალხურის თემად, ხახონაურიძე, ანუ ხახონაურის თემად, და ხუნ-

ჩალაურის ძედ ანუ ხუნჩალაურის თემად. ამჟამად ეს სამივე ფრა-
ტრია, ანუ თემი, ერთ გვარზე იწერება—ლიქოკელის გვარზე,
და ლიქოკის ხეობაში სახლობს. ხახონაურები და ხუნჩალაურები
სისაურის მოდგმისანი არიან, ანუ ხახიტაშფლები თაობისა არიან.
ამათში სისხლის აღრევა, ე. ი. ქალის გათხოვება, სასტიკად აკრძა-
ლული იყო.

ამ ჯგუფში კიდევ სახლობს ბასხაჯაურის გვარი.

როგორც ხევსურები ამბობენ, ჩალხურისძე⁶ გადმოსახლებუ-
ლია ჩალხისწყლიდან (კახეთი), ბასხაჯაურები თურქთა მოდგმი-
სანი არიან. მათი წინაპარი ხევსურეთში დარჩენილა ოდესღაც
ომიანობის შემდეგ. ეს გვარი სულ რამდენიმე კომლისაგან შეს-
დგება და სახლობს ქალისსოფელში (ლიქოკის ხეობაში*); ხახო-
ნაურისა და ხუნჩალაურის ფრატრიები ხუთ სოფელში სახლობენ:
ნაღრანში, აკუშოში, კიმხაში, ქობულოსა და აკეში. ჩალხურისძენი
დასახლებულნი არიან სოფელ ბაგჩვილოსა და კარწეულთაში. სი-
საურები გადმოსახლებულები არიან ქისტეთიდან. ამ გვარის ერთი
ნაწილი ზინადრობს ლიქოკის ხეობაში, ზემოთაღნიშნულ ხუთ სო-
ფელში, მეორე ნაწილი კი, განაყარნი, — სოფ. ძიძეთსა და ბუშა-
რანაში (კახეთში). მესამე განაყარნი სოფ. შატილში. შატილიონები
(შატილელი) სისაურები ამჟამად სხვა გვარზე იწერებიან, მაგრამ
სისაურების გვარის დანარჩენ წევრებთან სისხლით ნათესაობას არა
წყვეტავენ, თუმცა საუკუნეებით არიან მათგან დაშორებულნი. სა-
ერთო წესისაწებრ, აქაც, სისაურების გვარში (ამათ რიცხვში შატი-
ლელი სისაურებისაც) სისხლის აღრევა აკრძალული იყო.

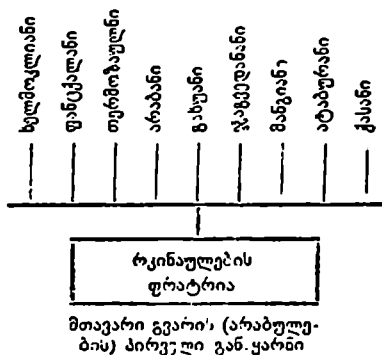
სისაურების პირდაპირი განაყარნი ცნობრობენ სოფ. შატილ-
ში, პირიქით ხევსურეთში. მათ ეწოდებოდა ანატორელები.

შატილიონებსა და ანატორელებს შორის გვაროვნული ნათე-
საობა არ არსებობს, მაგრამ მათ შორის ქალის გათხოვება მაინც
აკრძალულია.

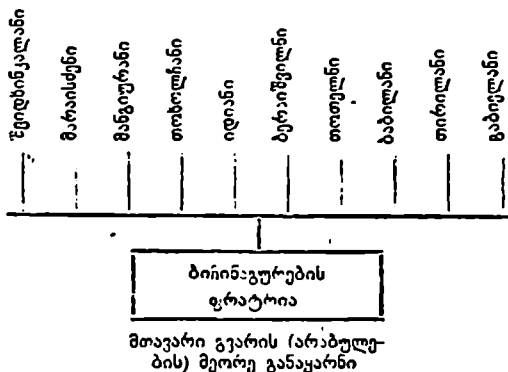
ხევსურეთის მესამე მთავარ გვარს — გოგოჭურებს, — განაყარ-
ნი არა ჰყავს და ეს, ალბათ, იმით უნდა აიხსნას, რომ ეს გვარი
რალაც მიზეზით ვერ გამრავლდა ისე, როგორც გამრავლდა არა-
ბულებისა და კინკარაულების გვარი.

* ბასხაჯაურთა გვარი განცალკავებული გვარია და ხსენებულ გვართან
ნათესაური კავშირი არა აქვს. ამ გვარის წარმოადგენლებს ჩვენ შეეხვედით
მხოლოდ რამდენიმე კომლს და ლიქოკის ხეობაში მისი შტოები არ შეგვხვედ-
რია.

რკინაულების საგვარეულოში (ფრატრიაში) შედის რამდენიმე მამათაობა:

რკინაულის თემი შრავალრიცხოვანია. დროთა განმავლობაში გამრავლების შედეგად მივიღეთ მეორე სახელწოდების გამრავლებული გვაროვნული ფრატრია:

ამ მთავარი გვარის მეორე განაყარნი 'კიდევ არიან. ისინი ბიჰინაგურების ფრატრიაში ირიცხებიან, მაგრამ ხევსურული წყობის ნათელსაყოფად საკმარისია-გვაროვნული ტოტით აღვნიშნოთ მამათა თაობა.

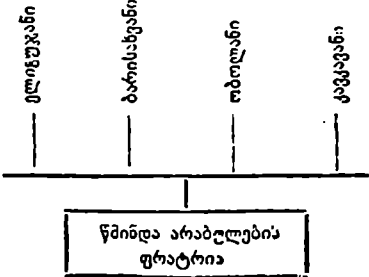
ფურნი
დედანი
ლერნიკანი
აქლიანი
აშისანი
შინინანი
გორელნი
ალაქალანი
ბაგრატიანი
ბინდანი
ომლიკანი
შობანი
ქისტანი
კოტორანი
ხარანი
საბუღარანი
ბარყანი
კოლშანი
კოწიანი

ფიცხელაურების
ფრატრია

მთავარი გვარის არაბულე-
ბის) მესამე გან.ყარნი

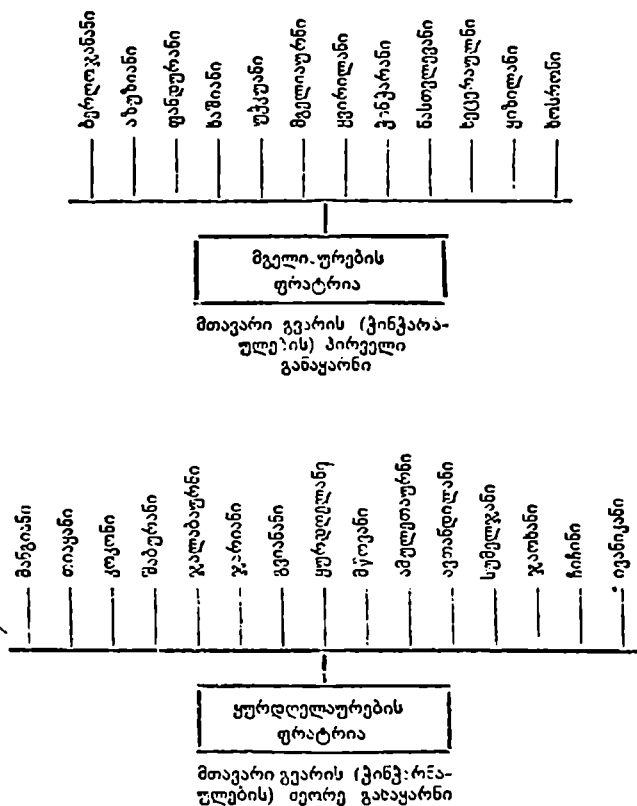
როგორც ვხედავთ, რკინაულების, ბიჩინაგურებისა და ფიცხელაურების მოდგმა შედგებოდა ჯერ სამი პატარა გვაროვნული ფრატრიისაგან, მერე კი არაბულების გვარის დიდ ფრატრიად, მრავალრიცხოვან გვაროვნულ ძმათა საზოგადოებად გადაქცეულა. ყოველი ფრატრია ამჟამად თავისი განსაკუთრებული სახელწოდებით — რკინაულები თავიანთ რკინაულობით, ბიჩინაგურები — ბიჩინაგურობით და სხვ.

ყველა ხევსური, ქალი თუ კაცი, ორ სახელს ატარებს (ზოგჯერ სამ-სამ და ოთხ-ოთხ სახელსაც) — ერთს ნათლობისას, მეორეს ნართაულა სახელს, რომელიმე საგნის სახელს, რომელიც ადამიანს სიზნუნავით ან სიძნაპაცით დამსახურებული აქვს თავის თემ-სოფელში. ამის მიხედვით იცვლება ძირეული გვარი, მაგრამ ეს არ იწვევს სისხლით ნათესაობის დაკარგვას. ამის მაგალითია ის, რომ ფიცხელაურების ფრატრიიდან ზოგი ფიცხელაურებად იწერება, ზოგი კი ისევ ძველ გვარზე — არაბულზე. რკინაულებისა და ბიჩინაგურების ფრატრიები კი, ყველანი, არაბულებად ითვლებიან. მგელიაურისა და ყურდღელაურის ფრატრიები კინკარაულებად იწერებიან. ხევსურების სიტყვით წმინდა არაბულები სოფ. წინხადლში ცხოვრობენ და იყოფიან მამათა ოთხ თაობად:

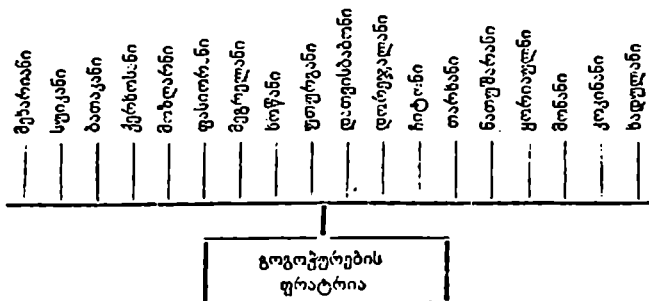

ამ შტოში მოთავსებული თაობაც წმინდა არაბულებს ეკუთვნის და სახლობს სოფ. ბარისახოში.

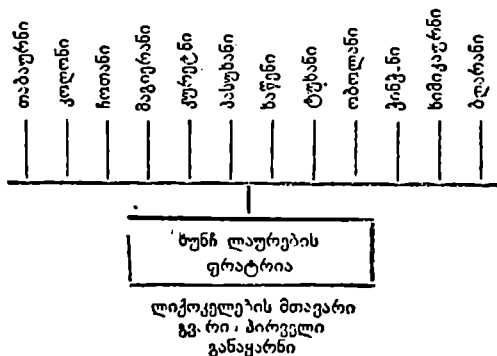
მეორე მთავარი გვარი — ჰინჭარაულები — ორ მთავარ ფრატრიად გაყრილია — ერთია მგელიაურების გვარი, მეორე — ყურდღელაურებისა:

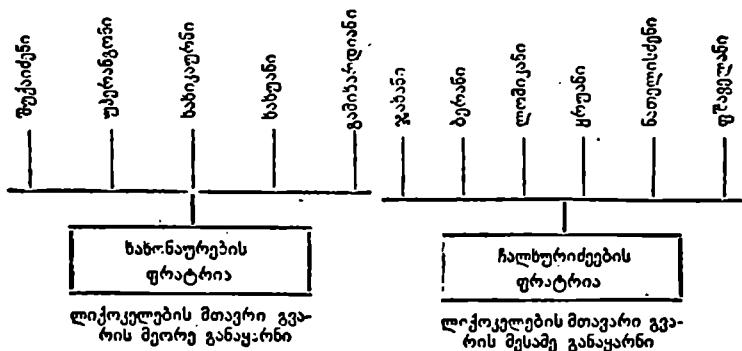

მესამე მთავარი გვარი — გოგოჭურები, — ერთ კარგად მოზრდილ გვარს წარმოადგენს და ფრატრიებად არ იყოფა. ეს გვარი სახლობს ოთხ სოფელში: ატაბეში, ბურჯკურთაში, გუროსა და კორმეშაში. მისი შემადგენლობა ასეთია:

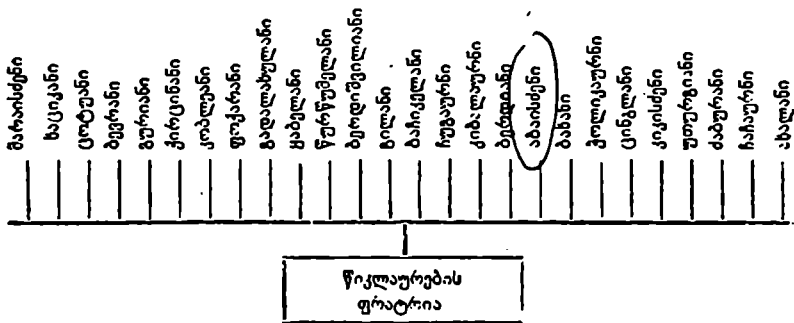
როგორც უკვე ვთქვეთ. სამ მთავარ გვარს გარდა, ხევსურეთში სხვა გვარებიც არის. ამათში პირველია ლიქოკელების გვარი. სახლობენ ლიქოკის ხეობაში. ლიქოკელები სხვადასხვა წარმოშობისადაც არიან, შედგებიან ოთხი გვარისაგან, მაგრამ ლიქოკელებად იწერებიან. ამ ოთხში სამი გვარი მთაყარია და ასეთი მამათა მოდგმა აქვთ:

მეოთხე გვარია ზახხაჯაურებზე გვარი. ოთხივე გვარში აკრძალულია ერთმანეთში ქალის გათხოვება.

ლიქოკელების შემდეგ მეორე ოდგილი უჭირავთ წიკლაურებს. ესენი სახლობენ სოფ. რომეკაში, ბლოში, ამლაში, საბერწესა და გარბანფაფარენაში. ამ სოფლებში მცხოვრები წიკლაურები ერთ ფრაგმენტს წარმოადგენენ:

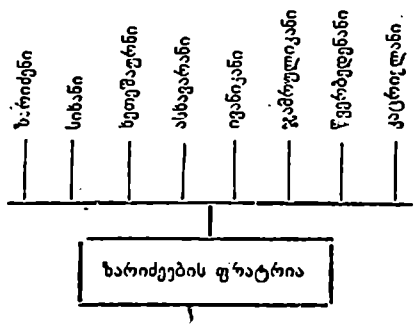

წიკლაურების გვარს ხევსურები არა სცნობენ ხევსურეთის ფუძემდებელ გვარად, მაგრამ სიმრავლით თითქმის რომ ყველაზე ძლიერი გვარია, და ამ მხრივ არაბულების გვარსაც კი ეჯობრება.

მთლად წიკლაურებით დასახლებულია სოფ. ამლა (პირიქითა ხევსურეთში). ამ წიკლაურებში სხვა გვარების ჩამომავალნიც

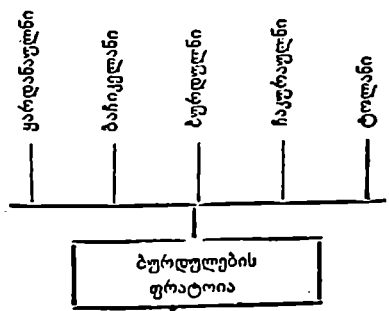
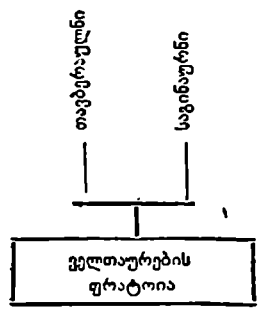
არიან, მაგრამ ამჟამად წიკლაურებად იწერებიან და ამიტომ წიკლაურების ჯგუფში მოვათავსეთ.

წიკლაურების გვარში შედის ზარიძეების გვარი. ცხოვრობს სოფ. ხორნაულთაში.

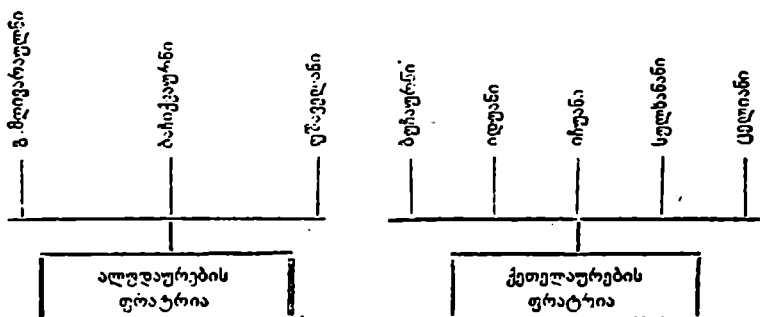
ზარიძეების განაყარნი ცხოვრობენ ფშევისხევშიც, სოფ. კაწალხევში და ხორნაულებად იწერებიან. როგორც ჩანს, ამ გვარის ეს შტო თავის ძველ მოსახლეობის ადგილთან, სოფ. ხორნაულთასთან კავშირს არა წყვეტენ და ამიტომ გვარიც ამ სოფლის სახელიდან გაუკეთებიათ — ხორნაულეები. მაგრამ მათი ძირეული, ძველისძველი გვარი ორია: წიკლაური და ზარიძე.

სოფ. ქმოსტაში ორი მთავარი გვარია—ველთაურა და ბურდული.

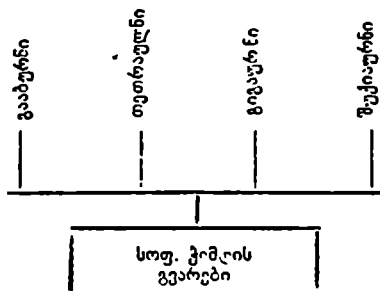
სოფ. ხახმატში დასახლებულია ალუდაურების გვარი. იყოფა სამ მამათა თაობად.

სოფ. ბისოში მოსახლეობს ქეთელაურების გვარი. ამათი განაყარნი სახლობენ სოფ. სახილეში.

ხუთი გვარი — ოჩიაური, ბალიური, ნაროზაული, ციხკარაული და ჯაბუშანური, ცხოვრობს სოფ. ახიელში.

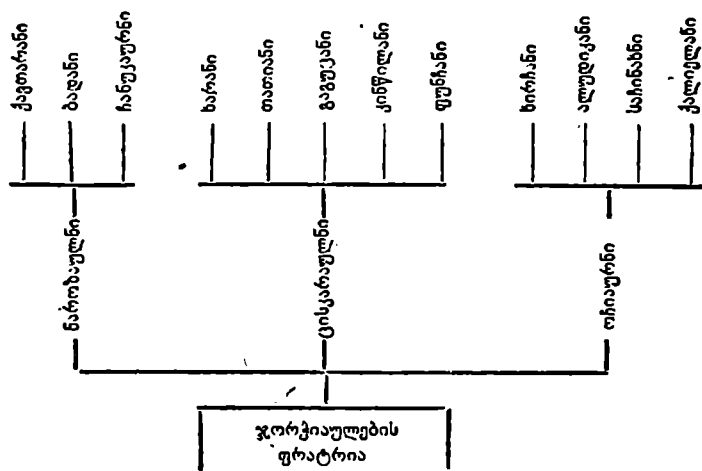
სოფ. ჭიმლა სხვადასხვა გვარებითაა დასახლებული: გააბურებით, თეთრაულლებითა და გიგაურებით. ამათ შორისაც აკრძალულია ქალის გათხოვება, თუმცა სხვადასხვა გვარისანი არიან.

სოფლები — ახიელი, ჭიმლა და კვირიწმინდა, და აგრეთვე სოფ. ამლა, რომელიც წიკლაურებითაა დასახლებული არხოტის მხარეშია.

ციხკარაულებისა და ნაროზაულების გვარები მახლობლები არიან ოჩიაურის გვარისა. მათი გვარი წარმოშობილია ერთი მამი-

საგან. ოჩიაურები წინად გაბიდაურები ყოფილან. გაბიდაურების შემდეგი გაგრძელება ჯორქიანის გვარში გადადის. მათი განაყარნი არიან ოჩიაურები, ცისკაურელები და ნაროზაულები.

ბალიაურებსა და ჯაბუშანურებს ძველად განაყარნი ირაჰყევანან. ჰყავთ ახლად გაყრილები ძმები, ბიძაშვილები. ესენი მეტად მცირერიცხოვანნი არიან და გვაროვნული წყობილების ძლიერ სუსტ ჯგუფს წარმოადგენენ.

საინტერესოა ერთი ფაქტი: სოფ. კვირიწმინდაში ცხოვრობს ერთი კაცი თორღვა შუქიაური 120 წლისა. შუქიაური არხოტის თემში მისული კაცია. მას არც მახლობელი ჰყავს, არც შორეული ნათესავი.

ლიქოკელები, წიკლაურები და სხვებიც, შემდეგ არიან დასახლებულნი ხევსურეთში, არ ეკუთვნიან ხევსურეთის ძირეულ გვარებს, მაგრამ მათთან შედარებით, ნაკლებად არ არიან გამრავლებულნი.

საერთოდ, გვარები იხე არიან გაბნეულნი მთელს ხევსურეთში, რომ მათი გვაროვნული სათავისა და კავშირის მონახვა მეტად ძნელია. ზემოთდასახელებული თორღვა შუქიაური, თურმე, გიგაურების გვარისაა. გიგაურები, ზოგი მის მეზობლად ცხოვრობს სოფ. კვირიწმინდაში, ზოგი სხვადასხვა სოფელშია გაბნეული, ზოგი კახეთშია გადასახლებული. ასე რომ, თორღვა გვარდაკარგული არ

არის, თუმცა ნათესავები არა ჰყავს. სამწუხაროდ თორღვას პირადად ნახვა ვერ მოხერხდა, თორემ, ალბათ, დამისახელებდა თავის გვარის თაობათა ჯგუფებს.

გვაროვნული წყობა

გვარით (სისხლით) ნათესაობა აუცილებლად მამრობითი სქესით მიმდინარეობდა: პირველი ადგილი უჭირავს შვილს, მეორე-ძმას, მერე ბიძაშვილს, შემდეგ გარეთა ბიძაშვილს და ბოლოს კი მთელი გვარი შეადგენს ერთ სისხლით ნათესაობას. ასეთ საგვარეულო ნათესაობის გარდა, უახლოეს ნათესავად ითვლება სიძე, რძალი, სიძის დედძამა, ანუ მძახლები. ხევსურეთსა და ფშავში ძმათაშვილებსა და დათაშვილებს შინში ჰქვიათ.

გვაროვნული კავშირი შეტად მტკიცეა. ზემოთ ჩვენ ზოგადად ვთქვი, რომ ერთი გვარის, ხშირად კი, რამდენიმე გვარის წარმომადგენელთა შორის ქალის გათხოვება აკრძალულიაო. ეს მაშინაც კი ხდება, როცა ერთისა და იმავე გვარის ოჯახები მრავალი თაობით იყვნენ ერთმანეთს დაშორებულნი. ამ აკრძალვის სისასტიკეს იმით უფრო დავინახავთ, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ამ აკრძალვის ძალით ერთი გვარის ხევსური ქალ-ვაჟი ვერ შეუღლდებიან და, მაშასადამე, დედის მხრიბ ხევსურებში ნათესაური სისხლის აღრევა სავსებით გამოთიშულია. ყველაფერი ეს იმის მაჩვენებელი და დამადასტურებელია, რომ ხევსურეთში ნათესაობათ მხოლოდ გვარით ჩამომავლობა ითვლება. სისხლის აღრევის შიში იქამდის იყო მისული, რომ ტერიტორიალური მეზობლობაც კი კრძალავდა ურთიერშორის ქალის გათხოვებას, თუნდაც სწავადასხვა გვართა შორის. მაგრამ ამ აკრძალვას მარტო ასეთი ნათესაური და ტერიტორიალური ერთობა არ უდევს. რადგანაც ხევსურეთში ყოველ გვარს თავისი საკუთარი ხატი ჰყავდა, და ერთი ხატი კიდევ რამდენიმე გვარს, და ესენი ყველანი ამ ხატის ყმებად ითვლებოდნენ, ამიტომ ამათ შორისაც აკრძალული იყო ქალის გათხოვება. ამრიგად სისხლის აღრევის აკრძალვას, რასაც საუფუძლად უდევს ძველთაგანვე მოყოლილი სისხლთ ნათესაობა, სარჩულად საერთო სალოცავიც დასდებია.

მაგრამ გვაროვნული კავშირი მარტო ამით არ განისაზღვრება. გვარი, გვარის თითოეული წევრი, ისე იცავს თავისი გვარის მეორე წევრს, თუნდაც მრავალი თაობით დაშორებულს, როგორც ღვიძლ

ძმას. სადმე სოფელში გვარს რამე უბედურება რომ ეწვიოს, მეორე სოფლიდან გვარი უნდა დაეხმაროს. თუ სოფელში რაიმე მიზეზით გვარი მთლად გადაშენდება, მეორე სოფლიდან იმავე გვარის წარმოშობდგენლები უნდა დასახლდნენ იქ, რათა მათი გვარ-ტომის ძირეული ნათესაობა არ „გაცივდეს“, არ მოიხსნას.

სისხლის აღებაც გვარზე იყო: ორ გვარს შუა სისხლი რომ ჩამოვარდეს, საქმეს დედით ნათესაობა ვერ უშველის, — მაგ., დედის მხრივ ბიძაშვილობა ან მამიდაშვილობა. ესენი მოსისხლე მტრებად გადაიქცევიან, რადგანაც მთავარია (გვარის) სახელი და პატივი. უთანხმოება, სისხლის აღება იშვიათად, მაგრამ მაინც იყო დეიდაშვილებსა, დედისძმისწულებსა, მამიდაშვილებს შორის, ძმათაშვილებშიც კი.

განსაკუთრებით მტკიცე იყო, თითქოს გვარით ნათესაობაზე მეტად, ნათელ-მირონობით ნათესაობა. აქ შეუძლებელია შუღლი, უსიამოვნება, სისხლის აღება. ასეთი ნათესაობა დიდ ხანს გრძელდება. ნათელ-მირონთა შორისაც აკრძალულია ქალის გათხოვება. გვარ-სისხლით ნათესაობა კი უამრავ თაობამდე გრძელდებოდა (თუმცა, ზოგი მოხუცი ხევსურის თქმით, ცხრა თაობამდე გასტანდა ხოლმე).

ყველა ზემოთქმულის გამო ცხადია, რომ მემკვიდრეობაც მამრობითი სქესის ხაზით მიდიოდა. ოჯახის მთელი ქონება რჩებოდათ ვაჟიშვილებს და ქალიშვილებს არავითარ შემთხვევაში არა. თუ ოჯახში არ იყო ვაჟი—მემკვიდრე, ქონება გადადიოდა გვარით ახლონათესაზე—ძმაზე, ძმისწულზე. შემდეგ ბიძაშვილზე, გარე ბიძაშვილებზედაც კი.

მაგრამ ამითაც არ ამოიწურება გვაროვნული კავშირი. როგორც ვთქვით, გვარს საერთო სალოცავი (ხატი, ჯვარი) ჰყავდა და ეს აკავშირებდა გვარს, ვიმეორებთ, იდეოლოგიურად. მოხსენებული გვქონდა, რომ სოფ. ამაში მთლიანად წიკლაურები ცხოვრობენ. მათ შორის არიან ძალიან მახლობელი ნათესაევიც და ძალიან დაშორებულნიც; სულ სხვა მოდგმისანიც კი, მაგრამ რაკი ისინი ერთ სოფელში ცხოვრობენ. ჰქონდათ საერთო სასოფლო ხატი, სასაფლაო და მიწა, ამიტომ ისინი ერთგვაროვნულ ჯგუფს წარმოადგენდნენ.

გვაროვნული, გვარის, სიმტკიცის დასანახვებლად ასეთ მაგალითს ვიტყვით: ვთქვათ ერთი გვარის ორ კაცს — საჩინასა და ალუდიკას — რამე ჩხუბი, შუღლი, მოუვიდათ. დავაში საჩინას თა-

ვისი მახლობლები მიეშველებიან, ალუდიკას — თავისები, მაგრამ თუ ამ დროს მეორე გვართან მოხდა შუღლი, მაშინ საჩინა და ალუდიკა და მათი მახლობლები შესწყვეტენ შუღლს და ერთად იბრძობენ იმ მეორე გვარის წინააღმდეგ.

ხევსურეთის გვაროვნული წყობის შინაარსი ისეა დაზუსტებული, წყობილი, რომ კვლევის დროს არავითარ გაუგებრობას არ იწვევს.

საერთოდ, დიდი პატივი იმ გვარს აქვს, რომელიც თავს მტკიცედ იცავს, რომელსაც თავი არასოდეს შეურცხვენია გვარ-სისხლის წარყენით. ამ სულ ბოლოდრომდე, შატილიონებს ერთი დიდი უპირატესობა ჰქონდათ. შატილიონების ქალის თხოვება სიძეს ძალიან ძვირად უჯდებოდა. შატილიონების ქალის წაყვანა დიდ პატივად ითვლებოდა და ამიტომ, სიძე დიდად იბეგრებოდა, ხოლო თუ შატილიონელი ირთავდა სხვა გვარის ქალს, ასე ძლიერად არ იბეგრებოდა, არამედ იბეგრებოდა ქალის მხარე. საბჭოთა ხელისუფლების გავლენით, შატილიონების ეს პრივილეგია გაუქმდა.

რომელიმე გვარს რომ ვენეროული სენი რამ შეამჩნიონ — თუმცა ეს მოვლენა ძალიან იშვიათია ხევსურეთში, — მას დამძალს უწოდებენ, და იქ არა თუ არ გაათხოვებენ ქალს, ან მოიყვანენ იქიდან, არამედ ახლოც არ გაქაჰანდებიან.

გვაროვნული კავშირის გასამტკიცებლად კაცები ერთმანეთში დადიან როგორც ჰირში, ისე ლხინში. ყოველ წლისთავზე შეჰქველად ინახულებენ ერთმანეთს, გვაროვნული ალერსით მოიკითხავენ, გაიხსენებენ წარსულს, შეაფასებენ აწმყოს, შომაველს. ეს კავშირი ხორციელდებოდა ათენგენობას. ნათესაური მიმოსვლა აქვთ აგრეთვე დისწულებში, დედით ბიძებში, მოყვრებში (ქმრისა და ცოლის დედ-მამის ოჯახში). მისვლა-მოსვლის საბაზია — ქალის გათხოვება, შეიღის შეძენა, ცოლის შერთვა. მოაქვთ მოსაკითხავი — არაყი. ახალწელიწადს — ბედისკვერი, ერთი ხშიადი, ხაფიზიანი ქადა, არაყი.

საზოგადოებრივი წყობილება

გვარს ჰყავდა ერთი ამორჩეული კაცი — კითხული კაცი. კითხული კაცი, რასაკვირველია, ჰქვიანი, გამოცდილი, ბრძენი უნდა ყოფილიყო უიმისოდ გვარში არ გადაწყდებოდა არც ერთი, თუნდაც წვრილმანი საქმე. ყოველ გასაჰირში მას ეკითხებოდნენ როგორც საერთო საგვარეულო, ისე სათემ-სოფლო საქმეს. კითხული კაცი მსაჯულიც იყო, თემსოფლის საქმეთა მომრიგებელიც, გვარის წინამძღოლიც.

ასეთი კითხული კაცის გარდა, ძველად ხევსურები (და ფშავლებიც) ირჩევდნენ თითო კვიან კაცს. ასეთ კაცს ხევსურეთში მომრავლებელი — მრჩველი ეწოდებოდა (ფშავში — ბრძენი). ახლაც ახსოვს ხალხს ბრძენი ადამიანები — დათვია ხაზუაიხძე (ხევსურეთში) და ჭულურა ყულუნჩაური (ფშავში). ბრძენ კაცებს ირჩევდნენ განუსაზღვრელი დროით. ისინი მთელს თავიანთ სიცოცხლეში განაგებდნენ ხეობას.

ამათთან თანაბრად ირჩევდნენ კიდევ ხუთ კაცს.

ამორჩეულთა სიტყვა კანონი იყო. თუ ხევსურებსა და ფშავლებს რამე შუღლი მოუვიდოდათ, მის გადასაწყვეტად იწვევდნენ ამ ბრძენ კაცებს. რასაც ისინი გადასწყვეტდნენ, იმის თანახმანი იყვნენ ორივე ხეობის მცხოვრებნი.

შემდეგში, ისტორიულ პროცესში, ასეთი ბრძენი კაცების ინსტიტუტი შესცვალეს დეკანოზებმა და ხევისბერებმა.

დიდი საქმეები ირჩეოდა ბრძენი კაცების უზენაეს საბჭოში, მაგრამ სანამ აქ გადაიტანდნენ საქმეს, მას არჩევდნენ თითოეულ თემში ცალცალკე. ამრიგად, იყო კიდევ ერთი ორგანო, ქვემდგომი, რომელსაც ახლაც ასე ეწოდება — მობჟენი. ეს იყო სოფლის სამედიატორო სასამართლო, ანუ სოფლის საბჭო.

მთელ ხევსურეთში ირჩევდნენ კიდევ ეგრედწოდებულ კუთხაკუთხის კაცებს. სულ ირჩევდნენ ოთხ კაცს. ესენი წარმოადგენდნენ მთელი ხეობის უმაღლეს საბჭოს და არიგებდნენ გვართა შორის აღძრულ საქმეებს.

რასაკვირველია, ირჩევდნენ ისეთებს, რომლებიც ცნობილი იყვნენ ჭკუით, სიღარბაისლით. თუ მოკვდებოდა ან რამე მიზეზით გამოვიდოდა საბჭოდან. რომელიმე წევრი, მაშინვე ირჩევდნენ სხვას, ისეთს, რომელიც უკვე დიდი ხანი ჰყავდა ხალხს თვალში აწონდაწონილი, შესწავლილი, ნაცადი ზნეობრივი სიფაქიზის მბრით.

ამრიგად, ხევსურეთში სამი საზოგადოებრივი დაწესებულება იყო: ბრძენი კაცები მრჩველნი (უზენაესი), თემის (სოფლის) — მობჟენი (ქვემდგომი) და კუთხაკუთხის ხალხი.

დიდი სათემო საქმეების გასარჩევად სამი ადგილი ჰქონდათ: პირველი — სოფ. ოხერხევის გორის ბოლოში; მეორე — საირმიაზე, ღულისქალაში; მესამე — გივაურთის ველში, ანუ სოფ. მოწმაოს-ქალაში. დიდი საქმეების გარჩევაზე მიიტანდნენ ხოლმე ორ მთავარ დროშას — გულანის ჯვრისას და კოპალის ჯვრისას. ესენი

ყველაზე მეტად აშინებდნენ ხალხს და იყო სიმბოლო დამთრგუნველობისა.

როცა ერთი გვარის საქმე ირჩევოდა, ამაში მეთაურობდა მარტო ამ გვარის კითხული კაცი, მაგრამ როდესაც ირჩევოდა სათემ-სასოფლო დიდი საქმე, მაშინ იწვევდნენ კუთხა-კუთხის კაცებს და მთელი ხეობის მომრიგებელი მრჩეველები ბრძენის მეთაურობით არჩევდნენ საქმეს. საქმე გრძელდებოდა რამდენიმე დღეს. დღით და ღამით შეუწყვეტელი სჯა-კამათი ისეთი ცოცხალი, ბრძნული აზრებით სავსე, რომ უცხო მაყურებელი განცვიფრებაში მოდიოდა. იქ არც ბრალმდებელი იყო, არც დამცველი, არც ჯალათი, არც ჟანდარმერია, არც ცრუ მოციქული მღვდელი; დამნაშავეს არც ციხე აშინებდა, არც სახრჩობელა. დამნაშავეს აშინებდა თემ-სოფლის მსჯავრი, გაკიცხვა, შეჩვენება და წელში გამწყვეტი დაბეგვრა-დაჯარიმება. ჯანაჩენის სამართლიანობაში კი არც ერთ ხევსურს ეჭვი არ შეუვიდოდა. ყოველნაირ მსჯავრს, გამანადგურებელსაც კი, იგი უყუყუმაწოდ ემორჩილებოდა.

მოსამართლეები მსჯელობდნენ სრულიად მიუდგომლად, სიმართლითა და ხევსურული რჯულის (სამართლის) წესების სრულიდაცვით. ისინი თავს ვალდებულად თვლიდნენ ეხელმძღვანელოთ ისეთი პრინციპით:

„ბერო, ბერობას ნუ შჩივი,

მაკლებას თვალებისასა,

ეტადე ჭკვა-გონებასა,

რიგებას თემ-სოფლისასა,

სწორ-სწორად გაჯავრდომასა

თავისასა და სხვისასა,

ჯერ ბოლოს გაიკეთებდი

მერმ გზასა სულეთისასა“.

ამ მორალის საილუსტრაციოდ მოგითხრობთ ერთ ამბავს. ჩემი იქ ყოფნის დროს არხოტის თემში იყო ერთი განთქმული, ბრძენი კაცი, კითხული კაცი, თათია ბალიაური, მახვილი გონების პატრონი. მთელ არხოტის თემში დიდ კთხულ კაცად ითვლებოდა, მაგრამ ფიცხი იყო, ყველაფრის სწრაფად ამთვისებელი. ერთხელ თემში მან რაღაც დანაშაული ჩაიდინა. მთელ თემში კაცი ვერ ნახეს, რომ მისი გასამართლება შესძლებოდა. რაკი ვერ გაასამართლეს, მან თითონ გამოუტანა განაჩენი თავის თავს და თავი მოიკლა თოფით.

დეკანოზები (გუდანის ჯერისა და კოპალასი) ლაშქარს რომ მეთაურობდნენ, ეს სულ ძველად ყოფილა. შემდეგ კი, ასეთ მეთაურად გამხდარა ეგრეთწოდებული გავედიანი კაცი, ადამიანი, განთქმული სიმამაცით, გამჭრიახობით. ასეთ კაცს ჯარის მეთაურად არც ირჩევდნენ, არც ნიშნავდნენ. ლაშქრობაში ის თავისთავად ხდებოდა მეთაური, როგორც გულადი, გონიერი ადამიანი.

სარწმუნოებრივი კულტი

ხევსურები ხატს ისე არ უყურებდნენ, როგორც ეკლესიას უყურებდნენ საერთოდ სხვაგან. ხევსური ხატში „სულის საცხონებლად“ არ მიდიოდა. ხევსურისათვის ხატი დამხმარე. მშველელი იყო ყოველგვარ საქმეში.

ხატი (ჯვარი) მრავალია ხევსურეთში. მაგრამ მთავარი ოთხია — გუდანის ჯვარი, მთავარანგელოზის ჯვარი, ხახმატის ჯვარი, და ლიქოკის ჯვარი.

ლიქოკის ჯვარში ბრძანებლობდნენ კოპალა და იახსარი.

ეს ჯვარი გამოდიოდა, ასე ვთქვათ, მაცდურის (ეშმაკის) გზაზე დამდგარის მხსნელი, ე. ი. უბედურებისაგან მხსნელი. ვინც თავს მოიკლავდა, ზევისაგან, დაიღუპებოდა, წყალში დაიხრჩობოდა ლიქოკის ჯვარს შეავედრებდნენ. თუ ხალხს რაივე საერთო გასაქირი მიადგებოდა. მთელი თემი კოპალას ან იახსარის ჯვარს შეევედრებოდა განსაცდელისაგან დასახსნელად.

გუდანის ჯვარში „ბრძანებლობენ“ „ღვთის მშობლისა“ და გიორგის ხატები. გუდანის ჯვარი ორივე სქესის სამლოცველო იყო ესეც, ვითომც, მფარველობდა ხალხს ყოველგვარ გასაქირში.

ხახმატის ჯვარის დანიშნულება იყო უშვილოსათვის შვილის გაჩენა; მეტადრე მას ევედრებოდა ის, ვისაც ვაჟი არა ჰყავდა. ამ დანიშნულებებისათვის, ხახმატის ხატში განსაკუთრებული ნიში დგას მწვერის საფლავი; აქ ორსულ დედაკაცს ან უშვილოს ფეხს შეადგმევიწებდნენ, რომ შვილი გაეჩინა, მეტადრე ვაჟი. მწვერის საფლავზე ყოველ წელიწადს ურიცხვი საკლავი იკვლებოდა. აქ სალოცავედ მოდიოდნენ ხევსურებიც. თუშებიც, ფშაველებიც. მწვერის საფლავის ნიშის თავზე ერთი ქვაა, როემლიც მამაკაცის სასქესო ორგანოს მოგაგონებთ. ალბათ, ხევსურები ოდესმე ფალოსის კულტის თაყვანისმცემლები იყვნენ.

მართლაც და, წარმართობის ნაშთების მხრივ ყველაზე საინტერესოა ეს ხახმატის ჯვარი. მას ლამაზი ბუნებრივი მდებარეობა

აქვს. აღმოსავლეთით ჩაუდის წყარო სტეჭურა. მის გადაღმა აშენებულია სახლი მლოცავი (მეხატიონე) ქალებისათვის საჯარე. ქალებს აკრძალული ჰქონდა სტეჭურაზე გადასვლა. ეს იყო საზღვარი მათთვის სამლოცველოსთან. სტეჭურას აქეთა ნაპირზე კი არის ოღნავ დაფერდებული ვაკე, რომელზედაც დგას სხვადასხვა სახელწოდების ხატის ნიშები. აქ დგას მრავალწლოვანი დიდრონი იფ-

მწვერის საფლავი.

ნები, ვეებერთელა გაშლილი ტოტებით. ამ ხეების ჩრდილში ღრეობდნენ ხატიონები (ანუ მეხატიონები). ვაკეზე აქა-იქ, მეჩხერად ყრია დიდრონი ლოდები. ვაკის თავში, ჩრდილოეთის მხარეზე, აშენებულია მთავარი ხატის სახლი, რომელსაც ზევიდან გადმოჰყურებს ხანმატის ჯვრის ციხე. მის ახლოს ვერავენ გაივლიდა ვინც გაივლიდა მას დააჯარიმებდნენ ერთი საკლავით და უკანასკნელად გაატრთხი-

ლებდნენ. ხევსურების თქმით იქ იყო ქაჯეთის ციხიდან მოტაცებულნი, ძვირფასი ქვებით მოქედელი ძროხის რქა და ოქროს ჩონგური. მთავარი ხატის სახლში სამი ოთახია — საკოდე, დარბაზი და ხაქობე.

ხანმატის ჯვარს სამხრეთით ჩამოუდის ღარისთვალა, — პატარა არაგვის მდინარე. დასავლეთით აკრავს ბუნუელას ციხე და სოფ. ბისო.

მთავარი ხატის სახლის გვერდით მწკრივად იდგა სამი ნიშნებადასხვა სამლოცველო დროშებისათვის. ქვემოთ, ვაკის ბოლოში არის მწვერის საფლავის ხატი, რაც იყო ძეობის სიმბოლო. როგორც ზემოთ ვთქვით, აქ სალოცავად და საკლავით მოდიოდნენ უშვილო და უვალო დედაკაცები. საკლავად აქ აუცილებლად თიკანი უნდა ყოფილიყო.

სტექქურას გამოღმით, საჯარე სახლის პირდაპირ, ხატის პატარა ნიშია. მის წინ, მარიაშობას, აუარებელი ბატკანი იკვლებოდა მლოცავი ქალების გასანათლავად. მლოცავი ქალი ბატკანს გადასცემდა ხატის მსახურს, დახტურს. მთავარი ხუცესი დაჰკლავდა ბატკანს. ყელიდან გადმოსულ სისხლს დედაკაცი შეუშევრდა ხელს, გაიბანდა და მერე უკანვე გადახტებოდა სტექქურაზე. ხანმატის ჯვრის დღეობა აგვისტოში იყო, მარიაშობას. აქ სალოცავად მარტო ხევსურები კი არ მოდიოდნენ. არამედ ფშაველებიც, თუშებიც, კახელებიც კი. მაგრამ, ეს ჯვარი, უმთავრესად, მაინც ქალების სალოცავი იყო. ქალებსა და ღვთისმშობლის შუა აქ შუამავლად, შეშუედ ქალებივე იგულისხმებიან — ანგელოზები. მათ უძახდნენ გიორგი ნალვარმშვენიერის მოღვმომხრეს, გიორგის აზადს, გიორგი ნალვარმშვენიერის გათამამებულებს (აზადი — თამამი), გიორგის ყელღილიანებს. ამ აზად ქალებში ყველაზე ძლიერი, თამამი და გავლენიანი ანგელოზი იყო — სამძიმარა, ანუ სამძიმარა ხელანგელოზი.

ამ ნალვარმშვენიერი გიორგისა და სამძიმარაზე ასეთი თქმულებაა დარჩენილი:

ხანმატში ყოფილა წმინდანი — გიორგი ნალვარმშვენიერი. მას ხატისათვის შეუყენებია (ე. ი. ბერად დაუყენებია) კორმეშელი გახუა; გახუა უცოლო ყოფილა. ნალვარმშვენიერი ქაჯედს წასულა საომრად, გახუაც თან ჰყოლია. ქაჯებს გიორგი და მისი მხლებელნი დახოცილი კაცების თავ-ფეხებით მოუგერებიათ. გიორგი აღამიანის ხორცს ვერ მიჰკარებია. გახუა კი ხელოსანი ყოფილა და იგი შესულა ქაჯების ციხეში. მას ღვთისშვილები. (ხატები)

შეჰყოლიან. გახუას გაუტეხნია ქაჯების კიღობანი, ათასნაირი გან-
 ითა და სიმღიდრით სავსე. ციხიდან გამოსასვლელად გიორგი
 ნაღვარმშვენიერს გახუა ცხენის სტომაქში ჩაუსვია და ასე გამო-
 უყვანია. რადგანაც ქაჯები ცხენის სტომაქს ვერ მიეკარებოდნენ
 თურმე. ქაჯეთიდან წამოღებული ნადავლი გიორგი ნაღვარმშვენი-
 ერს ხევსურეთის ხატებისათვის გაუნაწილებია. ყველაზე მეტი კი
 თავისთვის აუღია. ნადავლში ყოფილა ძროხებიც, ხარებიც, ცხენე-
 ბიც. ყველაზე შესანიშნავი ყოფილა ერთი საოცარი ძროხა, რო-
 მელსაც დიდრონი რქები ჰქონია, 6—7 ლიტრის ტევადობისა. გი-
 ორგი ნაღვარმშვენიერი ამ რქას გაცრილი ფქვილის ასაწყავად
 ხმარობდა თურმე. ქაჯეთიდან წამოუყვანიათ ხუთი ქალიც. სამს
 ქართული სკოდნია. ერთ მათგანს სამძიმარა რქმევიან. ხუქალასა
 და სეთქალას მარტო ქაჯური სკოდნიათ. სამძიმარას ღვთისმშობ-
 ლისათვის უთხოვნია, მომნათლეო:

„ქალ სამძიმარა გეხვეწებოა ჰ
 მომნათლე. დედა მარიამო,
 ჩამიშივი მირენის ქოთანშიო“.

მარიამს სამძიმარაც მოუნათლია, აშექალაც და მზექალაც. გა-
 ხუას სამძიმარა შეჰყვარებია. ზოგჯერ სიზმრადაც კი მოეჩვენებო-
 და ხოლმე, ხევსურულად ჩაცმული, და გახუას ის ხევსური ამირას
 ქალი ეგონა ხოლმე. გახუას სამძიმარასთვის უთქვამს, ჩემთან და-
 წეჭლ ამის შემდეგ გახუას რაღაცა ელიარული შესმენია და ლო-
 გინზე დარჩენილა ქალის სამკაული. ქალი კი გამქრალა და მერე
 გახუას იგი აღარ უნახავს. ამის შემდეგ სამძიმარა აქადაგებდა გა-
 ხუას ასეთი სიტყვებით:

„ქალი ქალურად მოვირთვიდიო,
 ბოსლით ჰერხოსა ამავხდიდიო,
 საყურ-სამკაულ ავიხსნიდიო,
 მეგრელაურსა გახუასაო
 ამირთ ქალი ვეგონოდიო, ო
 საცოლედ ვენდომოდიო“.

როდესაც ხახმატის ჯვარს ქაჯეთიდან ნადავლი მოუტანია, იმ
 დროს ხახმატში ორი მექონხე დედაკაცი ყოფილა: ერთი ჟაქის დედა,
 მეორე — ქალისა. ქალის დედას გაუხედნია, დაუნახავს მორეკილი
 საქონელი და უთქვამს:

— აუ, რამდენ საქონი ჩამდგარა მაგ ხახმატის ჯვარში, რა
 ნხილ ქალები ას. დაილოცა, ხახმატის ჯვრის საქმე იქნების!

ვაჟის დედას უთქვამს:

— ეშმაკებით ავსილა და ეშმაკების თხებით მანდაობა, ღმერთმა დასწყვიას.

ხახმატის ჯვარი გარისხეზულა და ვაჟის დედის შვილი ქალად უქცევეია, ქალის დედის შვილი—ვაჟად.

ამ მთავარ ხატებს გარდა, სხვა ხატებიც იყვნენ: სამებისა, დიდგორისა და ეგრეთწოდებული დამსჯელი ხატი.

სამების ხატი განაგებდა ბუნების სტიქიურ მოვლენებს და მფარველობდა, განსაკუთრებით ქირნახულს. თუ ავდარი იყო, დარს დააყენებს, თუ გვალვია—წვიმას მოიყვანდა. სამების ხატს სოფლები ყოველ წლივ და რიგრიგობით სწირავდნენ საკლავს: ამ საკლავს საღარ-ავდროს უწოდებდნენ.

დიდგორის ხატი ზოგადი მნიშვნელობისაა. ე. ი. სალხს ვითომც ყველაფერში ეხმარებოდა.

დამსჯელი ხატი ბრძანებლობდა ბაცალიგოს თემში. დამსჯელი იმიტომ ეწოდებოდა, რომ თუ ოჩსული ან თვიურში მყოფი ქალი გაივლიდა მის მიდამოში, იგი დასჯიდა მას: „ცდომილის“ სხეულილობას დაიწყებდა, დასცვივდებოდა თმა, წარბები, ცხვირი. ასევე მოუვიდოდა მამაკაცსაც, თუ ცოლი ორსულობის უქანასკნელ თვეში ჰყავდა და ამ ხატის მიდამოში გაივლიდა.

სხვა ხატებიც არიან,—საგვარეულო, სათემო ხატები. მაგ., ზეისტეროს ხატი. ეს არის მხოლოდ არაბულებისა და მათი ქალქდისწულების ხატი. არაბულის გვარის ქალს სხვა თემში გათხოვილს, მის შვილს, შვილისშვილს, ყოველ წლით მოჰყავდათ საკლავი ამ ხატისათვის.

ხევსური ხატობაში ვერ წავიდოდა, თუ საკლავი არა ჰყავდა, რადგანაც ასეთ მლოცველს ხატი არა ლებულობდა. ვერც ისეთი მამაკაცი მივიდოდა ხატში, რომელიც წინა სამი დღის განმავლობაში დარჩენილა თავის ცოლთან. ასეთ ხევსურს თუ რაიმე აუცილებელი საქმე ჰქონდა ხუცესთან (დეკანოზთან), შორიდან გამოუძახებდა მას. დეკანოზი წაიღებდა ლუდით სავსე ვერცხლის თასს, დაალევიებდა ხევსურს და გამოელაპარაკებოდა. დედაკაცთან ნამყოფი ხევსური კი ამ თასს ხელს ვერ მოჰკიდებდა. მოიხდიდა ქუდს, ორივე ხელისგულზე დაიდებდა. დეკანოზი ქუდზე დასდგამდა თასს და ხევსური ისე დალევდა ლუდს და ამრიგადვე გადასცემდა დეკანოზს.

ცოლ-ქმარს ერთად წოლა შეეძლოთ მხოლოდ ხუთი კვირის განმავლობაში. მეექვსე კვირას კი უნდა გაშორებულ იყვნენ ერთმანეთს.

რადგანაც ხატობა ახლოვდებოდა და ცოლთან ნაწოლი მამაკაცი ვერ მოვიდოდა ხატში. დედაკაცს უფლება არა ჰქონდა ხატთან ახლოს მისვლისა. დედაკაცები შორიანლო სხდებოდნენ თავიანთი შეილებითა. ~~პატარა გოგონებსაც~~ ხუთი წლისებსაც კი აკრძალული ჰქონდათ ხატთან ახლოს მისვლა.

ვიმეორებთ, ხევსური ხატში იმისათვის კი არ მიდიოდა, რომ „სული ეცხონებია“, არამედ მხოლოდ ყოველდღიური საჭიროების, ცხოვრების პირობების, საქმიანობის უკედ წარმართვის მიზნით. ადგილობრივი რწმენის თანახმად, თუ ადამიანი შრომობდა, ხატი დაეხმარებოდა ყოველგვარ გასაჭირში, საქონლის გამრავლებაში, მოდგმის „დასაძირკვლებაში“, ~~ააცდენდა ფათურაკიან~~ გზას და სხ. ხატი შარტო კარგ საქმეში კი არ ეხმარებოდა ადამიანს, არამედ ცუდ შიაც—ქურდობაში, ყაჩაღობაში, კაცისკვლაში. ასეთნაირ საქმეზე მიმავალი ხევსური ხატს საკლავს ჰპირდებოდა (წინდაწინ არ დაუკლავდა). საქმე უშედეგოთაც რომ დამთავრებულიყო, ხევსური ხატს დანაპირს მაინც შეუსრულებდა და საკლავს დაუკლავდა. სანადიროდ მიმავალი ხევსური ხატს ჯიხვის რქებს ჰპირდებოდა, და თუ მოჰკლავდა ჯიხვს, რქებს უეჭველად ხატს მოუტანდა. ამიტომაც, რომ ხატთან მუდამ აუარებელი რქები აწყვია. სანადიროდ სახლიდან გასვლისას ხევსური პირჯვარს იწერდა და ამბობდა: — ღმერთო, ნადირისა და მონადირის გამჩენო, მოგვიმართე ხელი, მოგვეცი ბრმისა და კოკლის თავი მაინც (ე. ი. თუ კარგს ვერას მოვკლავ, უბრალო ნადირი მაინც მომაკვლევიანო).

საკლავის მაგივრად შეიძლებოდა რაიმე ძვირფასი ნივთის შეწირვა.

შეწირვათა გამო ყოველი ხატი მდიდარი იყო განძეულითა და მიწა-წყლით. ამიტომ, ხევსურეთში, ხატი დიდი მემამულე იყო. ამ მამულით სარგებლობდა ხალხი, საერთოდ. ეს გამოიხატებოდა იმაში, რომ ამ მამულს საერთოდ ამუშავებდნენ და მოსავალსაც საერთოდ ხმარობდნენ ხატობაში. კერძო პირს ხატის მამულით სარგებლობის უფლება არა ჰქონდა. მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში აძლევდნენ მიწას გაჭირვებულს დასამუშავებლად. ასეთ გაჭირვებულს ხატიც ამანათი ჰქვიადა.

ამანათები ყოველ სოფელში იყვნენ თითო-ოროლა. უფრო ბშირად, კაცისმკვლელები; კაცისმკვლელი თავის თემში ვერ დარჩებოდა; უნდა გადახვეწილიყვნენ ისეთ თემში, სადაც მოკლულას ნათესავეები ადვილად ვერ მისწვდებოდნენ. იშვიათ შემთხვევაში ამანა-

თები შეიძლება იყვნენ გადმოსახლებულნი სხვა პროვინციიდანაც — ქისტეთიდან, ხევიდან.

როგორი იყო ხატის მსახურთა შემადგენლობა?

ხევსურეთში მღვდელი არ იყო, მღვდელი არ სწამდათ.

უმთავრესია ხუცესი. ყოველ ხატს ჰყავდა ერთი ან ორი ხუცესი, მიწვეული ხატის მიერ ან ქადაგის მითითებით არჩეული. ხუცესი უვადოდ იყო არჩეული, სიკვდილამდე. ხუცესი ახალგაზრდა არ შეიძლებოდა. უნდა ყოფილიყო შუახნისა მაინც, დარბაისელი, პატივცემული. მისი მოვალეობა იყო ხატის საქმეების გამგებლობა: როდის მოიმკას ხატის მამული, როდის მოიხარშოს ლუდი. მასვე ევალეობდა დროშის მოვლა და ტარება, შესაწირავი საკლავის დაკვლა. მას ჰქონდა უფლება მისულიყო ხატთან, შეხებოდა მას და მისნივთებს ხელით; იგი წინამძღოლობდა მთელ თემს, განაგებდა მის საქმეებს, შუღლის დროს ამშვიდებდა ხალხს, ლხინის დროს ალხენდა. ხატის სამსახურში მყოფი ხუცესი განუსაზღვრული უფლებითა იყო აღჭურვილი, მის წინააღმდეგ ხმას ვერაინ ამოიღებდა, ხატის კრძალვითა და შიშით. ხატობის გათავების შემდეგ კი ხუცესი ჩვეულებრივი, უბრალო გლეხი იყო. ყოველ თემს ჰყავდა ასეთი ხუცესი.

ხუცესის პირდაპირი თანაშემწე იყო ხელოხანი, ანუ მედროშე. მედროშეს ირჩევდნენ ერთი-ორი წლის ვადით. მისი ამორჩევის წესი ასეთი იყო: კანდიდატი 5—6 კვირით უნდა გამოარდეს სოფელს. ამ ხნის განმავლობაში მან ყოველდღე უნდა იბანაოს ისეთ მდინარეში, სადაც არც საქონელი დადის, არც სარეცხი ირეცხება და არც თვიურში მდგარი ქალები დაიარებიან. ამ ახალგაზრდას სოფელი უცხოვს ქალებს, უხდის არაყს და უხარშავს ხინკალს. მთელი ეს ამბავი ჩწყებოდა რომელიმე დიდი ხატის წინ ხუთი კვირით ადრე. ხატობის დაწყების წინ კანდიდატი კიდევ უნდა გაბანილიყო ცხრა წყაროში, ჩაეცვა სრულიად ახალი ტანისამოსი და გადაეხადა ხახელო, ე. ი. ამ დღეობისათვის მას საკუთარი ხარჯით უნდა მოეხარშა ლუდი, გამოეცხრა იმდენი ცალი პური, რომდენიც კომლია სოფელში, დაეკლა ერთი კურგეტი*, მოეხარშნა, მისი ხორცი დაეწყო თითო პურზე, ახალი ლუდით უნდა გაევესო თასები და დაედგა სუფრაზე. სუფრა იშლებოდა მრგვალად. გარშემო აანთებდნენ სანთლებს. კანდიდატს ჩააყენებდნენ სუფრის შუაში. ხუცესი იხუცებდა (დაილოცებოდა) იმ ხატისათვის, რომლის სამსახურად ემზადებოდა ახალგაზრდა. ამის შემდეგ ის ითვლებოდა ხატის მსახურად, ხელოხნად, ანუ მედ-

* ანუ კურატი — ხალგაზრდა კვრო (ბჟღა).

რომელ. მას უფლება ჰქონდა ეარა ხატის მიდამოში, ხელით შეხებოდა ხატსა და მის ნიეთებს. მაგრამ არ იყო ხუცესის განსაკუთრებული უფლებით აღჭურვილი.

ხელოსნის შემდეგ, ხატის მსახურნი იყვნენ დასტურები. მათ ირჩევდნენ ერთი-ორი წლით. მათი მოვალეობა იყო ხატის ყანების დაცვა, მომკა, გალენვა; შეშის დამზადება, ლუდის მოხარშვა; ხატისათვის ერბოს გადახდა; ხატში მოსული ხალხის მომსახურება და მისთანანი.

შემდეგ, ხატს ჰყვანდნენ დიასახლისები. ამათ ირჩევდნენ უსათუოდ დასტურების ოჯახებიდან. დიასახლისებად ისეთ დედაკაცებს ირჩევდნენ, რომელთაც თვიური სულ ცოტა, ერთი წლის წინათ მაინც ჰქონდათ შემწყდარი. დიასახლისების მოვალეობა იყო ხატობაში ქაღების ცხოვა; სხვა არაფერი. დიასახლისებისათვის ხატში აშენებული იყო ცალკე ბინა — სადიასახლისო.

დასტურებს ჰყავდათ ერთი ან ორი თანაწემზე — ჩანჩხი ანუ, უფრო ძველებურად, შულტა.

ხატს ჰყავდა აგრეთვე მაგანძური, ე. ი. ხატის ქონების მომვლელი და მეთვალყურე.

იმ შენობას, სადაც ხატის სიმდიდრე და წმინდა ნიეთები ინახებოდა და სადაც ხუცესი, ხელოსანი და დასტურები ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას, დარბაზი, ანუ ბედელი ერქვა.

ყოველ ხატს ჰყავდა ეგრეთწოდებული დობილნი (ესენი ალბათ, ერთგვარი ანგელოზნი იყვნენ). მათი მთავარი მოვალეობა იყო თვალყურის დევნება ხალხზე. თუ ვინმე რამეს დააშავებდა დობილნი დაასმენდნენ ხატთან. ამიტომ ხევსურებს ეშინოდათ მათი და დიდი მორიდებით ექცევოდნენ. დობილთ ასე ლოცულობდნენ: დედაკაცები გამოაცხობდნენ ხოლმე სამოცდასამ ძალიან თხელ ნამცხვარს აშალს. ერთი აშალი სხვებზე დიდი იყო მას ეწოდებოდა: საწინაო. იგი გულიანია—ხავიწიანი (ხაქოიანი). აშალს მიიტანდნენ იმ ნიშთან, სადაც დობილნი ლოცულობდნენ. აქვე გროვდებოდნენ სოფლის ბავშვები. ხუცესი დალოცავდა აშალს, შემდეგ ბავშვებს გადაუგდებდა საწინაოს, მერე კი ნელ-ნელა გადაუყრიდნენ დანარჩენ აშალსაც. აქ დიდები არა მონაწილეობენ. ბავშვები კი გადაყრილ აშალს დიდი სიამოვნებით და ჟივილ-ხივილით იტაცებდნენ.

აშალი აუცილებლივ დილით, მზის ამოსვლასთან უნდა დაშლილიყო (დაირღვეს) ან მზის ჩასვლისას. ეს იმიტომ, რომ დობილნი ამ დროს იფანტებოდნენ თავიანთი ალაგიდან და თუ ვინმე ბავშვი

ან ქალი მოხვდებოდა იმ ადგილას, სადაც ხატის მიჯნა იყო, და მწვერვალთაში, ე. ი. მზის ახლადდაცემულ სხივებში გაეხვია, ავად გახდებოდა — დააყრიდა მუწუტებს, რომლებიც მერე დოყვებად გადაიქცეოდა. ავადმყოფს სიცხეს მისცემდა, კკუაზე შეშლიდა. ამისთანა ავადმყოფისათვის დაშლიდნენ აშალს და შესწირავდნენ თიკანს.

დობილთა პირდაპირი დანიშნულება იყო დაეცვათ ხატის ადგილები შეურაცყოფისაგან: არავის გაეარა ხატის ადგილზე მზის ამოსვლისასა და ჩასვლისას, არავის ექურდა, დაეფურთხებია იქ. არ მოიფენსადგილებია, ხატის ნივთებს უდიერად არავინ მოპყრობოდა და სხვ. ასეთი რამ ძლიერ საშიში იყო.

დობილნი თან მიჰყვებოდნენ მზის გრილას. ანუ ჩრდილს.

იმ ადგილას, სადაც დობილნი ილოცებოდნენ დობილთ ხავალა ერქვა.

ხატის დობილნი, ხატის შეურაცყოფისათვის ადამიანთა გარდა თითქოს საქონელსაც ვნებდნენ მეტადრე ძროხას. ძროხას დობილის მიზეზით უფრო ხშირად ძუძუ უვადდება. ასეთ შემთხვევაში ქალები ანთებდნენ თაჯლის სანთელს ან აცობდნენ სადობილოს, უფრო კი აშალს. სადობილოა ქადა (ერთი ან ორი). ქადაზე სდებდნენ პატარა კვერს და ზედ დაანთებდნენ სანთელს. ამით შეევედრებოდნენ დობილთ.

ზეესურებს დიდი კრძალვა ჰქონდათ დობილებისა. დედაკაცები დარწმუნებული იყვნენ რომ მათ კარებთან ყოველთვის დგანან დობილნი და თუ რამეს გაიგონებენ, მაშინვე შეატყობინებენ ხატს.

ამ ბოლო დროს, რასაკვირველია, საბჭოთა ხელისუფლების გავლენით, ზეესურების ძველებური რწმენა ძალიან შეირყა. ცრუმორწმუნეობამ დაჰკარგა თავისი უწინდელი ძალა: დობილებმა კი, ხატის ამ ჯაშუშებმა, მთლად დაჰკარგეს მნიშვნელობა.

ზოგ ხატს ჰყავდა ლაშქარნი და მწევარნი: უპირველესად ყოვლისა მათი მოვალეობა იყო რაც შეიძლება მეტი ზაანი მიეყენებიათ ადამიანისათვის, მაგრამ დახმარებასაც უწევდნენ იმას. ვინც შორს არის სადმე წასული და გზაში ხიფათი მოელოდა.

ლაშქარ-მწევართ ლოცულობდნენ იქ, სადაც მათი ნიში იყო ხეესურულად, ლაშქარ-მწევართ საფლავი. ეს საფლავები ხატის წმინდა ადგილების ფარგლებშია. აქ ან ნიშია აგებული, ან რაჰე ნიშანია დადებული. მსხვერპლად უკლავდნენ თიკანს და ბატკანს.* დაკლულ

* თიკანს უკლავენ მხოლოდ დობილებსა და ლაშქარ-მწევრებს.

თიკანსა და ბატკანს მუხლებში მოაქრიდენ წინაფეხებს. ფეხებს სტო-
ვებდენ საფლავეზე. დაკვლის შემდეგ (დასაკლავს ეწოდება ზღვენი)
ამავე მიზნით, ლაშქარ-მწევართა საფლავეზე ზოგჯერ, ლაშისთევაც
იმართებოდა. ლამისთევლად მეხვეწური გამოხდიხ ლუდს. გამოაცხობს
ქადას, წაიყვანს ზღვენს და საფლავეზე მართავს ქეიფს. ქეიფი იწ-
ყებოდა ხუცესის ლოცვით თახ მახსენებით. სუფრაზე იმდენი თასი
უნდა იდგეს ლუდით საესე, რამდენიც ღვთისშვილთა ხევსურეთში,
ე. ი. ხატი. ყოველ თასზე ასახელებდნენ რომელიმე ხატს ან ჯვარს.
ყოველ თასზე დაანთებდნენ სანთელს. ამით იწყებოდა ხუცობა—თას
მახსენება. ხუცესა პირდაპირ მიმართავდა იმ ხატს, რომელთანაც
ითვლებოდნენ ლაშქარ-მწევარნი, და სთხოვდა დახმარება გაეწია
გაქირეებულისათვის, რომლისთვისაც იმართებოდა ეს ლამისთევა.

ასეთი რამ უფრო ხშირად ხდებოდა ძენგლის დადების სახით. ძენ-
გლი არის ადამიანის მიერ ნაკისრი ვალდებულება, რაიმე დანა-
შაულის სამაგიეროდ. ძენგლის გადახდა ლამისთევის სახით იცოდნენ
წელიწადში ერთხელ ან რამდენიმე წელიწადში ერთხელ, იმის მი-
ხედვით თუ როგორი პირობა ჰქონდათ დადებულნი. ძენგლს სდებ-
დნენ უფრო ხშირად იმ შემთხვევაში, თუ ხატს მოჰპარავენ რამეს
ან სხვა რაიმე დანაშაული ჩაიდინეს მის წინააღმდეგ. ძენგლს
ივალდებულებდნენ მაშინაც, თუ რამეს სთხოვდნენ ხატს.

ამრიგად, ძენგლის დება უმთავრესად სასჯელია. ეს სასჯელი
უდავო იყო და თაობიდან თაობაზე გადადიოდა. სასჯელს ადებდა
ხალხი. ხევსურს შეეძლო არ მიეღო ეს სასჯელი. ვინც მიიღებდა,
იმას ეწოდებოდა მეძენგლე. ძენგლი უბრალო დანაშაულებისათვის
არ დაედებოდა ადამიანს.

ხატობა ხევსურეთში წლის განმავლობაში მრავალჯერ იმარ-
თებოდა, თითქმის ყოველ თვე. ნაკლები მნიშვნელობის ხატობას მარ-
თავდა თემ-სოფელში ერთი გვარი ან მარტო ერთი ოჯახი. ოჯახი
იხდოდა სამღთოს ბავშვის დაბადების ერთი, სამი ან ხუთი წლის თავ-
ზე. ასეთი ხატობა იმართებოდა ბავშვის წლოვანობის მხოლოდ კენტ
რიცხვზე; მაგრამ იმართებოდა საყოველთაო, მთელი ხევსურე-
თის მნიშვნელობის ხატობაც. ასეთია ათენგენობა, ამაღლება, მა-
რიაშობა და გიორგობა.

ყოველ ხატობაში მსხვერპლის დაკვლისას (მსხვერპლად ითვლე-
ბოდა ხარი, მოზვერი, თიკანი ან ბატკანი) მთავარი ხუცესი (დეკა-
ნოზი) ხუცობდა—ილოცებდა. ხუცობა ყოველთვის იწყებოდა წინასი-
ტყვაობით. წინასიტყვაობა იწყება ასე: „გადიდას, გაგიმარჯოს ღმერ-

თმა ამ პირისაბანზე, სადიდებელზე! მთავარო ანგელოზო, შენ უშველე მეხვეწურს. შენ ბედი-დავლათი დაახშარე!" და შემდგ: „აა, დიდება ღმართსაო, დიდება დღესინდელ ძალ ღვთისასა. დიდება და გამარჯვება შენდა, მთავარო ანგელოზო! გევედრებიან. გებეწებებიან მამაშვილები.—რასა მხარ-გულზე გეძახოდან, იმ მხარ და გულზე დაეხმარდი, კაცის მეხვეწური იყვასა, კაცსა ბოლოს უმატიდი, შორსმყოფი ახლოს დაუხთიდი, უშველიდი, უხოიწნიდი. შენ კაბის კალთას ჩააფარდი, სხვა თუ რა ღვთისშვილი უწყრებოდას, უმრუდებოდას, შუ გაურიდი, წალმ გაურიდი, სხვა, მყუდრო შარა გაასწავლიდი. ჩემგნივ რაც დიდება-ხსენება გაკლდებოდას შენ შენს წყალობას ნუ მააკლებ. ღმერთმ შენს ბატონობას გაუმარჯოს!“.

როცა ხუცესი ხუცობას გაათავებდა საძღვნე საკლავს, რომელიც იქვე დასტურს ეკირა, ყელში ხანჯალს გამოუსვებდა, გასისხლიანებულ ხანჯალს ყელგამოჭრილი საკლავის კრაველზე გასწმენდდა და ქარქაწში ჩააგდებდა. ამით თავდებოდა ხუცესის მოვალეობა.

ხატში დაკლული საქონლის ტყავს, თავ-ფეხსა და ხორცს ხუცესები და დასტურები ინაწილებდნენ, მხოლოდ ნაწილს უგზავნიდნენ მლოცველებს შემძღვის ხელით. ტყავსა და თავ-ფეხს ხუცესები და დასტურები ასე იყოფდნენ: ტყავსა და თავ-ფეხს ცალცალკე დაალაგებენ, მერე ხატის რომელიმე სტუმარს მისცემენ ადლისოდენა ჯოხს. სტუმარი ჯოხს ხელს წააგლებს შუაში. სტუმარი ჯოხის ერთ წვერს ტყავისაკენ მიმართავს. მეორე წვერს—თავ-ფეხისაკენ. ხუცესი ან დასტურა იტყვის: ძირი მე, წვერი შენ.

მეორე სახუცესო საგანია ხანთელ-სადიდებელი. ეს არის ქადები სანთლებიანი და მასთანავე რაიმე საწირი—ფული, ვერცხლის ან სპილენძის ნივთი, შეძლებისა და სურვილის მიხედვით.

მესამე სახუცესოა—კოდი-სადიდებელი. კოდი არის ლუდის შესანახავი ქურქელი, რომელსაც ხატობის დროს გახსნიან ხოლმე ხუცობით.

ხანმატის ჯვრის მთავარი სახლის აღწერისას ჩვენ ვთქვით, რომ ეს სახლი სამი ოთახისაგან შესდგება: საკოდესაგან, საქობესაგან და დარბაზისაგან. საკოდეში ინახება მხოლოდ სალუდე კოდები, მეორეში სალუდე ქობი დგას. ამ ქვაბში ყოველი დღესასწაულისათვის იხარშება ლუდი. ეს ქვაბი ყირის საწვავ ლუმელსა ჰგავს, ან თანამედროვე სამხედრო-სალაშქრო ქვაბს.

სულის ხუცობა,—გარდაცვალებულის სულის მოხსენებაა. ამ ხუცობით ლოცავდნენ ტაბლას ხარჯების დროს—ლუდსა და არაქს,

აგრეთვე საკლავსა და ცხენსაც დააკურთხავდნენ ხოლმე. სულის კურთხევის სიტყვები ასეთია:

— ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა! ღმერთო! კაციც შენ გეხვეწებისა და სულიც შენ გეხვეწებისა, ღმერთო, უშველე მამა-შვილსა, ღმერთო მარხეს ნულარას მისცემ, ავი შეუცვალე, ღმერთო, ავს ნულარ დააღირება! სადაც შენ ხარ, მინდია, სული შენი იხსენებისა. ტაბლა შენი დაიდგმისა. შევინდნას, მაგახმარას ღმერთმა ეს დადგმული ტაბლა, დასხმული თასნი, დაკრულნი სანთელნი, დადგმულნი კოდნი. შაგინდნას, მაგახმარას ღმერთმა, როგორც მამა-შვილებს ეჩქერებისა, ისემც შენ მოგიდისა ცოტა დიდათა, რიოს წმინდათა, ფურცვლელადა, წაუქცევლადა. ლოცვასაც გიმსუბუქებსა, ხელით ნაქნარსა, ყურით განაგონსა, წინდახვედრილსა, უკანდაწეულსა, კარიმც საკვამიმც მღიე გაქვაო, შემოსვლასამცა ნურა დაგიშლისო, კალთასამც გახკრა, ხელსამც გაიხვევა, შაგინდნას, მაგახმარას ღმერთმა!

ტაბლის დალოცვა. ეს უკვე ხუცების საკუთრივ მოვალეობას არ შეადგენდა. ასეთი დალოცვა ხშირად ხდებოდა. ხეესურები იშვითად ამზადებდნენ კარგ საქმელს—ხინკალს, ქადას ყაურმას. ასეთ დანამზადებს დააწყობდნენ ტაბლაზე, გვერდზე მოუდგამდნენ წყლით ჭურჭელს, თუ ჰქონდათ— არაყს. ყანწებში ჩაასხამდნენ არაყს და ოჯახის ერთერთი უფროსი დაილოცებოდა. თავისი მიცვალებულისათვის. თუ ქალი ილოცებოდა, ჩუმად ლაპარაკობდა. მამაკაცი კი უფრო ხმამაღლა. დალოცვის დროს კარს გააღებდნენ, რომ მკვდრები აღვილად შესულიყვნენ შინ. ამ დროს შინ თუ კატები იყო, გარეთ გარეკავდნენ.

ტაბლის დალოცვა ასეთი იყო.

— ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა! ღმერთო, მარხეს, ხულარას მოგვეცემ! სადაც შენ ხარ, მამუკა დედავ, შენი სული იხსენიების! შაგინდნას, მაგახმარას ეს ტაბლაი, წყალი წყურვილი, როგორც ჩვენ გვექჩერების, ისემც შენ გეხმარების, ნუმცარა გაცლავ, ნურაიმთაც ღონდები, ყველაიმც მზას გაქვს დადგმულ ტაბლა, დადგმულ ლოგინი, კარიმც მღე დაგხედების, შარაიმც თავისუფალი, მაზიდულ-მაწეული. ვინ გაწყვებისავ, მაკეთე ნატამალი, დობილ-ძობილი, სიკვიდლის დღეს დასწრობილი. ნურამც რაით დაღონდების, ნურამც რაი დაგაკლდების. შაგინდნას, მაგახმარას ღმერთმა, როგორც ჩვენ გვექჩერების, ისემც შენ გეხმარების. შენ ძმა გიგია, სად იყვას ან ნანუკა სად იყვას, დე-

დიო, გაიყოლიდი! წყლულიან ყვანდესავ, წყლულის საპოხ სჭირ-
დებოდესავ, სახვილ სჭირდებოდესავ, ხელგახკრილით თან გაიყო-
ლიდით, ნუმცარაით დაღონდებით, ნუმცარა შეგაწუხებთ. შაგინ-
დნას, მოგახმარას ღმერთმა, თქვენიმც სახმარი იქნების, ცოდვა-
სამც გახდისთ, გზასამც გაიღებთ!

საკულტო წესებში მეტად საინტერესოა ეგრეთწოდებული
სიცოცხლეში დამარხვა. ეს წესი იმაში მდგომარეობდა, რომ უმემ-
კვიდრო ადამიანი (უშვილო ცოლქმარი, უცოლოდ დაბერებული
მამაკაცი, ან გაუთხოვარი ქალი) სიბერეში რომ შევიდოდა, სიცოცხ-
ლეშივე შეასრულებდა ყველა იმ წესს, რასაც მისი სიკვდილის შემდეგ
შეასრულებდა მემკვიდრე, რომ ჰყოლოდა. ასეთი წესებია: რიგი—
საქმლისა და სასმლის დაღოცვა, ცხენ-დოღის გამართვა და სხვ.
ნათესავ-მოკეთებეიც ისე მოიკითხავდენ და ისე მიუსაძძირებდნენ,
როგორც ნამდილ მიცვალებულის პატრონს. თავის დამარხვა საპა-
ტიო საქმე იყო, საამაყო, მავრამ, აუცილებელი კი არა. ამ წესს იბდი-
და ის, ვისაც- შეძლება ჰქონდა. თავის დამმარხველი იმ დღეს ჩაიც-
ვამდა საუკეთესო ტანისამოსს, შეიძლება სულ ახალიც ჩაეცვა.
რიგის დამთავრების შემდეგ გაიხდიდა და ნამდილად მოკვდომისა-
თვის შეინახავდა სამკვდროდ (სახუდროდ). მოკეთებეი ასეთ ფსევ-
დო-მკვდართან არაყს მიიტანდენ ხოლმე, ისე როგორც ნამდილ
მკვდრის კირისუფლებს მიუტანენ ხოლმე.

დამარხვა მარტო დასაფლავებას არ გულისხმობდა, არამედ ყვე-
ლაფერს, მთელ ცერემონიას, რაც შესრულებული უნდა ყოფილიყო
ამ შემთხვევაში. თავის დამარხვა და ნამდილი დამარხვა ერთმანეთ-
ში თითქოს არაფრით განსხვავდებოდა. თავის დამარხვისათვის ყვე-
ლაფერი ისე ხდებოდა, როგორც უნაწილოდ (უმემკვიდრო მამაკაცი)
ან უბედოდ (უქმმკვიდრო ცოლ-ქმარი) გარდაცვლისათვის. მკვდარს
რიგში დაულოცავდენ სანთელ-საქმელს, ტანსაცმელს, თოფ-იარაღს,
ცხენსა და მისთანებს. გარდაცვალების შემდეგ ერთი წლის მერე
მიცვალებულის ტანისამოსს (შარღლის გამოკლებით) დაალაგებდნენ
ხალიჩაზე. გარშემო შემოუჯანდებდნენ დედაკაცები და დაიტარებდ-
ნენ. ერთი მოსთქვამს, სხვები უხმოდ ტირიან. ტირილის შემდეგ ამ
ტანისამოსს უნაწილებდნენ ნათესავეებს. ამ რიტუალს ტალავართ ალე-
ბა ჰქვიადა. ტალავართ ალება და ტირილი ცოცხლად დამარხვის
დროს წესი არ არის. ერთ წლამდე კი, გარდაცვალებულის ტანისა-
მოსს უვლიან და ინახავენ სუფთად (გაწკაპულად). თავისდამარ-
ხვაზე თავისდამმარხველი არ მიეკარება იმ სანთელ-საქმელს რაც

ნაკურთხი იყო რიგის წესით. მისთვის სხვა საკმელი მზადდებოდა. არც დოლი იპართება. დოლის მაგივრად ასეთი წესი სრულდებოდა: ცხენს ჰკიდებდნენ ფსევდომკედრის ტანისამოსს. ხურჯინს. ხურჯინის ერთ თვალში ჩაალაგებდნენ ნაკურთხ საკმელს. მეორეში—უკურთხს. ცხენზე წესვამდნენ თავისდამმარხველს. იგი წავიდოდა თავის(დედის ძმის სახლისაკენ. გზაში შემხვედრთ მიაწვდიდა ნაკურთხ საკმელს. უკურთხს თვითონ სჯამდა. ცოტაოდენი გზის გავლის შემდეგ, დაბრუნდებოდა უკან. ხარჯების მონარჩენ ნაკურთხ საკმელ-სასამელს დაურიგებდა ან გაუცვლიდა მეზობლებს. როცა თავისდამმარხველი ნამდვილად მოკვდებოდა მაშინ შეუსრულებდნენ ყველა იმ წესს, რაც თავისდამმარხვაზე დააკლდა: დოლს, ტალვართ ალებას და სხვ.

ტანისამოსს, იარაღს, საკმელს, რიგის დროს ლოცავდა სულის ხუცესი. ან მღვდელი. თუ ხატის ხუცესი მონაწილეობდა სულის ხუცესი საპირო არ იყო. ვინც სულის ხუცობა (ლოცვა) იცოდა, ყველას შეეძლო დალოცვა.

ხევსურები მარტო ქრისტიანული წესით (მარონით) კი არ ინათებდნენ, არამედ შეწირული საქონლის სისხლითაც. ხელმეორედ გასანათლავად ხევსური ხატს სწირავდა ბატყანს. როცა ჯვრის ხელოსანი ბატყანს დაჰკლავდა, შემწირველი ხელს შეუშვევრდა სისხლს. დაიბნდა ხელს, გულსა და შუბლზე ამ სისხლით გამოსახავდა ჯვარს. ასეთ განათვლის დროს (დედაკაცები) ხატისაგან მოშორებით იდგენ.

ოჯახი

ხევსურული ოჯახი მონოგამიურია, რაც მქლავნდება თავისებური წესებით. შეუღლება ხდებოდა სამი გზით: ქალვადის ნებაყოფლობით, მოტაცებით ან მშობლების ძალდატანებით. აქ მონაწილეობენ ახლო ნათესაეები, მაჰანკლობენ. ზოგჯერ შეუღლება ხდებოდა ხატის მითითებითაც. ხევსურს შეუძლიან მეორე ცოლი შეართოს პირველის სიცოცხლეშივე. ეს ხდება მაშინ, თუ პირველ ცოლს შვილი არა ჰყავს ან არა ჰყავს ვაჟი. ასეთ შემთხვევაში ხევსურს პირველი ცოლი ვერ გაეყრება. ამას ჰქვია კვეთილში ჩასმა.

დაქორწინების პირველ თვეს ცოლქმარი ერთმანეთს არ ელაპარაკება. შემდეგ ერთმანეთს ესაუბრებიან მესამე პირის დახმარებით. მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ქმარი ცოლის სახელს არ ახსენებდა, სახელით არც მიმართავდა უწოდებდა. მხოლოდ დიაცს.

ხევსურული ქორწინება მკაცრი ეგზოგამიურ წესითა ხდებოდა. ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ თავისი გვარის ან თავისივე სოფლის თუნდაც სხვა გვარის. ქალის შერთვა სასტიკად აკრძალული იყო ამ წესის დამრღვევი განდევნილი იქნებოდნენ სოფლიდან, თავისი მიწა-წყლიდან.

ოჯახში ყველა ემორჩილება დედ-მამას. მათ დაუკითხავად ოჯახში შეიღები ვერაფერს გააკეთებენ. უფროსობა და მეთაურობა, რასაკვირველია, მამისაა. მამის სიკვდილის შემდეგ მეთაურობა, დედაზე გადადის, შინაურები მას ისე ემორჩილებიან, როგორც მამას. თუ დედაც მოკვდა, მაშინ უფროსობა გადადის უფროს ვაჟიშვილზე. ოჯახს თუ არც ვაჟი ჰყავს (ეს იშვიათი მოვლენაა), მაშინ უფროსობს უფროსი ქალიშვილი.

თუ ოჯახი უშვილოდ ამოწყდა, დამარხვა და ყოველნაირი ქირისუფლობა ოჯახის მამის ძმას ან ახლო ბიძაშვილს ევალეობდა და მთელი ქონებაც მასზე გადადიოდა. თუ არც მამის ძმაა, არც ახლო ბიძაშვილი, მაშინ შორეული ბიძაშვილი პატრონობდა მიცვალებულს. და ქონებაც მას რჩებოდა.

ხევსურული წესის მიხედვით უმცროსი ვაჟი უფროსზე ადრე ვერ შეირთავს ცოლს. რძლებს შორის რაიმე უპირატესობა არ არის, მაგრამ რომელი რძალიც თავისი კეჟიდა და გამქრიახობით სჯობნის სხვა რძლებს. უპირატესობასაც ის დაიმსახურებს.

მამა მოვალე იყო შვილი აღეზარდა ხევსურული მკაცრი წესების მიხედვით. ბავშვს ნათლობის სახელის გარდა მაშინვე არქმევენ რომელიმე დიდი ნადირის სახელს. ზმნის სიტყვას. ან რამე საგნის სახელს. ვაჟებს: ვაჟას, დათვიას, მგელიკას, ლომიკას. გამახელას, უთურგას. ჯარმულიკას, უნცრუას. იმედას. ბერდიას. მინდიას, სუხუმიას და მრავალ ამისთანას. ქალებზე მზიას, მზექალას, მეწყინას, აშექალას, სამძიმარას, სანდუას, დედიკას, ძილას და სხვ.

ვაჟებს წერთნიდნენ ხმლის ხმარებაში, მხედრობაში, მუშაობაში. უამბობენ ხევსურეთის გმირების თავგადასავალს. ჰგეშავდნენ გარეშე მტრებზე, ასწავლიდნენ ხევსურულ ზნე-შვეულებას. თავიანთებურ რაინდობას, მეურნეობას. ვაჟის დაბადება ზეიმსა და სიხარულს იწვევდა. ოჯახი ფერხულს უვლიდა ქალის დაბადების გამო კი ღონდებოდნენ. თავჩაქინდრული დადიოდნენ.

ახალდაბადებულს ქუდის ყურში ჩაუყერებდნენ ხოლმე ნახშირს, ყურძნის ქერქს, ჯორჯს ძუას. ღორის ჯაგარს, ღორის კბილს,

არწივის გაზს (არწივის ფეხების ყანწს) ძაფზე აასხამდნენ და აკვანზე ჩანოპკიდებდნენ. ყველაფერი ეს იყო ავგაროზი, ფათერაკის ამცოლებელი. ავი თვალისაგან დასაცავად ხმარობდნენ ქარვისა და გიშონის მძივებს.

ყოველგვარი საოჯახო საქმე დედაკაცს ეკისრება: ბავშვების აღზრდა, საქონლის მოვლა, რძის დამუშავება, კარაქის შედღებვა: ერბოს გადადნობა, პურის ცხობა, ბოსლის დასვეტვა, მატყლის დანეჩევა, დართვა, ტანისამოსისთვის, შალეულის დამზადება, მოქსოვა, შეკერვა, ქარგვა, შეღებვა და სხვა. ერთი სიტყვით მთელი შინაპრეწველობა დედაკაცის კისერზეა. მამაკაცს დედაკაცი უშლის ლოგინს, საშუაოდან მოსულს მიაართმევს „თათებს“ (იხ. ქვემოთ „ტანისამოსი“) და სხვა. ოჯახის მართვა-გამგეობაში დედაკაცი მერაღ შეზღუდული იყო. მამაკაცი თავის დიაცს არაფერში ეკითხებოდა. თუ დაეკითხა, ხალხი დასცილებს: ცოლის ცოლიათ, იტყვიან. სტუმრის მიღება, მოვლა, გამასპინძლება დედაკაცის საქმეა, მაგრამ სტუმრებთან საუბარი და დაჯდომა დედაკაცს მარტო ახლონათესაგან შეუძლია. შორეულ ნათესაგან და უცხო სტუმართან არა. მაგრამ ამ ბოლო დროს ეს წესიც გადავიარდა. ენლახევისური დედაკაცები ქმარსაც თავისუფლად ელაპარაკებიან, გარეშე სტუმარსაც და მასთან თავისუფლად სხდებიან. სისხლის აღების წესებიც თანდათან გადავიარდა. სოციალისტურ წყობას აქაც შეაქვს თავისი მძლავრი, გამაკეთილშობილებელი და გამანთავისუფლებელი გავლენა.

დედაკაცი შინა მოშაობს, მამაკაცი გარეთ, ამიტომ, თუ ოჯახს აკლია პური, ტყავი, ქალამანი, თივა, ჩალა, შეშა, ნავთი, ჩირახი, მარილი,—ეს მამაკაცის სირცხვილია. თუ აკლია—ყველი, ერბო, საქონელი, ტანისამოსი,—ეს დედაკაცის სირცხვილია. თუ ოჯახს თივა-ჩალა მომარაგებული ჰქონდა, მაგრამ საქონელი ზამთარში კარგად ვერ გამოიკვება და გაზაფხულზე გამხდარი გამოვიდა ბოსლიდან, ეს დედაკაცის სირცხვილია, რადგანაც მან ზამთარში კარგად ვერ მოურა საქონელს.

დედაკაცი თავისუფლად განაგებს თავის ხელნაქნარს,—ერბოს, ყველსა და მისთანებს, და მამაკაცს უფლება არა აქვს დედაკაცის დაუკითხავად შეეხოს ამ საგნებს. ქმრის დაუკითხავად ვერ გაყიდდა საქონელს. თუ დედაკაცი ქვრივია, საქონლის, მიწის, სახლ-კარისა და ქმრის იარაღის გაყიდვა შეეძლო, მაგრამ უკვამლად არა.

ნათესავ მამაკაცს დაპკითხებოდა /ქერივი დედაქალს თავისით ვერ გაათხოვებდა თუ არ დაეკითხა ქმრის (ბიძის ან ბიძაშვილს.)

თუ რაიმე საპატიო მიზეზით დედაკაცს ქმართან არ ეცხოვრება, შეუძლია გაწორდეს ქმარს და მშობლებთან წავიდეს, მაგრამ ქმარს შეეძლო იგი კვებითში ჩაესვა, ე. ი. ნება არ მიეცა მეორედ გაათხოვებისა.

საერთოდ კი, ხევსური ქალი თამამია. მას ადვილად ვერაფერს დაჩაგრავს. მკვირცბლია, ცქვიტი, გამრჯე, მომქმედი და შრომისმოყვარული. აქვს თავისებური თავისუფალი მიხერა-მოხერა. საუბარში აჩქარებული კვლო, სიამაყე; დედაკაცის საქმიანობაში მამაკაცა სულ ვერ ჩაერგება. დედაკაცი შველის ხოლმე მამაკაცს ხენა-თესვაში, შკაში, თიბვაში, შეშის მოტანაში, ძნის თრევაში.

დედაკაცები სახალხო საქმიანობაში ერეოდნენ მხოლოდ ჩუბის დროს, როგორც გაშველებლები. ჩუბის საკითხების არსებითად გადაწყვეტაში კი ისინი ვერ ჩაერგვოდნენ. ხევსურულ სამართალში (რჯულში) დედაკაცს მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდა. ამაზე ხევსურეთი იტყოდნენ, — ჩვენ მაშინ დავილიენით, როცა დედამ დავგისდნენ ოზირათო! ჩივილი შეეძლო საქმის აღძვრა, მაგრამ მოსამართლეებაში, რჯულის კაცებაში, დაჯდომა კი არა. ხევსური დედაკაცი არც თავისისხლის საქმეში წარმოადგენდა რამეს. აქაც შეეძლო საქმის აღძვრა, შესრულებით კი მამაკაცებს უნდა შეესრულებია. თუ მოკლული იყო ისეთი მამაკაცი, რომელსაც გვარში სხვა მამაკაცები არა ჰყავდნენ, საქმის აღძვრა შეეძლო დედას, ცოლს, დას, მამიდას.*

ქორწილში, რიგებში, დედაკაცები დიასახლისობენ, ხევსურულად — ხარისტას აძლევენ. ახალგაზრდა ქალები კი სტუმრებს უვლიან.

ხევსურულ ოჯახში ძმების ერთმანეთთან დამოკიდებულებას რაიმე განსაკუთრებული თავისებური წესები არა აქვს. მაგრამ მაინც უმცროს ძმას მორიდება და პატივი აქვს უფროსი ძმისა. თუ უფროს ძმას ვინმე აწყენიებს უმცროსი ძმად არის დაიცვას იგი და თავიც კი შეაქლავს მტერს. მაგრამ უფროსი ძმა, რაც უნდა მწვავე მდგომარეობაში ჩაეარდეს, თავს იკავებს, სიბრაზეს არ იჩენს, არა უწმამურობს, დინჯად იქცევა, რომ უმცროსი ძმა თავისი თავდაუქერლობით მსხვერპლი არ გახადოს.

გვარშიაც ეს წესია დაცული.

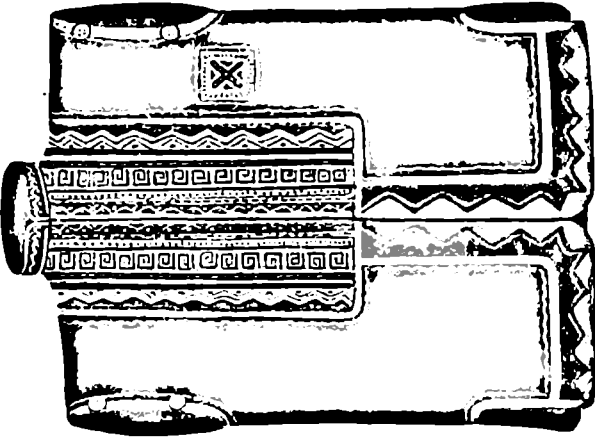
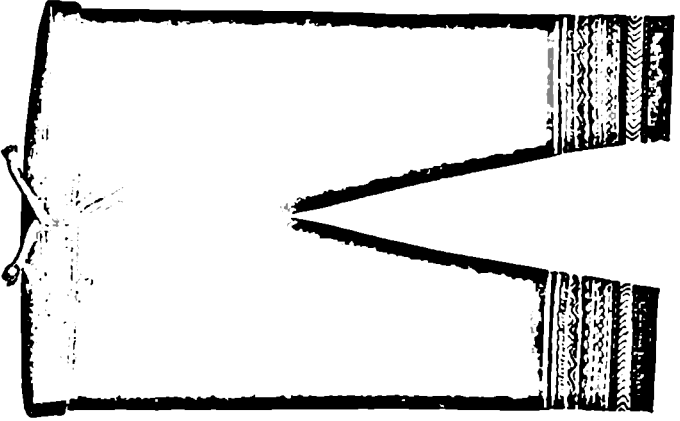
* იხ სისხლის აღების წესები ხევსურეთში; „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. I.

დები შეძლებისდაგვარად ინაწილებენ ოჯახის საქმეს. მცირე-წლოვანივე ეჩვევიან და სწავლობენ საოჯახო საქმეს: კერვას, ქაოვას, რთვას და მისთანებს. დები ერთმანეთს ესმარებიან. ერთმანეთისავე სწავლობენ საქმეს. ერთმანეთს ეჯღბრებიან ხელსაქმის უკეთესად გაკეთებაში. ძმებში თუ ჯერ უფროსმა უნდა შეიბრთოს ცოლი. დებისათვის ეს წესი არ არის. ქალი გათხოვდება პაშონ. როდესაც მას შემთხვევა მიეცემა. და უფროსი დის გათხოვებას არ ელის. მზითვეი მიღებული არ არის წესად. მაგრამ ქალი წინდაწინ იმზადებს რამდენიმე ხელ ტანისამოსს, ხელნაწარ ნივთებს, და მხოლოდ თავისი ხელით გაკეთებული ნივთები და შეკერილი ტანისამოსი მიაქვს ქმართან. ამას გარდა თავის სახელზე ზრდის ერთ ძროხას. რომელიც საკუთრებად ქმრის სახლში მიჰყავს. ამას აქვია სათაფნო. მაგრამ, ხვესური ქალის ცხოვრებაში ყველაზე მნიშვნელოვანია სწორფერობა, სიყვარული გათხოვებამდე.**

საინტერესოა ოჯახში რძლებისა და მაზლების ურთიერთობა. უმცროსი რძალი უფროს მაზლს ვერ დაელაპარაკება მოყვანიდან ერთი თვის განმავლობაში. უფროსი რძალი კი თავისუფლად დაელაპარაკება მაზლს (ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია. უმცროსი მაზლი უნდა ვიცულისხმობთ, რადგანაც ოჯახში ჯერ უფროსი ძმა ირთავს ცოლს). (იხ. ზემოთ). უფროსი რძლის აძრახება (დალაპარაკება) ასე ხდება: თავისი მოყვანიდან ერთი თვის შემდეგ უმცროსი რძალი მივა უფროს მაზლთან და მესამე პირის დახმარებით ადღეგრძელებს მას. მერე როცა კაი ხანი გავა რძალი მაზლის თხოვნით აიღებს არაყიან ყანწს და ადღეგრძელებს მაზლს. ამის შემდეგ უმცროს რძალს უფლება ეძლევა ელაპარაკოს უფროს მაზლს. ეს წესი შესრულებული უნდა იყოს ყველა უფროსი მაზლის მიმართ, რამდენიც უნდა იყვეს ოჯახში.

მამის სიკვდილის შემდეგ მთელი ქონება რჩებოდათ ვაჟისშვილებს. იყოფდნენ თანასწორად. მხოლოდ უფროს ძმას ეძლეოდა ერთი დღიური მიწა მეტი საუფროსო. ხენა-თესვის დროს სათესლე თანასწორად იყოფოდა. დანარჩენი ქონებაც თანასწორად იყოფოდა. სულობრივ. აკენის ბავშვსაც ჰქონდა წილი. მხედველობაში არ იღებდნენ ვინ რამდენს მუშაობდა, ვის რა შეჰქონდა ოჯახში, ვის რა ძალა შესწევდა. ყველას არსებობა უნდოდა—გლახაკს. ბეჩავს, გაურჯელს, ბეჯითს. კოხტას (კოხტა—უსაქმო, მოხეტიალე კაცი). ხვესურები ამბობდნენ: კოჰლი, ბრმა და კოხტა ოჯახმა უნდა შეინაზოსო.

** იხ. სწორფერობა; „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. I

შედლებულ, ღონიერ ოჯახის პატრონს. უკვიანს. დარბაისელს, კვრამკვიდრულს ჰქვია. ასეთი კაცის სახელი ოჯახის ფარულე-ბიდან გადის გვარში, თემში, თემს იქითაც გავარდება ხოლმე. ასეთი კაცი გახდება გავედიანი (იხ. ზემოთ). ასეთ კაცს ავალებდა თემ - სოფელი ახალგაზრდობის გაწვრთნა - სწავლებას. ისიც ასწავლიდა წარსული ცხოვრების ძველ ამბებს, აღვიძებდა მათში გმირულ გრძნობებს. ასეთი უფროსი კაცი ერთგვარი განსა-ხიერება იყო ხევსურული ზნეობისა. მის წინაშე ხმამაღულეპლევ უნდა მდგარიყვნენ რძლები. თავჩალუნულთ უნდა ესმინათ მისი ლაპარაკი. ოჯახში ამ უფროს კაცისათვის საკუთრად აქვთ საგან-გებო სკამი—საუფროსო სკამი. სადაც მივა ისეთი გავლენიანი ან უფროსი კაცი. სხვა ოჯახში თუ თემში საქმის გასარჩევად. აქაც მას ასეთ საუფროსო სკამზე მიიწვევენ.

საცხოვრებელ სახლს წინად შუაზე ჰყოფდა შუაეცხლი. ერთ მხარეს ერქვა საღიაცო, — მეორეს სამამაცო. სამამაცოში გადასვლა დიაცისათვის დიდი სირცხვილი იყო. სამამაცოში იღვა ერთი გრძე-ლი სკამი, რომელზედაც სხდებოდნენ ასაკის მიხედვით. საღია-ცოში სკამები არ იყო. დედაკაცები პირდაპირ მიწაზე სხდებოდნენ კერისპირად. პურისქაძად ჯერ მამაკაცები სხდებიან. მერე დედა-კაცები. საუკეთესო ნაქერს. — ლუკმას. — მამაკაცებს მიართმევდნენ: დედაკაცები სულ ცუდ ნიჭრებს სკამდნენ. ამის გასაპართლებლად ამბობდნენ: დედაკაცს რად უნდა ჰქამა. ძალღონეს რა მტერთან ბრძოლაში გამოიყენებსო. საინტერესოა მეორე ანდაზაც: ქალს რათ უნდა თვალები, რა დურბინდისათვის გამოიყენებსო. ასეთი ანდა-ზები, ოჯახური ყოვაცხოვრების დამახასიათებელი. მრავალი იყო ხევსურეთში. დედაკაცის სისხლიც ნახევართავად ჯვასობდა.⁹⁷

დედაკაცები მეტსა მუშაობდნენ ოჯახში. ეიდრე მამაკაცები. მუშაობდნენ თითქმის მთელ დღე-ღამეში. მამაკაცებს შეეძლოთ მუშაობის დროს დაესვენათ კიდევ. დაეძინათ კიდევ. დედაკაცი-სათვის კი ასეთი რამ ზორცხვილი იყო. ღამითაც კი. როცა მამაკა-ცები იძინებდნენ. დედაკაცები განაგრძობდნენ საქმიანობას: ჩეჩავდ-ნენ. ართავდნენ. აკერებდნენ. ლოგინშიაც კი არა წვებოდნენ. იქვე ბოსელში მიწვებოდნენ ატაკზე და იძინებდნენ.

მამაკაცები იძინებდნენ სახლის მეორე სართულში — კერხოში. პირველი სართული ორი ნაწილისაგან შესდგება საკვამისაგან და ბოსლისაგან. საკვამე წინანაწილია პირველი სართულისა. წინა კე-

* იხ. სისხლის აღების წესები ხევსურეთში: „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთ-ში“, წიგ. 1.

დელში ზემოთ დატანებულია პატარა სარკმელი სინათლისა და ბოლისათვის. საკვამის უკან არის ბოსელი ბრტყელი ქვით დაფენილი. საკვამის შუაადგილი ცეცხლისათვისაა განკუთვნილი, ოდნავ ჩაფარდნილია და ბრტყელი ქვით დაფენილი. ზემო მხარეზე დევს მოკრძო ქვის კერა, გარშემო აწყვია ბრტყლად წაფენილი ქვები. როგორც ზემოთ ვთქვით კერის მარჯვნივ არის სამამაცო. აქ დვას ხის ან ქვის გრძელი სკამი მამაკაცებისათვის. მის ზედა თავს საუფროსო ეწოდება. საცეცხლე ადგილას შუაზე ჩამოკიდებულია ჯაქვი—საკიდელა. მამაკაცები საკვამეში ჭერხოდან ჩადიან. საკვამეში შესასვლელად მათთვის სხვა გზა არ არის. საკვამის ჭერში განოჭრილია ერთი კუთხე. აქედან საკვამეში ჩადის საცალფეხო კიბე. ამ კიბით ადიან მამაკაცები ჭერხოში. დედაკაცი ამ კიბით ვერ იავე საკვამეში. საკვამეში ის გარეთა კარიდან შედის. მამაკაცს კი საკვამეში შესვლა ამ კარიდან სასტიკად ეკრძალება. სტუმარი მამაკაცებიც საკვამეში ჭერხოდან ჩაჰყავთ. პატივსაცემ სტუმარს სკამზე ნოხს დაუგებენ.

ჭერხოა ავეჯის. ჭურჭლეულის, ტანისამოსის, ხორბლეულის შესანახი და დასაძინებელი ადგილი. ხორბალს აქ ინახავენ დიდრონ გოდრებში. ტანისამოსი გადაკიდებულია ხარხიბზე—მამაკაცისა ცალკე, დედაკაცისა ცალკე. ოჯახის ყოველ წევრს ორი წყვილი ტანისამოსი აქვს — საშინაო და საგარეო. შეძლების მიხედვით შეიძლება 2—3 ხელი ტალავარი (ტანისამოსი) ჰქონდეთ. ტანისამოსის შესანახად, უფრო ხშირად ოჯახის ყოველ წევრს ცალცალკე აქვს ხარხიბი. ჭერხოშივე დვას ხევსურული ლოგინი — მაღალფეხებიანი საწოლი, გაბანდული ბაწრით ან თასმით. შიგ დაგებული იყო ნალეწი ჩალა. საბნად ხმარობდნენ ნოხს ან ფარდაგს. საწოლის წინა ნაწილი თავისებურად არის მოჩუქურთმებული. სასთუმალთან ჰკიდია ხევსურული თათები (იხ. თავი „ხევსურული ტანისამოსი“). თათები ფეხების მოსასვენებელია, წინდების მაგვარი. თათები სტუმრებისათვისაც აქვთ, სათადარიგოდ. ჭერხოში იძინებენ მამაკაცებიც და დედაკაციც, მაგრამ უფრო ხშირად კი ბოსელში ეძინათ ხოლმე.

მკვდარს არ დაიტირებენ მშობელი—შვილს, ცოლი—ქმარს, ქმარი—ცოლს. ასეთი რამ სირცხვილია. სხვები კი დაიტირებენ. ხოლმე არც გვარი ტირის მოკლულს, ესეც დიდი სირცხვილია. ყველაზე მეტად სტირის ძმას (და, თმას) გაიკრეჰავს და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში არ გაინარებს. გლოვის წესია წვერის გო-

შვება, ტანსაცმელის ჩაცმა უკუღმა, საკრავი ნოეთების პირქვევადმობრუნება; მათ ერთი წლის განმავლობაში არ დაუქრავენ—ყოველნაირი სიკობტავე უარყოფილია, ცხენს კუღს არ გამოუნასკვამენ, მორთულ გულ-მკერდს რამე თალხი ფართლით დაფარავენ; დედაკაცები მანდილის ჩაკეცილ ყურს გადმოუშვებენ. სიცილს ერიდებიან.

ქალი უწყინდურ არსებათ ითვლებოდა. უფროსის ლოგინის აბლოს ვერ ვაივლიდა, თვიურის ჯამს ჭერბოში ვერ ავიდოდა. ხოლო თვიურის გათავების შემდეგ სამი დღის შემდეგ შეეძლო ეს. ეს ინიტომ, რომ ხევსურების წაწმოდგენით მამაკაცსა და მის საწოლს მთავარანგელოზი მთარეელობს და თვიურიანი დედაკაცი ჭერბოში შესვლით წაბილწავს იქაურობას. ამის გამო მთავარანგელოზი გაუწყრება ოჯახს და საქმე უკუღმა წაუფა. იმავე ანგელოზის შიშით დედაკაცი მამაკაცს ხმამალა ვერ აუძრახდებდა (დაელაპარაკება).

ხევსური სამუშაოდ გადის დილით ადრე, უხმო. სამუშაოზე დანაყრებული არავენ გავა. ეს დიდი სირცხვილია. კაცმა ჯერ უნდა იმუშაოს და მერე ჭამოსო. ისაუზმებენ მაშინ, როცა კარგად იმუშავებენ და მზე ცაზე კარგად მალა წამოიწეეს. ამას ჰქვია ნაყრი. დღეში კი სამჯერ სჭამენ—დილით—ნაყრი, შუადღისას სამხარი და საღამოთი ოხშამი (ვახშამი). იციან ავრეთვე გრძელი სამხარი (დაგვიანებული) და გრძელი ოხშამი.

ახალგაზრდა ვაჟიშვილს საჭმლის მხრივ მეტი პატივისცემა აქვს ვიდრე მამას, ე. ი. უკეთეს ნაჭრებს ვაჟიშვილს მისთავაზებენ. უკეთესი ჭამა უნდა მას, რომ კარგი ვაჟკაცი გამოვიდესო. ბურის ჭამად უფროსს ელიან და მასზე ადრე არ დასხდებიან; უფროსი კი არ ელის უმცროსებს.

წვნიან საჭმელს სჭამენ ქიტურათი (კოვზით). ქვაბიდან წვენის ამოსაღებად ხმარობენ ჭიტს (ჩამჩა). წვენს ჭამენ ან საერთო ჯამში, ან ცალკე. წვეულების დროს შლიან ტაბლას. ყველანი შემოუსხდებიან მას გარშემო. ერთი კაცი ემსახურება ყველას. ეს არის ზემდეგი. ზემდეგი ტაბლაზე მსხდომთ დაუდგამს სათითაო ვერცხლის ჯამს ლუდით სავსეს. ხუცესი იტყვის ტაბლის სადიდებელს და ყველა შეუდგება ჭამას. ჭამას რომ გაათავებენ აიღებენ ლუდით სავსე თასებს. ყველა თავისებურად დაილოცება და დასცლის თასს. ტაბლის ასეთ დაწყობას, დადგმას, დოვლათს ჰქვია, —
კარახანა.

იმის გამო, რომ მიწა მხოლოდ ვაჟიშვილზე გადადიოდა ან მხოლოდ გვარის მახლობელ ნათესავეებზე, აგრეთვე იმის გამო, რომ უფროს ვაჟს ერთი დღეურით მეტი ეძლეოდა საუფროსო. მიწა თანაბრად ვერ ნაწილდებოდა. მაგრამ ხშირად, გვარს საერთო სამფლობელო მიწებიც ჰქონდა. მაგალითად, სოფ. ამღაში მთლად წიკლაურები ცხოვრობენ. არიან სხვა მოდგმის მცხოვრებლებიც. მაგრამ რაკი ერთ სოფელში ცხოვრობენ ერთ გვარეულ ჯგუფს წარმოადგენენ: მათ ჰქონდათ საერთო ხატი. სასაფლაო* და სასოფლო მიწები. ამ მიწებს გვარი ასე ხმარობდა: საბალახო საერთო ჰქონდათ. სახნავი მიწები კი დანაწილებული იყო ოჯახებზე. ზოგს მეტი ექირა. ზოგს ნაკლები. ამის ნიადაგზე ხშირი იყო ჩხუბი, ერთმანეთის ჩაგვრა. მიწის ძალით წართმევა, მკვლელობა, ვისაც ბევრი მიწა ჰქონდა იმაზე ამბობდნენ—ხოდაბურის მკრელიაო. (ხოდაბური—დიდი მამული). ყველაზე მეტი მიწები, ხოდაბურები. ხატს ჰქონდა. რაც უფრო „დიდი“ იყო ხატი, ე. ი. რაც უფრო დიდი სახელი ჰქონდა. მით უფრო მეტი მამული ჰქონდა. ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ ხატის მამულს საერთოდ ამუშავედნენ და მოსაჯელს ხმარობდნენ ხატობაშივე, ხოლო გაქირვებულებს სახმრისად აძლევდნენ მიწის ნაკვეთებს. ხატის ტყე კი სრულიად ხელუხლებელი იყო. იქიდან ერთ გამხმარ ჩხირსაც ვერ გამოიტანდნენ. ამიტომ ხატის ტყე საუცხოოდ არის დაცული.

ძმათა ვაყრის დროს ხშირი იყო ჩხუბი. უთანხმოება. საკუთრებად განაწილებული მიწები ოჯახებს არ ყოფნიდათ. ეს იწვევდა საღარიბის გაძლიერებას. ამის გამო გავრცელებული იყო მოჯამაგირეობა. მიწის გამო ხშირი იყო დავა გვარებს შორისაც, ერთი თემ-სოფელი მეორეს უტახდებდა ომს, პირიქითელები—პირაქეთელებს: დავა და ბრძოლა ერთი ნაჭერი მიწისათვის ზოგჯერ ათეული წელი გრძელდებოდა ხოლმე. ასეთი იყო გაუთავებელი დავა გუდანის ჯვრის და არხოტის ჯვრის ყმებს შორის. თუ არ ხევისურული რჯული გუდანელები ერთი დაკვრით დაამარცხებდნენ არხოტელებს. მაგრამ მათი დავა ბოლოსდაბოლოს გადაწყდა და ეხლა ამ გვართ შორის კეთილი განწყობილებათ.

* გვარის საერთო სასაფლაოზე სხვა გვარის მიცვალებული ვერ დაიმარებოდა.

ხევსურული ტანისამოსი

ხევსურეთში ტანისამოსს მხოლოდ დედაკაცები ამზადებენ. ეს მარტო დედაკაცის საქმედ ითვლება და მამაკაცი ამაში არ ჩაერევა.

მამაკაცის ტანისამოსი 8 ნაჭრისაგან შედგება. ესენია: 1) პერანგი, 2) ჩოხა, 3) შალვარი, 4) ბაჭიკები, 5) გულისპირი (ჟილეტი), 6) ქული, 7) ტყავი და 8) ჯღანი.

დედაკაცის ტანისამოსის შემადგენელი ნაწილებია: 1) სალიაცო, 2) ქოკლო, 3) კაბურა, 4) ბაჭიკები, 5) ტყავი, 6) თავსაცმელა, 7) მანდილი და 8) თათები.

საერთოდ, ხევსურული ტანისამოსი შალისა მზადდება. ყოველ სოფელში არის დახელოვნებული დედაკაცი, რომელიც ყველას უსასყიდლოდ გამოუჭრის ტანისამოსს. გამოჭრილს ჯერ შეკერავენ და მერე შედებენ. უფრო მიღებულია მავი და ლურჯი ფერი. თეთრი და ლეგა ტანისამოსი სირცხვილად მიაჩნიათ. შეღებილ ტანისამოსს გაშრობის შემდეგ დაუწყებენ დაჭრელებას აბრეშუმის ძაფით ან შინდამზადებულთ. ზოგ საღებავს დედაკაცები თვითონ ამზადებენ, ზოგს კი ქალაქში ყიდულობენ*. მაგალითად, ლილას, ძალას და სხვას.

პერანგს ახალგაზრდისათვის კოხტად და გულდასმით დააჭრელებენ. ხნიერისათვის კი სადად. მკერდზე დააკერებენ ერთგვარ ნაჭერს, რომელსაც ქალები შილიფას უწოდებენ. ამაზე ნაჭრელა (ნაქარგი) ადვილად იკერება. პერანგზე მოკერებულ ამ შილიფას ეწოდება საბეჭური. საბეჭური იწყება ქამარს ზემოდ. მიდის წინა მხარის უღლებამდე. პერანგს ბეჭებზედაც აჭრელებენ ჯვრებით, ასევე ამოქარგული სახელოებიც მაჯებიდან იდაყვებამდე პერანგი მუხლებამდე უნდა ზწვდებოდეს. მოკლე პერანგი სირცხვილია. პერანგი თქმობის კიდურებიდან ფერდებზე გაჭრილია.

ჩოხას სხვადასხვანაირად კერავენ: აჭრელებენ მხრებზე, მხარსახელოებზე. წინ გულმკერდზე სამასრეები აქვს. ჩოხის ბოლოებს აჭრელებენ ნაჭრელათი და სირმით. ნაჭრელა ყველგან ჯვრებადაა, გარდა კალთებისა.

შარვლის ტოტებს უწინ გადმოშვებულს ატარებდნენ, ბაჭიკებში არ იტანდნენ. ეს წესი ეხლა გადაეარდა. მოხუცებულები თუ მისდევენ, ისე კი ბაჭიკებში ატანენ.

* იხ. საღებავები ხევსურეთში; „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. I.

დიდი სირცხვილია ხაწელეს (ხვანჯრის) გამოჩენა. შარვლის ტოტები კარგი ნაქრელითაა ნაკერი. პირველ პირზე მიკერებული აქვს შილიფა (შილის ფერადი ძაფი დაგრესილი). შილიფას მოკერებული აქვს სხვადასხვა ფერის სკლატი, (რბილი და თხელი მაუდის მსგავსი მატერია, — ქალაქში ყიდულობენ), ოთხკუთხედად დაქრილი. სკლატის მოსდევს ნაფთულა (ერთმანეთზე მიკერებული შილიფა). ნაფთულას მისდევს რქებად დახრილი (ნიშან ზ მსგავსი) ნაქრელა და სამკუთხედებად დაკლაკნილი ნაქრელა. ისევ მეორდება ნაფთულა. მერე ისევ სკლატის კუთხა და ბოლოს შიბაის ჯვრება. შარვლისათვის ამზადებენ საუკეთესო შალს, სუფთა ძაფისაგან. ამ შალს ორშიანი ჰქვია.

ტყავი იკერება, უფრო ხშირად ცხვრის ტყავისა. თბილი ჩასაცმელია. ტყავი ორნაირია: ერთი მოკლე, უმთავრესად სამუშაო, მეორე უფრო გრძელია, — მუხლებამდე. ჯიხვის ტყავისაგან შეკერილს საბეწვგარეთო ჰქვია. ეს შეძლებულების სამოსია და მონადირეებისა. ეს საპატო ტანისამოსია. ვისაც ეს აცვია, იმაზე იტყვიან საჩინოდ, საამაყოდ არის ჩაცმულიო. საბეწვგარეთოს წამოასამენ ხოლმე საპატო სტუმარს. ცხვრის ტყავი იკერება კრელად. ილიებში დააკერებენ მაუდის სამკუთხედ ნაქრელებს, სხვადასხვა სახისას. საყელოს უკეთებენ შავი ბატვის ტყავისას. წინ, ქამრის ცოტა ზემოთ, უკეთებენ საყრდენებს, ნაქრელათი დაკერებულს და მძივებდაკრილს. სახელოებზე აკერებენ წითელი ან ლურჯი მაუდის შალს. მოხუცებულების ტყავი სრულიად სადაა.

ბაჭიჭები (პაქიჭები) ორგვარია. ერთნაირია — უბრალოდ შეკერილი, მუხლებს ზემოდ სწვდება. იცვამენ უფრო ზამთარში, თოვლში. სამუხლე ბაჭიჭები ჰქვია. მეორენაირია — დაკერებული ბაჭიჭები, ახალგაზრდებისათვისაა. მოკლეა, დაქრელებულია ბოლოებზე და წვივების შიგნითა მხარეზე.

თათები ორგვარია — საქალამნე თათები ანუ ამოცვლილა. ამ თათების ხმარება უქალამნოდ არ შეიძლება. ესენი წინდების მაგიერია. მეორენაირი თათებია შიბიანი თათები. დაკერებულ-დაქრელებულია. ძირზე გამოკრული აქვს ცხვრის, თხისა ან ხბოს ტყავი. ასეთი თათები ყოველ ოჯახში რამდენიმე წყვილი არის საპატო სტუმრისათვის, ფეხების მოსასვენებლად.

საფუხრებიც ორგვარია — ხუთთითიანები, შეიძლება იყოს მოქსოვილი, ფერადი ძაფისა, ზედ გამოყვანილი ჯვრებით, რქებითა და სამკუთხედებით. აკერებენ ფერად მაუდებს, ჯგუფ-ჯგუფად

მძივებს, ღიღებს. მეორენაირი საფუხრებები სქელია, თბილი და გამ-
ძლე. აქვს ერთი ბუდე ოთხი თითონათვის და ერთიც ბერა თითონა-
თვის (ცერისათვის).

ყაწიკა წამოსასმელია. მხოლოდ პირიქითა ხევსურეთში ხმა-
რობენ და გაღმობებული აქვთ ქისტებისაგან. იხმარება წვიმაში,
როგორც ხევსურები იტყვიან, ზოგჯერ იქსოვება როგორც ჩვეუ-
ლებრივი შალი. მაგრამ ძალიან მკიდროდ. სიგრძით 11 ან 12 ად-
ლი ოთხკუთხედი. სივრძე მეტი აქვს სივანზე. წამოისხამენ ხოლ-
მე ისე, რომ პირის სიგრძე კისრიდან წვივებამდე მიდის, მეორე
პირი გადაბრუნებულია შიგნით და წელამდე მაინც უნდა სწვდე-
ბოდეს. ამ გადაბრუნებულ პირზე დაკერებულია ღილი და შატა,
რომლებითაც ყაწიკას შეიძლება გულმკერდზე. ყაწიკა შეიძლება
იყოს სხვადასხვა ფერისა.

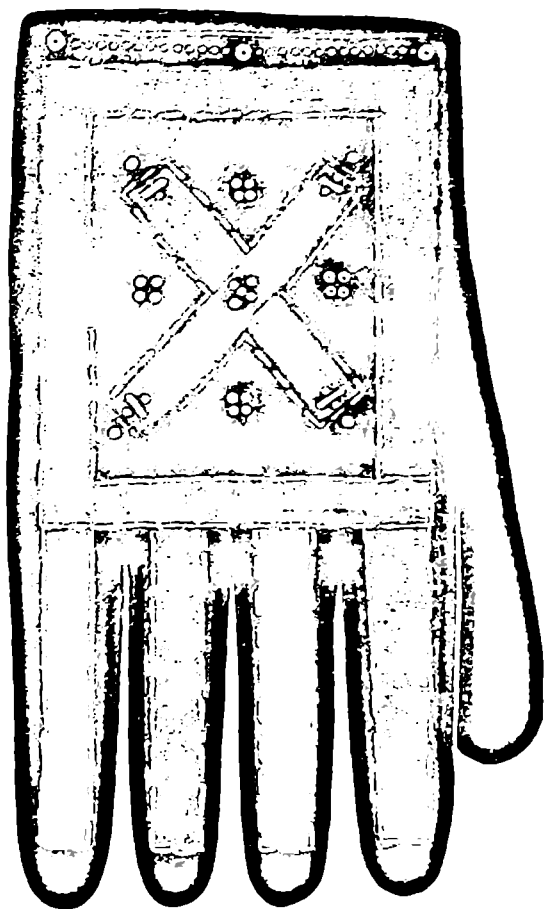
ქოქაი ყელსახვევია, სათბური. ლურჯი შალის ნაქერს დასქ-
რიან და მერე ერთმანეთს დააკერებენ ჩაკოკვილად. შემდეგ ირგ-
ვლივ შემოაყოლებენ წითელ მიტკალს, ზედ მოაკერებენ სისვის
(მომწიანო ფერის) ნაფთულას (მატერიას), რომელსაც დააქრელებ-
ენ დაკლაცნილად ან სწორი შიბით. სისვის შუა გულზე მოაყო-
ლებენ რბილი მაუდის ნაქერს ან უფრო წერილი ნექრელათი დაჰ-
კერავენ მთლიანად. ქოქაის გარშემო შემოაკერებენ სირმას და ზედ
მძივებს დააკერებენ. ბოლოზე კიდევ გაატარებენ ორ-ორად ას-
ხმულ მძივებს. მძივებს ბოლოებზე უკეთებენ აბრეშუმის ჯინჯილს
(ფოჩნეს). ბოლოებზე დააკერებენ ღილსა და შატას; ქოქაი ყელ-
კისერს ეხვევა მთლიანად.

ჩაჩპის ანუ ჯანჯიკის ხელსახოცი იხმარებოდა უწინ. ვაღანზე
(ხმლის ტარზე) ჰქონდათ ხოლმე შებმული. სიგრძით ოთხი მტკავე-
ლი, სივანით ერთი ხელის დადება. ხელსახოცი შალისაა. გარშემო
შემოვლებული აქვს წითელი შილა ან წითელი მიტკალი, ისე
რომ ბოლოებამდე არ მიდის, თითო მტკაველი დატოვებულია
უშილოდ. შილას შიგნით მოაყოლებენ ნაფთულას (ხოლებად დაჰ-
რილ მატერიას) ნაქრელათი დაკერებულს. შემდეგ—სირმისა და
წითელი სკლატის ნაფთულას. ბოლოებზე დატოვებული თითო
მტკაველი შილა შეკუმშულია იმდენად, რომ სამი თითის სიფართო
ჰქონდეს. ზედ გააკრავენ ხოლმე სისვისა და წითელ ნაფთულას.
ამ ნაფთულაზე აკერებენ აბრეშუმის შილას, დაკავკაულს ან ზედვე
დააკერებენ მძივებს. ბოლოებს მოქარავენ აბრეშუმის ძაფით. ამ

ხელსაბოცს ეხლა ხმარობენ ცხენ-დოჯის დროს—თავზე იხვევენ. შუღლას დროს შეიხვევენ ხოლმე კრილობას.

დედაცაცის ტანისამოსი უფრო რთული ხელსაქმის ნიმუშია. სადიაცო—შივნითა ჩასაცმელია. იკერება შავი ან ლურჯი. სადია-ცოსათვის ტოლს (შალის საკაბე ნაჭერს) სიგანე უნდა ჰქონდეს ოთხი მტკაველი. ხოლო სიგრძე ორად მოკეცილი—ხუთი მტკაველი. სადიაცო კაბის მაგიერია და იცვამენ შიშველ ტანზე. მარტო სა-დიაცოთი ხევსური დედაცაცი ვერც გარეთ გამოვა, ვერც მამაკა-ცებს დაენახვება. ვერც ოჯახში ისაქმებს. იკერება ასე: ტოლს გას-კრიან სიგრძეზე—სამ მტკაველსა და სამ თითზე. აქედან ამოსჭრი-ან აზლოტებს (გვერდებზე ჩასაკერებელ ნაჭრებს) და სახელოებს. აზლოტი ბოლოში ოთხი გაშლილი თითის სიგანისაა, თავში—სამი-სა. აზლოტებს გვერდებში ჩააკერებენ ისე, რომ სადიაცო ტომარას დაემსგავსება. ამ ჩაკერებულს დაჰკერავენ ტომარის შიბაით. ასევე მიაკერებენ სახელოებსაც. შემდეგ შეღებავენ მთლად. შერე მარც-ხენა მხარეზე გასკრიან ოთხი თითის გაშლაზე, მერე ჩაშკრიან მარ-ცხნივ ორი მტკაველის სიგრძეზე და მიიღება ეგრეთწოდებული ფა-რაგის კანკი (ტუბე). ფარაგი სამკუთხედიან, მთლიანად ფარავს მკერდს, ისე რომ ქალს ძუძუები არ ემჩნევა. ფარაგში გამოჩენი-ლი ძუძუები დიდი სირცხვილია. ამიტომ ფარაგი იღლიებამდეა ამოკერებული. ფარაგს აჭრელებენ სხედასხვა ფერის სკლატის ნაჭრებით, აბრეშუმის ძაფითა და დააკერებენ მძივ-ლილს.

ფარაგს ასე ჰკერავენ: კიდებს დაკერავენ მწკალით (წმინ-და ძაფით ამოუხვევენ), მერე დააკერებენ ორი თითის სიგა-ნე ლურჯ სკლატს მარჯვენა მხარემდე და ბოლოზე მოაველებენ სის-ვი სკლატის ნაფთულას, ნეკის სისხოს. ნაფთულას მოქარაგვენ აბრეშუმის ძაფით—გააკეუებენ ნაჭრელას. ნაფთულაზე დააკერებენ წითელ სკლატს სამი ლეინკის სიგანეს (ლეინკი—თითების სახსრე-ბი. რომლებითაც თითები უერთდებიან ხელის ზურგს). ამ სკლატს ზიკი ჰქვია. ზიკს ზედ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად დააკერებენ შავ, თეთრ და ყვითელ ნაფთულებს, ერთმანეთზე მიყოლებით და გამო-დის ნაჭრელა. ფარაგის გაკეთების შემდეგ, სადიაცოს მარცხენა გვერდზე ჩაპრილ ნაპირსა და საყელოს მორთავენ იმავე სახით, როგორც ფარაგს, აგრეთვე სახელოებს იდაყუებამდე. კალთებსაც დააჭრელებენ ვისაც როგორ სურს. სკლატით ან მოქარაგვენ აბრე-შუმის ძაფით, ან შინ დამზადებული ძაფით. შემდეგ სადიაცოს წააკერებენ ქოქომოებს, — ოთხი ფერის ერთმანეთზე წააკერებულ

შალის ნაპრებს. ქოქომოების პირველი წყება შავია, მეორე—ყვი-
თელი ან რუხი, მესამე—წითელი ან ლურჯი ზა ბოლოს—ლურჯი
ან შავი. ქოქომოებს ბოლოებზე მიაკერებენ სამფეროვან შილი-
ფებს, რომლებსაც დაყოლებული აქვთ დაგრეხილი სირმა. ქოქომო-
ების უკანა ნაწილი დანაოკებულია. ამ ნაოკებს ნაჩაფნი ჰქვია,
რიცხვით 15-ია ან 24. ნაჩაფებს თავებზე წაკერებული აქვს სამ-
ფეროვანი შილიფა, შემდეგ კიდევ შილიფა. ამას მოსდევს კბილე-
ბად, დაწყვეტილად გამოჭრილი სკლატი. ნაპირებზე შემოაყოლე-
ბენ თეთრ გრეხილებს.

მეორენაირ სადიაცოს კალთამაკერებული სადიაცო ჰქვია.
იკერება იმავე საწისა, როგორც პირველი, მაგრამ სკლატს
კი არ უკეთებენ, არამედ ჰქარგავენ მარტო ნაპრელათი—სხვადასხვა
ფერის ძაფით. ზიკ-სამწყვეტულასაც ტოლისას უკეთებენ, სკლა-
ტის ნაცვლად კალთამაკერებულს დააკერებენ ხოლმე უბე-საკერა-
ვას. იქსოვება ღვედა-კაჭკაჭიანი. მთლიანად შავ-თეთრ ძაფისა.
შეღებავენ ტუტაში ცისფრად ან ენდროში, წითლად ან რუხად.
ამ შალს დასპრიან წინა კალთის სიგრძეზე, წაკერებენ უბეზე და
ფარაგის მარჯვენა გვერდზედაც ააკერებენ ილიის ძირამდე.

კალთამირგვალას ქსოვენ არშიანს და ცალპირადაც (უბრა-
ლოდ), მხოლოდ შალი კარგად მოთელილი უნდა იყოს. იქსოვება
ყველანაირი ფერისა. მოქსოვის შემდეგ გასპრიან ფარაგიდან მუხ-
ლებამდე. ამ ტრლს შეღებავენ ნახევარს ლურჯად ან რუხად, —
ნახევარს წითლად. შემდეგ ამ ორი ფერის ნაპრებს მიაკერებენ
ერთმანეთს. ამას თიკვთი ჰქვია. შალს კი ხათიკვე. თიკვთსა და
მირგვალას ერთმანეთს მიაკერებენ. თიკვთს ძალიან ლამაზად დააჭ-
რელებენ სკლატ-აბრეშუმით—ნაპრელათი და შიდაითი და შუა
ჩაყოლებენ სირმის გრეხილს. კალთამაკერებულს წაკერებენ
სამ ქოქომს—შავს, რუხსა და წითელს. შილიფაწაკერებულს, ზოგ-
ჯერ ქოქომოსაც წაკერებენ. ქოქომო შეიძლება არშიანი იყოს ან
სადა. ფარაგს დააკერებენ ხოლმე მძივებსა და ძელის ღილებს, მაგ-
რამ უფრო ნაკლებად შეამკობენ ხოლმე. სახელოებს მოქარგავენ,
როგორც სადიაცო სახელოებს.

ზაფხულში, ტყავის მაგივრად, დიაცები წამოისხამენ ხოლმე
ფაფანაგს, ქოქლოს, ქათბის.

ფაფანაგი წამოსასხმელია, სადიაცოს ზემოდან. იკერება საუკე-
თესო შალისა—ტოლისა. ტოლს ქსოვენ ოთხი მკლავის სიგანეს,
არშიანს. მოქსოვილს გარეცხავენ, მოთელავენ მაგრად და დასპრიან

ცხრა აზლოტს, უკეთესია თორმეტი. ბეჭებში სიჯანე აქვს ოთხი მტკაველი. მხარებიდან წელამდე ორი მტკაველი. აზლოტის სიგრძე წელიდან ბოლომდე სამი მტკაველია, სიგანით—ბოლოში ერთი მტკაველი, თავში სამი თითის დადება. აზლოტები დაჰრელებულია ტომრისა და ჩოხის შიბაით. ტომრის შიბაი თავიდან ბოლომდეა, აზლოტის გარეთა ნაპირზე მოკერებული აქვს ჩოხის შიბაი, დაკავკაული. აზლოტებს დააწყობენ ერთმანეთზე, დაადებენ ზედ შიბე ქვას, რომ კარგად დაიკეცოს, ფაფანაგს წელზე განივრად აჰრელებენ ჩოხის შიბაით, სწორით ან დაკავკაულით, აგრეთვე ჯვრებით, მარწულებითა და კვრათი. შემდეგ, ფაფანაგზე ჩამოაგდებენ ორ-ორ სწორ შიბაის, შუაში გაკერავენ დაკავკაულად შიბაითე. სახელოს ნაკერავენზედაც დააკერებენ შიბაის. შიბაიებს შორის მოქარგავენ დაკავკაულად. საყვლოს იმავე ტოლისას უკეთებენ; სიგრძე ოთხი გაშლილი თითია, სიმაღლე—ორი თითი. დაჰრელებენ სწორი შიბაით და დაკავკაულით. ყველა ამის შემდეგ ფაფანაგს შეღებვენ ლურჯად. აზლოტებსა და კალთებს შორის ამოუკერავეი რჩენა: ორივე გვერდები. ამ გვერდებს ეწოდება სამხედრო. ორი მტკაველის სიგანისაა. სამხედროს აჰრელებენ სკლატითა და აბრეშუმით. ნაპირზე მოაკერებენ ლურჯი შალის ნაფთულას, ცერის სიგანისას, ამოქარგულს სხედასხვა ფერის ორი წყვილი შიბაით, შემდეგ — წითელი სკლატის ნაფთულასა და მერე წითელი ან ლურჯი აბრეშუმის შიბაის. სამხედროს გაკეთების შემდეგ შეუდგებიან კალთების გამოყვანას. კალთებს მოაკერებენ სკლატის წითელ ნაფთულას; ამას მოაელებენ ჰრელი აბრეშუმის შიბაის. სკლატს წითელივე სკლატით განიდავენ სამ ალაგას. მას შუა ჩაკერებენ ყვითელი სკლატის მარტულებს. მარტულებს შემოავლებენ სირმას. აზლოტებს ბოლოებზე მოაკერებენ წითელი სკლატის ნაფთულას ორი თითის სიგანისას შიბაით და დაჰრელებენ. შემდეგ მოაკერებენ ისევ ყვითელი სკლატის წიკპრას; ყვითელი სკლატის წიკპრას მოაელებენ წითელი სკლატის ნაფთულას. ამას დაჰრელებენ ჰრელი ზებაითი. შიბაით შუა, ნაფთულის ნაპირზე სისვი აბრეშუმით მოქარგავენ დაკავკაულს. ამას გარშემო მოსდევს ყვითელი და თეთრი დაკბილულა, ირგვლივ წითელი სკლატის წიკპრა. სახელოებს დაჰრელებენ სხედასხვა ფერის სკლატის მარტულებითა და ჯვრებით. სახელოებსაც აქვს სამხედროები, ნაპირებზე შილიფა შემოვლებული (შილიფა ყაიხანია). სამხედროს სამ ალაგას აქვს ღილი და შატა.

ქოქლო ანუ კაბურა. ამისი ტოლიც საუკეთესო იქსოვება. ტოლს სიგრძე სამი მტკაველი აქვს. ტოლს მაგრად მოთელავენ და გამოსპრიან ისე, როგორც ფაფანაგს. ქოქლოსა და ფაფანაგს შორის ის განსხვავებაა, რომ კაბურას დიღ სამხედროებს არ უკეთებენ. შეღებვის შემდეგ კალთებს და ფარავის მხარ-სახელოებს ან წითელ ნაფთულას დაატანენ ან ნაფთულაზე აბრეშუმის შიბას დააყოლებენ სხვადასხვა სახით, ვისაც როგორ სურს. კალთებზე მოაკერებენ შილიფებს. ფარავებისა და სახელოების წვერებს შემოაფლებენ რუხ ან წითელ შილიფებს. სახელოებს წვერები გახსნილი აქვს. სახელოებს გადაიგდებენ მხრებზე, როცა სურთ. ბეჭებს აკრელებენ ნაქრელათი, მარტულებით, სკლატის კვერილებს დააკერებენ კუთხად და მრგვლად. აგრეთვე ზოხზის თვალებს. გარეთა ნაპირზე, წელისა და აზლოტების თავებზე სამი თითის სიგრძით ჩამოკიდებულია სკლატის ნაფთულები, იმნაირადვე აკრელებული, როგორც მხარ-სახელოების თავები.

ქათიბი—იკრება მხოლოდ ნაყიდი ჩითისა ან სატინისა. წითელი ან-ლურჯი. ჩითს დასპრიან როგორც ფაფანაგისათვის ტოლს. სარჩულს უდებენ მხოლოდ ბეჭებზე. წელზე—ნაოკები. იღლია გახსნილი აქვს. სამხედროს მარტო სახელოებზე გააბამენ ერთი მტკაველის ოდენას. წელზე ნაკერავენ დააკერებენ შალის ნაფთულას. ან სისე-წითელ მიტკალს. აგრეთვე მხარ-საყელოს და ფარავს. ქათიბს ბოლოებზე მოაკერებენ ბატკნის ბეწვს—მაშთაგს, ქათიბის ფერისასვე. მაშთაგს მოსდევს წითელი მიტკლის დაკბილულა. ბეჭებზე—აქრელებულია, შიბათ, მძივებით და ღილებით.

სარტყელი—დედაკაცები იკრავენ საღიაცოზე. მზადდება მატყლის ქსოვილისა: სიგანე აქვს ერთი ხელის გაშლა: სიგრძე 5 ადლი. კეთდება წითელი, შავი ან ლურჯი. ბოლოებზე აქვს შილიფა; წელზე ირტყამენ ორფათ.

მანდილი—თავსახურავია, მხოლოდ ქპრიანი დედაკაცებისა. სიგანე აქვს ერთი მტკაველი და 4 ღვინკი. სიგრძით ხუთი წყრდაა, ფესვებიანად. ფესვებს სიგრძე—ერთი წყრთაა. ფესვები იქსოვება ყაითანივით. მანდილი ლურჯია ან შავი. ნაპირზე შემოვლებული აქვს კრელი შიბაი, დაკრელებულია ნაპრელათი, გემოვნების მიხედვით. ნაქრელას მოსდევს კრელი შიბაი, შემდეგ—დაკავკაული ფესვებიდან ერთი მტკაველის სიგრძეზე აკრელებენ ლამაზი შიბით და დაქარგულით, აგრეთვე აბრეშუმის ძაფით. მოქარგულებში დასტოვებენ თავისუფალ ადგილს სამი თითის დადება-

ზე. შიგ ჩახატავენ დიდ ჯვარს გემოვნების მიხედვით. ჯვარზე ამოქარგავენ პატარა ჯვრებს. ფესვებში ჩატანებულია სხვადასხვა ფერის ბამბის გრებილები.

სათურა ანუ თავსაცმელა.—კეთდება ლურჯი ან წითელი სკლატისა. დააქრელებენ ნაქრელათი. (თუ ეს არა აქვთ, მაშინ ტომრის შიბაით ნაბადს შავად მოქარგავენ). მორთავენ ამავე სკლატის სხვადასხვა ნაფთულით. ნაფთულებს შუა გააკეთებენ ნაქრელებს—ჯვრებს ან დაკავკაულას. შემდეგ დააკერებენ მძივებს. დაქრელებულ ზედაპირს ზემოდან დაადებენ მუთაქისებურ პატარა ბალიშს.—მოლუნულას, რომელიც შუბლსა ჰფარავს, ერთი ყურიდან მეორემდე. ბოლოებზე მოკერებული აქვს შილიფა. ამით შეიკრავენ გეჟის ძირზე. თავსაცმელის ზემოდან გადაიფარებენ მანდილს.

ქოქაი—სილამაზისათვისაა. ყელზე იხვევენ. სამი თითის სიგანი-საა, ლურჯი შალისა. მოქარგულზე დააკერებენ მძივებს და ღილებს. ბოლოებზე აქვს შილაჰ რომელსაც ჩაუშვებენ ფარავის შიგნით.

სათმე—ძველად იხმარებოდა თმის ნაწნავებში ჩასატანებლად. დაწნული იყო გრძელი შილიფისაგან 11—12 ცალი, ნაწნავების რიცხვის მიხედვით. აქრელებული იყო მძივებით, ბოლოებში მძივები ქუჩუჩებითა და სკლატით.

ხელსახვეილა.—ქალის გრძელ თმას გაწეწავენ, დაართავენ და დაწნავენ, შიგ ჩაურთავენ 5-6 მტკაჭელის შილიფს, მძივებით შემკულს. ერთ ბოლოში დააკერებენ ღილებს, მეორეზე—აბრეშუმის ძაფით ყულფებს—შესაკრავად. ხელსახვეეს ხმარობენ მხოლოდ მარჯვენა ხელზე, დედაკაცებიც და მამაკაცებიც, რომ ხელი არ დაიღალოს მუშაობით. ასრულებს ერთგვარი პროტეზის როლსაც, როცა რომელიმე ხელის კუნთები დაზიანებულია.

ბაჭიკები.—ქალების ბაჭიკები იქსოვება წინდის-ჩხირებით. სიგრძით—კოჭებიდან საბაწრემდე (მუხლამდე). თავსა და ბოლოზე მიაკერებენ შილიფას. სათავეებზე მოაბამენ ბაწარს, რომლითაც დაიმარებენ მუხლებთან. ახალგაზრდა ქალის პაჭიკები ბოლოებზე დაქრელებულია.

თათები—დედაკაცებისაც ორნაირია: საქალმე და ამოკერებული.

ტყავი—დედაკაცისა სულ არა ჰგავს მამაკაცისას. იკერება ცხვრისა, ხბოსი და შუწჯიხვისა (დედალი ჯიხვისა). სიგრძით მუხ-

ლებამდე ან ცოტა გრძელიც. ნაპირებზე, კალთებსა და ბოლოებზე შემოკერებული აქვს ხბოს ტყავი,—ჭრელი (ხნიერი დედაკაცებისათვის—შავი ან წითელი). ეს შემოვლებული ტყავი ხელოს დიდების სიგანისაა. ჰქვია სამწავე. ასე შემკულ ტყავს ხომწაული ჰქვია. ხბოს ტყავს მოსდევს წითელი შილა. სამწავე აქვს სახელოების ბოლოებზედაც, ბეჭებსა და ფარაგზე მოკერებული აქვს შავი მაშთაგი, ან ჯიხვის თავის წნ ფეხების ტყავი. საყელოზე მოყოლებულია ჯიხვის ყურებიც. ამრიგად საყელო ფარაგს ბეჭებსაც. საყელოსა და წელს შუა ადგილას ააქრელებენ ილლიისძირით. ილლიისძირი სამია—სამკუთხედი, სკლატი აქრელებული მძივებით და ნაჭრელათი. ილლიისძირებს დააკერებენ სამკუთხედებათ თითოს აზღოტებზე და ერთს ბეჭებს შუა. ილლიისძირის გარშემო, ზოგჯერ, მოქარავენ ხოლმე ჯვრებით.

ჯღანი—იკერება ხარისტყავისა. ტყავს მოთელავენ კარგად, მერე გამოსჭრიან და შეკერავენ ჯღანს ყურებიანი მესტებივით. ძირს გაბანდავენ თასმებით, შიგ ჩააგებენ დაფხენილ ჩალას ან თივას.

მ კ უ რ ნ ა ლ ო ბ ა

დიდ ინტერესს წარმოადგენს ზევსურული მკურნალობა, როგორც ხალხური, შეიძლება ითქვას პირველყოფილი მკურნალობა. ამ მკურნალობაში, რასაკვირველია, დასტაქრული მკურნალობა უკეთესად არის განვითარებული, ვიდრე შინაგან ავადმყოფობათა მკურნალობა, რადგანაც კრილობა უფრო დასანახი, მისაწვდომი და რეალურია განუფხთარებელი გონებისათვის. წამლებით მკურნალობის გარდა, შინაგან ავადმყოფობას როგორც ყველგან, ზევსურეთშიაც, შელოცვითაც მკურნალობენ, განსაკუთრებით იციან შელოცვით მკურნალობა წითელი ქარისა და შეშინებულისა. შელოცვით მკურნალობა შეიძლება შევადაროთ შთაგონებით მკურნალობას. შელოცვით მკურნალობენ მხოლოდ დედაკაცები.

სანიშნოდ მოვიტან დამახასიათებელ ორ ლოცვას.

წითელი ქარის ლოცვა

სახელო ზეთისაო, სახელითა ზეთისათა ისხდეს დედანი, მამანი კარსა სამოთხისასა, იტყოდეს წამალსა. რაის წამალსა? წითელი ქარისასა, ყვით-

ლის ქარისასა, პირქვე მარულისასა, სუროვანდი-
სასა. ჩვენ სამნი ძმანი ვიყვენით: მათე, ივანე, მარ-
კოზი. მთასა წავედით, კვალი მივკვლიეთ, კვალი
მივკვლიეთ, ხაერისა, ხიარაჯისა, წითელი ქარისა.
ყვითლის ქარისა, პირქვე მარულისა, სუროვანდი-
სა. ორბი იყო ორბისა. მხართა შუა გაზრდილი.

ორბსა ლარი დაუგით. ლარი აბრეშუმისა;
მოვიდოდა ქრისტე ღმერთი ცხრით მღვდელითა,
ცხრით დიაკვნითა, ერთად ღალადებითა. ველთა
ველი ორი, ტანთა ტანი ორ, ვაჟყმას მოხვდები,
ქალყმას, მოხვდები, ხორცსა დაადნობ, სისხლსა
დაადენ, ჟამსა ამტებენ, ჟამსა ღამეებისასა, ჟამსა
ამტებენ, ჟამსა თენებებისასა, ჟამე, გამაიკრიფე.
წყალთა შუა თევზივითა, თორემ გამოგიყონ
ღვთისა შეწევნითა, ცხრანი უკვრენ შენს ჭირს,
შენს სატკივარსა, ცხრანი ანიავებენ ოქროს ფიწ-
ლითა. ფუი, ჯვარი გეწერას, ეგრამც მალე მარ-
ჩები!

შეშინებულის ლოცვა

დაწყებამდე აიღებენ რაიმე ჩვარს, დაკეცავენ ორად ისე, რომ
ჩვარის ყურები ერთმანეთს გაუთანაბრდეს. შუაში გაურჭობენ ნემსს.
შემდეგ ჩვარს დაახვევენ მაგრად, რომ ნემსი დაიმალოს. ჩვარს
გულზე დაადებენ შეშინებულს, ზემოდან რამე რკინას და შემლო-
ცველი ზემოდან დაადებს ხელს. შემდეგ იტყვის ლოცვას:

• გულო, გულის ალაგასა, ჩაჯექ თავის ალაგასა,
თეთრი ქორი ქანდარასა, ქათამი—საბუდარსა. გუ-
ლო, რამ შეგაშინა? ცის ქუხილმა? მიწის ძვრამა?
ხარის ყვირილმა? ცხენის ჭიხინმა? ზვავის ქუ-
ხილმა? მამლის ყვილმა? დედლის ჭყვილმა? გუ-
ლო, გულის ალაგასა, ჩაჯექ, თავის ალაგასა.

შემლოცველი ლოცვას იტყვის სამჯერ. მერე ვახსნის ჩვარს
და გასინჯავს ჩვრის ყურებს. თუ ერთ-ერთი დასჭარბდა, მეტი მო-
ვდა, ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ გული შეშინებულა; ამიტომ
შემლოცველი იმდენხანს გაიმეორებს ლოცვას, ჭიდრე ყურებზე გუ-
ტოლდება. ხეცურების რწმენით ყურები აუცილებლად გატოლდე-
ბა და ავადმყოფიც განიკურდება.

ავი თვალის წინააღმდეგ ლოცვას ასეთი წესი აქვს. დიდბუთ-შაბათის დილით შემლოცველი დედაკაცი ხმაამოუღებლივ წავა ცხრა სხვადასხვა წყაროზე და თუნგში კიჩით მოაგროვებს ცხრა კიჩა წყალს. ზოიტანს შინა და აადულებს. თან თითო-თითოდ ჩაყრის ქაქეშს (ნაკვერჩხალს). დითო ქაქეშზე ჩაიფიქრებს (ახსენებს) იმის სახელს, ვინედაც ეჭვი აქვს ავტვალნიანობისა. ქაქეში თუ აუშოწ-ხუნდა, ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ ავტვალნიანი ის არის, ვინც ამ ქაქეშზე იყო ჩატქმული. ქაქეშის ჩაყრის დროს შემლოცველი ასე იწყებულა: „ეგრემც ჩაიშრიტების, ვინც ჩემს მეკვემურობის სახლყოფას ცუდი თვალით შემოხედავს“.

მთელ ამ ცერემონიას თვალის ჩაშრეტა ჰქვია.

ამით ვათავებთ ამ საესებით ცრუმორწმუნეობის ამბავს და გადავიდვარ იმ მკურნალობაზე, რომელსაც შეიძლება ნამდვილი მკურნალობა ვუწოდოთ, თუმცა აქ ბევრი რამ შეგვხვდება უხეშიც, დაუსაბუთებელიც, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, გამოცდილებასა და ცოდნაზე დამყარებულიც.

ხევსურეთში არიან გამოცდილი, სახელგანთქმული ექიმები მაგრამ ხალხს ახსოვს ძველი, სახელოვანი ექიმები. ფშავ-ხევსურეთში სამი ასეთი ექიმის სახელია დარჩენილი, ერთი ყოფილა ფშავის ხევში — ბაქყურაისძე, ორი კი ხევსურეთში — ზღარათ თათუა და გახუა. ექიმობის გარდა ისინი საზოგადოებრივ მუშაობასაც აწარმოებდნენ: ამორჩეულ კაცებად იყვნენ — სახალხო საქმეების გამრჩეველები და მომგვარებლები და მხედარ-მეომრების მეთაურებიც. საერთოდ ასეა ხევსურეთში — ექიმი კაცი ბრძენ და კითხულ კაცად იყო მიჩნეული. ექიმი თუ საზოგადოებრივ საქმეში არ მონაწილეობს, მისი გავლენა და სახელი დიდი არ არის.

უნდა ითქვას, რომ ამჟამად ფშავ-ხევსურეთში მდგომარეობა დიდათ შეიცვალა. ის, რასაც მოგიტხრობთ, სულ ახლო წარსულის ამბავია. ამ რამდენიმე წლის წინათ, კი, იმდროს, როდესაც ავტორი საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მივლინებული იყო ფშავ-ხევსურეთში, როგორც ექიმი, მდგომარეობა სულ სხვანაირი იყო. იქ ჯერ ისევ ბატონობდა ძველი ჩამორჩენილი გვაროვნული, საშუალო საუკუნოების კულტურა. მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლებამ, ლენინ-სტალინის პარტიამ, დიდი სტალინის ხელომძღვანელობით აქაც შეიტანა შუქი კულტურისა და ბედნიერი ცხოვრებისა. დღეს ფშავ-ხევსურეთში არის სკოლები, რადიო, საავადმყოფო; უმაღ-

ლესი განათლების მქონე ექიმები მომსახურეობას უწევენ მოსახლეობას. ხალხი უკვე მიეჩნევა ამათ და თავის ძველ ექიმბაშებს აღარ მისდევს. ხევისურეთში განთქმულმა დასტაქარმა მგელიკა ლიქოკელმა შეწყვიტა ექიმობა და მეურნეობას მიჰყო ხელი, მაგრამ თავისი სიცოცხლე ასოცი წლის მოხუცმა ტრალიკულად დაამთავრა. მას მარცხენა ფეხზე ფლეგმონა გაუჩნდა. ტკივილებმა შეაწუხა. თვითონ გაიკეთა ოპერაცია და წამლობა დაუწყო თავის თავს, მაგრამ ვერა უშველა რა. და 1935 წლის ნოემბრის პირველ რიცხვებში თავი მოაკლა თოფით.* მგელიკა, ცნობილი დასტაქარი, დინჯი, ტანად მორჩილი, დიდი გამჭირაზი გონების პატრონი იყო, დიდი, მეზაიერების მქონე და იმათებურად დიდად მცოდნეც. არ იყო ისეთი ძველი ამბავი, გადმოცემა, რომელიც მას არა სცოდნოდა. საუბარიც დინჯი ჰქონდა, იცოდა დაწვრილებით თბრობა

მგელიკა ლიქოკელის სამკურნალო წესები. მგელიკა ლიქოკელის ექიმობაზე ბევრი რამ გვაქვს მოთხრობილი პირველ წიგნში. აქ მსურს დამატებით ვთქვათ მისი სამკურნალო წესების ამბავი.

მგელიკა კრილობების მოსარჩენად ხმარობდა არხვის (ფრინველია) ქონს, ირჰის კინწვის (ფეხის) ძვლის ტვინს და დათვის ქონს.

სისხაი (დეზინტერიის) და ყაბზობის წინააღმდეგ ხმარობდა ერთსა და იმავე წამალს — ზვითოს. ზვითო არის რაღაცა ბურთულა, ირჰის რჰის ძირში, გარედან ყვითელია, შიგნიდან თეთრი. ზვითოს ლესავდა წყალში და ისე ასმევდა ავადმყოფს. მგელიკას სიტყვით ეს უებარი წამალია, ორ დღეში ჰკურნავს ავადმყოფს.

ბისტს (თვალზე თეთრი რომ გადაეკრობა) მგელიკა მკურნალობდა ყორხის ნაღველით. ერთი წვეთი თვალში. ეს წამალი მეტად მწვავეა. ამასვე ხმარობდა სათესლე გირკვლების გასივების წინააღმდეგ. წყალში გახსნილს ასმევდა ავადმყოფს ერთხელ ან ორჯერ.

კრილობის მოსარჩენად სხვა მალამოსაც ამზადებდა: ორი წილი თხისქონი, ერთი წილი საკმეველი, წმინდა სანთელი, ორი წილი კარაქი, ყაყაზოს ღეროს წვენი, ერთი წილი ზინთი (კევი). მგელიკა ამ მალამოს ღურჯ მალამოს ეძახდა.

მეორე რეცეპტი: შაბიამნის ფხენილი, ჯანდარი (საღებავია) და ფისი, ერთმანეთში არეული. ხმარობდა წამხდარი კრილობის

* მგელიკასი და მისი მკურნალობის ამბავი იხ. „ხუთი წელი ფშავ-ხევისურეთში“, წიგ. I.

მოსაწმენდად. შემდეგ კი კრილობას ადებდა მომწვანო ფერის მალამოს. ეს მალამო კრილობის დასაამებელ საუკეთესო წამლად ჰქონდა მიჩნეული.

მესამე რეცეპტი: მალამო ყვითელი ფერისაა. ხმარობდა ჩირქიანი სიმსივნის. გამოსარწყობად, გამოსაწოვად—დარიშხანას ურევდა წყალში გახსნილ ჯანდარში. ●

ამრიგად, მეღვინე ლიქოკელის აფთიაქში წამლებს საკმაოდ მოუყრიათ თავი, მაგრამ ამ წამლებს ხევესურები თვითონაც, მეღვინეს დაუკითხავდაც, ხმარობენ. მეღვინე თავის წამლებს საიდუმლოდ არ ინახავდა. სანტერესო ის არის, რომ ლიქოკელი მკურნალობაში კონსერვატორი არ იყო. ახალ წამლებსაც სცდიდა ხოლმე, ბევრჯერ სცდიდა, და თუ უკეთესი გამოდგებოდა, ძველებს უარყოფდა ხოლმე.

სამკურნალო ბალახები.

რადგანაც ხევესურეთი მთაა და ცუვპავიანია, ამიტომ იქ კულტურული მცენარე ვერა ხარობს. იშვიათად შეხვდება ადამიანი ოჯახს, რომელსაც ბაღია ან ბოსტანი ჰქონდეს. ხევესურები ხილად ხმარობენ მთის ველის მწვანილეულობას, ხმილსა და პანტას. მაგრამ ამ ბოლო დროს, საბჭოთა ხელისუფლების მზრუნველობით, ხევესურებმა ცოტ-ცოტათი უკვე მიჰყვეს ხელი მებაღეობას. რგავენ და თესავენ ისეთ მცენარეებს. რომლებიც ეკუთვნა ადგილობრივ პირობებს.

ბევრნაირი საკმელი ბალახია ხევესურეთში. ამათში მეტი წილი სამკურნალო ბალახებადაც ითვლება. მაგრამ არის მხოლოდ წამლად სახმარი ბალახებიც.

საკმელად და სამკურნალოდ სახმარი ბალახები: შუბუა დიყსა ჰგავს. ფართო ფოთოლი აქვს. ტკბილია. სკამენ მარტო ძირს (ფესვს), ღეროს კი ხმარობენ კბილისტკივილის წინააღმდეგ, როგორც გამაყრუებელს. ხონნუტა — მოტკიბლოა და ძალიან ცხარე. სკამენ ძირსაც და ღეროსაც. ძირს ხმარობენ გველის ნაკბენზე. ტყისკვლია — საამო სუნი აქვს. ტკბილია. იქმევა მხოლოდ ღერო. თესლს კი ხმარობენ როგორც საუკეთესო სანელს ლობიოსა და ხინკალში. იხმარება კუჭისტკივილის წინააღმდეგ. სკამენ წყალში ჩაჰკრილს. დუცი — ფართო ფოთლები აქვს. სკამენ მხოლოდ ღეროს. წამლად იხმარება სიცხის წინააღმდეგ. მოტკიბლოა.

მხოლოდ სამკურნალო ბალახები: ყინტორა — სიცხის გამომნელებელი და ოფლმდენი წამალია. ხმარობენ მის ბუბულას, როგორც ჩაის. ამავე მიზნით იხმარება ცაცხვისა და დუდგულის ყვავილები. დუდგულის ყვავილი ტკბილია, ცოტა გალა სუნი აქვს. კრძელი ფოთოლი იცის; ბუჩქნარაა. ტყის მოდგმისა. დიდი არ იზრდება, ქარების წამალია. ანწლი — დამწიფებულ ნაყოფისას ხდიან არაყს და იმითი იზილავენ მტკივნეულ ადგილებს. წყლულისწაწალა — დაქრილის წამალია. გაახმობენ, დანაყავენ და აყრიან კრილობას. მთისბობოლა — წვრილფოთოლაა. იხმარება იმგვარადვე. დიდხანს ინახება. კლდისდუშა — კლდეზე მოდია. სქელი ფოთოლი აქვს. ზედა კანს მოაცლიან და ისე დაადებენ კრილობას. ტკივილებს აყუჩებს. შალნისძირი — ყვავილი ლურჯი აქვს, ძირი — თეთრი. დაჩეჩქვავენ, მოხარშავენ რძეში, გააციებენ და დაადებენ დახვეებულ (მსივან) ადგილზე. მგელიკა ლიქოკელას სიტყვით, სიმსივნე მეორე დღესვე ქრება. ცხენისტერფა — მრგვალი, სქელი და თეთრი ფოთოლი იცის. ამოდის კლდეზე. იხმარება სასწრაფო დასმარების მიზნით, მაგ. გზაზე დაშვებისას, ექიმთან მიყვანამდე. გველისწამალი — მინდვრის ბალახია. ყვითელი ყვავილი იცის. გველის წამალს იმიტომ ეძახიან, რომ თქმულებით, ეს წამალი ერთ ხევსურს გველისაგან უსწავლია. მას გველი დაუჭრია ცელით. გველი გასრიალებულა, რაღაც ბალახის ყვავილი მოუწყვეტია და კრილობაზე დაუდვია. მერე თავისებურად დახვეულა და კლდის ძირში განაბულა, თითქოს ჩასძინებოდა. ხევსურს თვალი დაუჭრია მასზე. ერთი დღე-ღამის განმავლობაში გველი განკურნებულა. იმ ხევსურს ის ყვავილი ჯერ პირუტყვზე უცდია. მერე ადამიანზე. ჩაღალდი — ქაობის ბალახია. ყვავილი არ აქვს. წვრილტერაა. ხავის (სიმსივნის) წამალია. იხმარება დაჩეჩქელი. სისხლიანი ბალახი — ქვიშნარში იზრდება. ყვავილი აქვს და მრგვალი ფოთოლი. რომ მოგლიჯოთ, წითელი წვენი გადმოუვა. მის ფოთოლს გაახმობენ, დაფქვავენ და დააყრიან კრილობას. სამყურა — მინდვრის ბალახია. დაღეკავენ ან დაჩეჩქავენ და დაადებენ კრილობას. ციცისკულა — იმგვარადვე იხმარება, უფრო ხშირად საქონელზე, როცა ის ფეხს მოიტეხს ან დაიჭრის. ხარისხენა — ჩრდილში მოდის. ხარის ენასავით პრტყელი ფოთოლი აქვს. ფოთოლს გაახმობენ მზეზე, დაფხვნიან და დააყრიან კრილობას. აბზინტა — მზიან ადგილას მოდის. კარგი სუნი აქვს. მისი ფოთოლი კუქის ტკივილის წამალია. ფოთოლს გაახმობენ, დაფხვნიან,

ჩაყრიან ჰიკა არაყში და დაღვევენ. ბალბა — ველის ბალახია. დი-
დი არ იზრდება. წვრილი ფოთოლი და წითელი ყვავილი აქვს.
ყვავილს გაანზობენ, დაფხენიან, აურევენ კაცის ძელის ფქვილსა
და შარდში, მოზილავენ ცომს, კვერივით გამოაცხობენ, გაანზობენ,
შემდეგ დაფხენიან და ჰრილობაზე ხმარობენ. ბევსურების აზრით
საუკეთესო წამალია.

მხოლოდ საჭმელი ბალახები. კენკეშა — მინდვრის ბალახია.
ტკბილი. იქმევა მხოლოდ ღერო. ბიბუ, — ესეც მინდვრისაა, ნივ-
რის გემო აქვს. წნილად სღებენ ფოთოლს. ხიფხოლა — ერთი ბა-
ლახის ძირსა ჰქვია მის წვერს კი ხიფლისყივა — ჰიმა. გემოთი ყველა
ბალახსა სჯობია. ძმრითა სჰამენ. კრავისთვალა — მისი ნაყოფი
თხილსა ჰგავს. სჰამენ მხოლოდ ძირს. მოტკბოა. ბიწყინტა —
ტკბილია. სჰამენ მხოლოდ ძირს. ჰამის წინ უსათუოდ უნდა გა-
ირეცხოს. ბაჩიკა — მინდვრის ბალახია. ტკბილია. სჰამენ ძირსა და
ღეროს. მისი ჰამა უყვართ ხენა-თესევაში. მჰივანა — მის ფოთოლს
სჰამენ ძმარში ჩაყრილს. თვითმავალა — წელიწადში ორჯერ მო-
დის. მხალია. ნაცარჰათამა — მხალია. წითელმხალა — იქმევა მხო-
ლოდ მოხარშული. მონადირეთ მხალა — ტკბილია. აღოშა — ტკბი-
ლია. ფოთოლს თუ მოველეჯთ რძე გამოუა, იქმევა ღერო. ჰერ-
თხალა — ჰეავე ბალახია. სჰამენ მარტო ღეროს. ველისწიწმატი —
მომწარია. სჰამენ ღეროს. მჰავია — წვრილი ფოთოლი აქვს. ძირ-
ტკბილა — მრგვალი ძირი აქვს, ტკბილი. იქმევა მხოლოდ ძირი-
დიუი — დიდრონი ფოთოლი აქვს. ტკბილია. მარტო ღეროსა
სჰამენ.

ფ შ ა ვ ი

ფშავლების განვითარების საფეხურები, როგორც ეტყობა, ისეთივე უნდა იყოს, როგორც ხევსურეთისა, მაგრამ ფშავლები გაცილებით წინ არიან წასულნი. ცხოვრების ძველი წეს-წყობილება ფშავლებს უკვე დიდიხნის დავიწყებული აქვთ. აქ აღარ არის სისხლისაღების წესები, საკუთარი ზღუდული (სამართალი), არც მართვა-გამგეობის საკუთარი ინსტიტუტი. მათ შერჩენილი აქვთ საყოფაცხოვრებო წვრილმანები ადათები, საკუთარი დიალექტი, ძველი სარწმუნოებრივი კულტის ნაშთები.

თვით ფშავლებს თქმით, მათი წინაპრები შორეულ წარსულში გამოქცევიან მონურ ცხოვრებას და თავი აქ შეუფარებიათ, მთებში, სადაც მონათმფლობელობა და ბატონყმობა ვერ მისწვდებოდა. ცხოვრობდნენ თავისუფლად, მაგრამ ამ თავისუფლების დასაცავად მათ ბევრი ბრძოლა გადაუტანიათ: არაგვის ხეობის ფეოდალები მუდამ ცდილობდნენ თავიანთი ბატონობა იქაც გაეგრელებიათ. როგორც ხევსურეთშიც. ეს ბრძოლა, თავისუფლების შენარჩუნების ეს სურვილი, იყო იმისი მიზეზი, რომ ფშავლებს დიდ ხანს, ხევსურებს კი უფრო მეტხანს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე შერჩათ თავიანთი ცხოვრების თავისებურებანი. ამის მიზეზია — ერთი მხრით პოლიტიკური და მეორე მხრით — ეკონომიური პირობები. ფშავი მდიდარია ალპიური საბალახოებით, რაც ხელს უწყობს მეცხვარეობის განვითარებას. ზემოთმოხსენებულ პოლიტიკურ გარემოებას მეორეც მოჰყვა — გაიხსნა გზა ბაზრისაკენ. რუსეთმა მოითხოვა მატყლი. ამან გააძლიერა მეცხვარეობა და ფული შევიდა ფშავში. ფულმა შესცვალა ძველი ნატურალური მიწურნეობა. გაჩნდა, ასე ვთქვათ, სამრეწველო მეცხვარეობა. გაჩნდნენ მდიდარი მეცხვარეები და ღარიბი მწყემსები. გაჩნდა კლასობრივი უთანხმოება. ამან კი დაარღვია ძველი გვაროვნული რეჟიმი. მეცხვარე გავიდა თავისი წილიდან. კუთხური კარჩაკეტილო-

ბა, უეჭველად, იმნაც დაარღვია, რომ მეცხვარეები ზამთრის საძოვრების გამო დიდი ხნით შორდებოდნენ თავიანთ ქვეყანას.*

ეს პირობები არა ჰქონდათ ხევესურებს. ხევესურეთი უფრო მიუვალი ადგილია. ფეოდალები აგრე ადვილად ვერ უდგებოდნენ მათს ქვეყანას. ხევესურებს ბრძოლა უმთავრესად მეზობელ სხვა ერებთან ჰქონდათ. ხოლმე — ქისტებთან. ეს ბრძოლა, თავისი ხასიათით უფრო ყაჩაღური იყო. მეცხვარეობას ხევესურები არ მისდევნენ, რადგანაც არა აქვთ ისეთი პირობები, როგორიც ფშავლებს. ხევესურული ძროხა განთქმულია კარგი ხარისხის რძით, მაგრამ კონკურენციას ვერ გაუწევდა რუსეთის მხავალრიცხოვან ძროხებს. ყაჩაღური თავდასხმები ქისტებსა და ხევესურეთს შორის ბოლოდრომდე იყო, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. ეს ყველაფერი ერთად ხელს უწყობდა ძველებურ, თემურ-გვარდენულ წყობის შენახვას.

ასეთია ფშავლებსა და ხევესურებს შორის განსხვავება, თუმცა ტერიტორიალურად ისინი კარისმეზობლები არიან.

მაგრამ ფშავლებში გეგროვნული წყობილებისა და ძველი კულტის ნაშთები მაინც მთლიანად ვერ არის ამოფხვრილი. დარჩენილია, წვრილმანები, რომლებიც არ არიან ინტერესს მოკლებულნი.

გვარები ფშავში

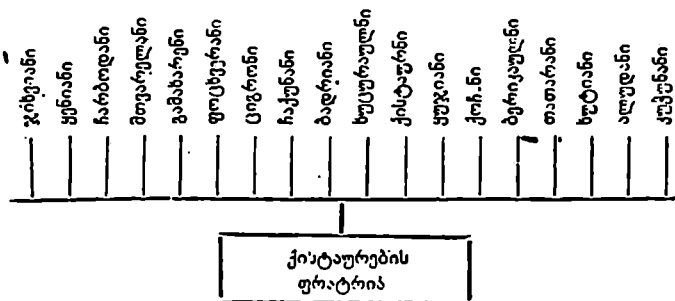
გვაროვნული წყობის თვალსაზრისით ფშავში ყველაზე საინტერესოა უკანა ფშავში მცხოვრები სამი გვარი: გაბილოურები — სოფ. ხოშარაში, შეადგენენ 23 თაობას. ქისტაურები — ძირითადად ცხოვრობენ სოფ. შუაფხოში. რამდენიმე თაობაა. თურმანაურები — სოფ. გოგოლაურთაში.

ფშავლების თქმით გაბილოურები თუშის მოდგმისანი არიან, ქისტაურები — ქისტებისა; გამოსახლებულან სოფ. ღულჩხორეგოდან (ქისტეთიდან). სამნი ძმანი ყოფილან. ერთი დასახლებულა მთიულეთში, სოფ. გაიბოტეში; მეორე — ხევესურეთში, სოფ. ღულში; მესამე — ფშავში, სოფ. შუაფხოში. ფშავში დასახლებულს დარქმევია ქიხტაური და ეს სახელი მერე გვარად ქცეულა. ფშავში ქისტაურები, სოფ. შუაფხოს გარდა, ცხოვრობენ თხილიანში,

* უმთავრესად გადიან შირაქში.

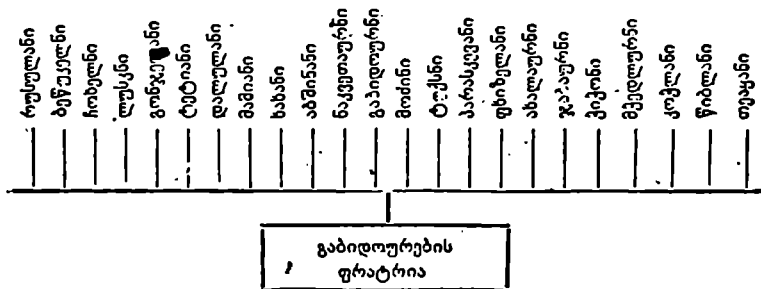
არახინჯაში, ვანხევი, სტროფაში, მათურასა და ხორხში (წინა-ფშავშია, ჩრდილოეთის მხარეზე).

ქისტაურების გვარის თაობები გამოსახულია აქვე მოთავეს-პულ სქემაში.

ამ სქემაში მოხსენებული ქოჩანი ყოფილა კუქუნანის გერი ბერიკაული კვ ქოჩანის გერი. ჩარბოდანი ბერიკაობას დაკარგულა ბავშობაში. უპოვნიათ კუქუნანთ. იმზოში გაზრდილა და აქვე დარჩენილა. ანუამად მის ჩამომავლობას ჩარბოდაშვილის გვარი აქვს, მაგრამ ქისტაურება ეკუთვნის. ამ სქემაში მოქცეულია ლულელი ქისტაურების გვარიც. ქისტაურების განაყარნი შირაქშიც ცხოვრობენ, სოფ. ფუძნარში. ყველა ამათ შორის სისხლისაძრევა აკრძალულია. გვაროვნული წესების დამრღვევს (უმთავრესად სისხლისამღვრევს) გვარი აღკვეთს, დასწყევლის საგვარეულო სატ-ში და განდევნის. ●

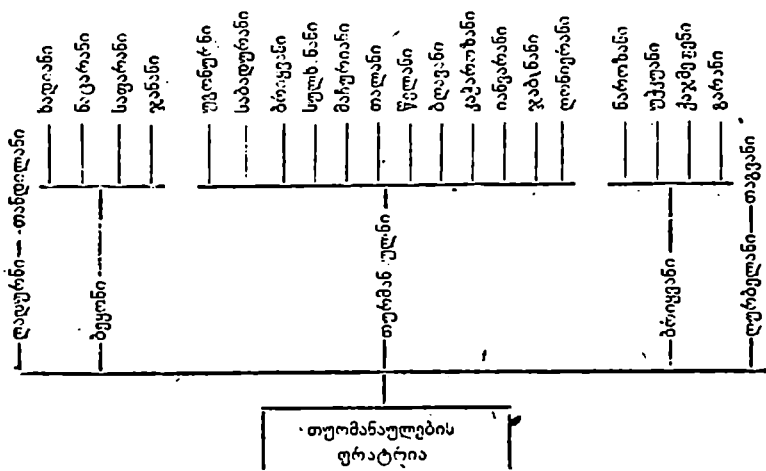
მეორე მთავარი გვარია გაბიდოურის გვარი.

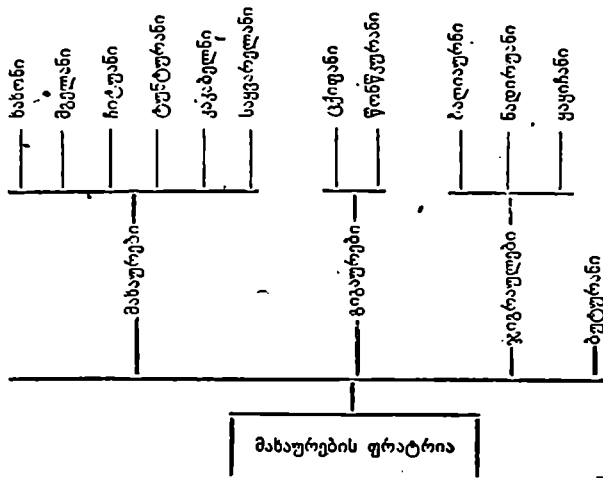
ამ სქემაში აღნიშნულ თითოეულ გვარში კიდე ბევრი მამათ-
თაობა შედის. გაბიდიურების საცხოვერებელი. სოფ. ხოშარა, რო.
გორც ეტყობა, მთავარი ფოკუსია ფშავის დასახლებისა, რადგანაც,
ფშაველების თქმით. შფაველების პირველ წინაპრებად გაბიდიურე-
ბი უნდა ჩავთვალოთ. ნამდვილად კი, ესლა რასაკვირველია, შე-
უძლებელია, იმის გამოკვევა; თუ ვინ იყო თავდაპირველი მო-
სახლე ფშავისა და ვისგან წარმოდგენენ ფშაველები.

ამ ორმოცდაათი წლის წინათ სოფ. ხოშარაში გაბიდიურებისა
70-მდე კომლი ყოფილა. ესლა კი 3—4 კომლილა. დანარჩენები
გადასახლებულან საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ამ 3—4
კომლს მომატებთან ჯალაბაურები (ამჟამად მისრიაშვილები),
ცხოვრობენ სოფ. მისრიათკარში. ჩამომავლობა ამ გვარს მეტად
მცირე ჰყავს.

მესამე გვარი, თურმანაულები, შედგებიან:

ბეყონთა განაყარნი არიან ხალიანი, ნაცარანი, საფარანი, ჯა-
ნანი. ბრიყენის განაყარნი — ნაროზანი, ჯაჯუანი, გარანი, ქაჯ-
მეფენი. ამავე სოფელში — გოგოლაურთაში სახლობს სხვადასხვა

ეს გვარები შედიან თურმანაულების ფრაქტრიაში, მაგრამ არა სისხლის ნათესაობით, არამედ ერთ ხატშეფიცულობით.

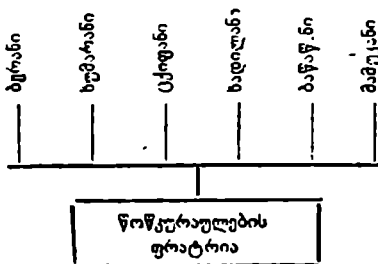
მოდგმის ათი გვარი, ათი განაყოფი: მასაურანი, მგელიანი, ტუნტურანი, კაკაბელნი, საყვარელანი, ჩიტუანი, ბუღურანი, ხაზონი, ჯიგრაულნი, გიგაურანი. გიგაურების განაყარნი არიან; წონწყურანი, მღვდლიანი, ცქიფანი, ჯიგრაულნი იყოფიან სამად: ყაყიჩანი, ნადირუანი, ბალიაურანი.

ყველა ესენი, თუმცა სხვადასხვა ჩამომავლობისანი არიან, მაგრამ ერთი ხატის ყმადშეფიცულებად ითვლებიან და ამიტომ ერთი ხატის ფრაქტრიად შეიძლება ჩავთვალოთ. ვინც ახალი მოსახლე მივა და მათ ხატში ძმობას შეჰფიცავს, ისიც იმავე ფრაქტრიაში მიეკუთვნება. მაშასადამე თურმანაულთა გვარი უძლიერესი ფრაქტრიაა ფშავში.

სოფ. გოგოლაურთაში რამდენიც ახალი, უცხო გვარის კაცია შეხიზნებული და ხატს შეფიცული, იმდენი სამანია ჩაყრილი. საერთოდ, როგორც ვთქვით, ესლ^ა ძნელია გვაროვანი ნათესაობითი კავშირის დადგენა. ჩვენ ვეძებდით მოხუცებულებს, რომლებსაც კარგად ეცოდინებოდათ თავიანთი ეს წარსული. ასეთი კაცი შემხვდა, დავით თურმანაული, კითხული კაცი. მისი სიტყვით, ყოფილა სამი ძმა თურმანაული. უმცროსი — გარაი — ბეჩავი ყოფი-

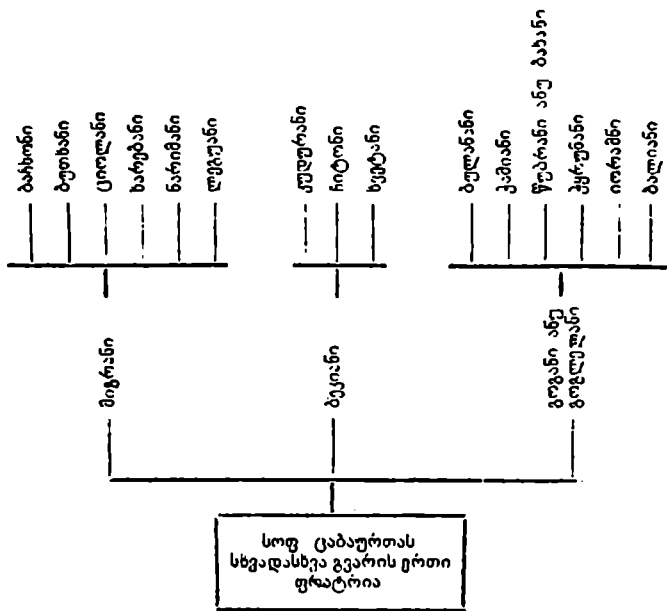
ლა. განდგომილად დადიოდა ხატის მიდამოებში და თავისთვის ლაპარაკობდა. ყველა დასცინოდა. მე ასე იმიტომ დავდივარ, რომ ვხედავ ორ ხარს, ამბობდა გარაი: ერთია წითლავი, ქვენაით (ქვენოდან) მომავალი, მეორე ნისლავი — ზენაით (ზემოდან) მომავალი. წითლავი დასძლევს ნისლახარს და ისევე ზევით მიაშურებსო. წითელი ხარი ნიშანი იყო გარაის ბედისა; ნისლავი კი ლაშარის ჯვარსა. ძმებმა განიზრახეს გარაისათვის ცოლი მოეყვანათ. მაგრამ მას ქალს არაეინ აძლევდა. ძმებმა მგზავრს წაართვეს ცოლი და ძმას მიჰგვარეს. ხალხმა ეს არ იყაბულა. ლაშარია ჯვარში შეიკრიბა, გარაის ჩაქოლვა სურდა. გარაი წყალში გადახტა. ხალხს ეგონა, წყალი დაახრჩობსო. მაგრამ გარაი წყალში სამჯერ ჩავარდა, გაიბანა, მერე მივიდა და ლაშარისჯვრის დროშა აიღო. ამით მან ხალხის პატივისცემა დაიშასხურა. შემდეგ იგი გაუძღვა ხალხს, ქისტებს დაეცა, დაამარცხა და მრავალი ნადავლით დაბრუნდა.

სოფ. მუქოში მარტო წოწყურაულები ცხოვრობენ. ესენი პატარა გეაროვნულ ფრატრიას წარმოადგენენ:

ამ ფრატრიიდან ზოგი თერმანაულების ძმადნაფიცია, გოგოლაურების ხატისა. წიკლაურების განაყარნი გადასახლებულნი არიან ხევში ისინი გეაროვნულ ურთიერთობას არ სწყვეტენ თავიანთ ფშაველ მოგვარებთან. ფშაველების თქმით ეს წიკლაურები ხევსურეთიდან, სოფ. ბლოდან გადმოსახლებული წიკლაურის ჩამომავლები არიან. ის-კი კაცისმოკელის გამო ყოფილა გამოქცეული სამშობლოდან.

სოფ. ცაბატურთაში სამი მთავარი გვარია: გოგანი, ბეკი, შიგრი. ეილაკის, შორიდან მოსულის გერის ჩამომავლები არიან. ამათ შეიძლება ვუწოდოთ ცაბატურების ფრატრია.

მიგრიულთა გვარის წარმოშობას ასეთი გადმოცემა აქვს. სამ ძმაში ერთი ყოფილა უემური, მიუკარებელი კაცი. ამ ხასიათის გამო მას დარქმევია მიგრი. ვერ შეგუებია თავისიანებს და გადასახლებულა სოფ. წინაკარში. შემდეგ ამ სოფელს დარქმევია მიგრიურთა. გოგა და ბეკი დარჩენილან ცაბაურთაში. მათი ჩამომავალნი ამჟამად სხვადასხვა კუთხეში არიან გადასახლებულნი. ზოგი სხვა გვარსაც ატარებს: მაგ. გოგანის ჩამომავლობა პანკისის ხეობაში ცხოვრობს, — სოფ. პანკისსა და კინთაში*.

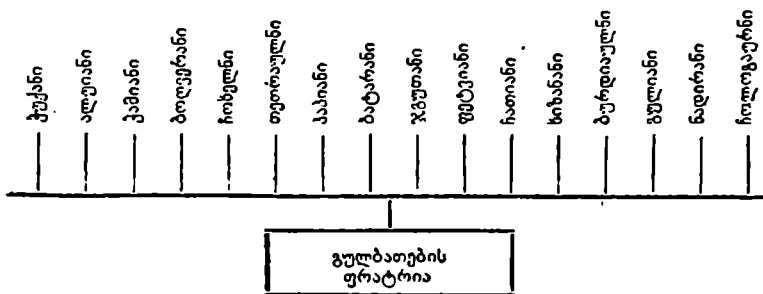
მეშვიდე გვაროვნულ ფრატრიას შეადგენენ გულბათაანი**.

* სოფ. ცაბაურთაში ერთი განსაუთრებული ძეგლია. იქ მარხია ტაბოსტა კრუნიშვილი. დიდ განთქმული ვაჟაკი.

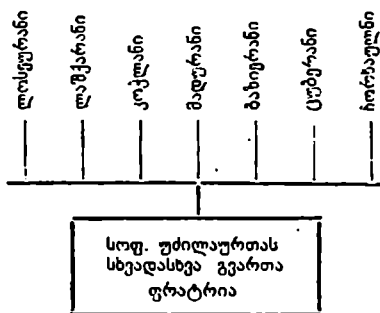
** გულბათის გვარს ჰყოლია ერთი განთქმული ვაჟაკი — გულბათი (საერთოდ ყოველ გვარი ამაყობს, რომელიმე გმირით, რომელიც გვარში ჰყოლია ოდესღაც). გულბათზე ლექსია გამოთქმული:

ჩოლოგაურთა გულბათო,
 ლმერთმა გიცხონოს მკედარია!
 თორმეტთა შუა დაბრუნდი,
 როგ მკვალოე ხარია.
 მარჯვენა მოკურეს ლეკებმა.
 მარცხნივ იხმარე ხმალია.

თი უწინდელი ძირითადი სოფელი იყო კიჩო. აშკამად აქ გულბათაანი მხოლოდ რამდენიმე კომლია. სხვები სხვადასხვა სოფელშია ჯაფანტული, გადმოცემით, გულბათაანი მოდგმით ოსები არიან.

სოფ. უძილაურის გვარების ამბავი კარგად ვერ გავიგე, რადგან ვერა ვნახე ამისი მცოდნე ადამიანი. ამ სოფელში შვიდი მთავარი გვარია, სხვადასხვა მოდგმისა. მაგრამ, რაკი მათი ძირ-ფესვი ვერ გავიგეთ, ყველა ესენი ერთ გვაროვნულ ფრატრიაში მოვაქციეთ:

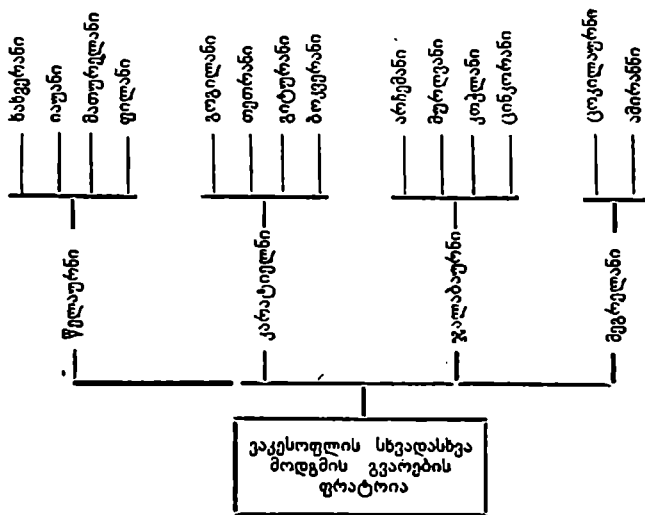

ამ გვართა განაყარნი სხვადასხვა სოფელში ცხოვრობენ, თვით ამ სოფელში კი ეგზოგამიური წესია.

• აქ მოხსენებულ გვარებს ჰყავთ თავიანთი მამათაობა, მაგრამ

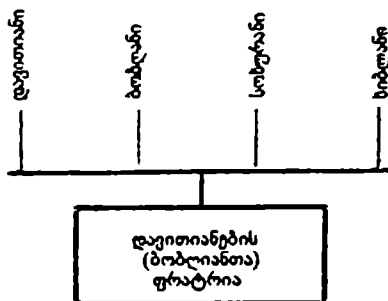
არ ვიხსენიებთ, რადგანაც ამას ჩვენი მიზნებისათვის მნიშვნელობა არა აქვს.

ვაკესოფელი სხვადასხვა გვარებისაგან შედგება, ამიტომ ამოთაც ერთ გვაროვნულ-ტერიტორიალურ ფრაქტრიაში მოვაქცევთ.

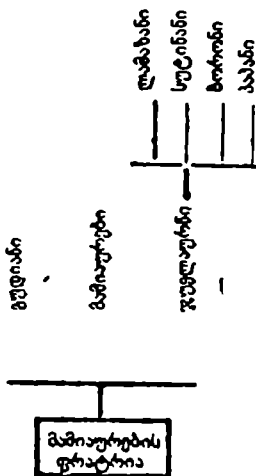

კარატიელების გვარის წარმომადგენელი სოფ. ვაკესოფელში ცოტანი არიან. დანარჩენი გადასახლებულნი არიან ზემოთიანეთსა და პანკისის ხეობაში. ბოკვერანი უძველესი განაყარნი არიან კარატიელებისა და გვარ-სისხლის კავშირი მათში დღესაც მტკიცეა და ცული. ადგილობრივი გადმოცემით კარატიელები ყველაზე ძველი გვარია სოფ. ვაკესოფელში. მეგრელანი სამეგრელოდან არიან ვადმოსახლებულნი, ჯალაბაურნი ქისტეთიდან.

სოფ. ელიაგზა ბოლოსოფელია უკანაფშავში. აქ სულ რამდენიმე კომლი სახლობს. მკვიდრი გვარია ბობლიაშვილები, წინათ დავითიანები. ესენი დღეს ოთხ თაობას შეადგენენ.

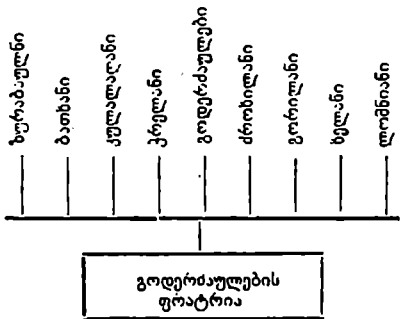

ამავე სოფელში ცხოვრობს ერთი სხვა გვარიც—მამიაშური, ჩამომავლობით ზევსური. მათი განაყოფნი ცხოვრობდნენ სოფ. ჭიდალში.

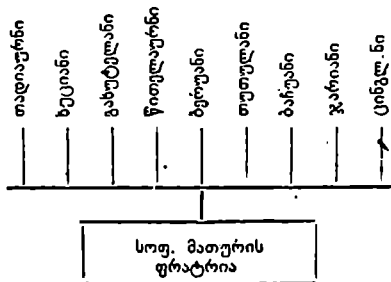
სოფ. ჭიდალში ცხოვრობს ერთი სხვა გვარის კომლი, უძილაურების ფრატრიისა, და შედის კოჭლანის ძმათა თაობაში. სოფლები—ეკესოფელი, ელიაგზა, ჭიდალი, ჩალახევი ბოლო სოფლებშია უკანაფშავში. ამათი მთელი მოსახლეობა ერთი ხატის ყმად წიფვლება და სისხლის აღრიცხვა აკრძალული აქვთ. სოფ. ახადაშ

მთავარი გვარია გოდერძაულების გვარი. ადგილობრივი თქმით, ესენი არიან ერევნიდან გადმოსახლებული მაჰმადიანების ჩამომავალნი. ამჟამად ცხრა ძმათა თაობად იყოფა.

ყოველ ამათგანს ჰყავს ახლო განაყარნი. ამ ფრატრიაში სხვა გვარის წარმომადგენლებიც ურევიან, მაგრამ ისე არიან ერთმანეთში შერწყმულნი, რომ მათი გამოცალკავება საჭიროდ არ მიგვაჩნია. სოფ. ახაღაში ცხოვრობს ერთი სხვა გვარიც დავითიანების მოდგმისა. ესლა ბოზღიაშვილების გვარს ატარებს. ყველა ესენი ერთი ხატის ყმებად ითვლებიან, როგორც საერთო წესია ფშავში, და სისხლის აღრევა ეკრძალებათ.

სოფ. მათურაში მთავარი გვარია თადიურნი, ცხრა ტოტად გაშლილი. ჩომელ ტოტში რამდენი თაობაა, ნამდვილად ვერ გავიგეთ. აზიტომ ყველანი ერთ გვაროვნულ ფრატრიაში მოვაქციეთ-

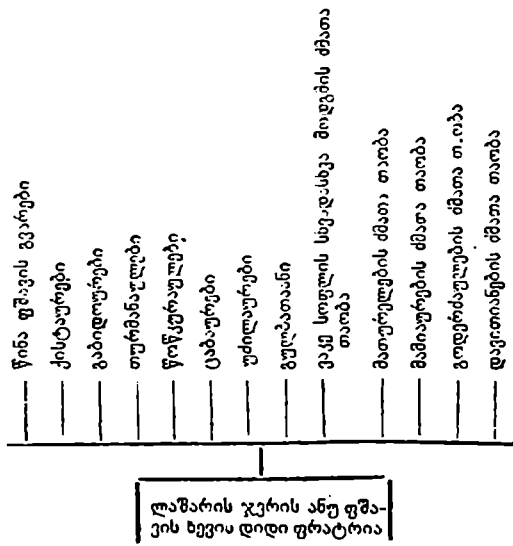

ამ ფრაქტრიაში შემავალი ზოგიერთი გვარი წარმოშობით უცხო ტომისაა.

სოფ. მათურის კარგა მოშორებით არის სოფ. ბახია. იქ ორი კომლია. ქისტაურების განაყარნი. სოფ. შუაფხოდან წამოსულნი. გვარად ელიზბარაშვილი. ბახიას ახლო, სადაც მთის ძირში. სახლობს ერთი კომლი—გიორგი ხუციშვილი, განთქმული მოშიარე. გადმოსახლებულია სოფ. ქუთხიდან, სადაც მისი ძმა ცხოვრობს.

ასეთია უკანაფშავლების გვაროვნული სურათი. რაც შეეხება წინაფშავის გვაროვნულ წყობას, უნდა ვთქვათ, რომ მას ვერ ვეხებით, რადგანაც აქედან ბევრი გვარი უკანაფშავის გვაროვნულ ფრაქტრებში შედის და მათი გამოცალკევება ხნელია.

მთელი ფშავის ხეობა კი ერთ დიდ ფრაქტრიას წარმოადგენდა. რადგანაც ითვლებოდნენ ლაშარის ჯვრის ყმებად.

სარწმუნოებრივი კულტი

სარწმუნოებრივ კულტს იგივე ხასიათი ჰქონდა, რაც ხევსურეთში მაგრამ მასში დღეს ბევრი წვრილმანი დავიწყებულია.

საკულტო დისციპლინა ისეთი მკაცრი აღარ არის, როგორც ხევსურეთში. ფშავის ხატობაში დაკვრაც შეიძლება, ცეკვაც, თამაშიც*, ქალ-ვაჟთა გახუმრებაც. ყველაფერი ეს ხევსურეთში სასტიკად აკრძალულია. ხატობა ფშავში უკვე ქეიფის მიზეზად იქცა და თავისი ძველებური სამლოცველო მიზანი დაკარგული აქვს.

გვაროვნულ კავშირზე, ზოგადად, იგივე შეიძლება ითქვას, რაც ხევსურულზე ითქვა. უმთავრეს გამამტკიცებელ როლს აქაც თამაშობს სისხლით ნათესაობა და კულტი. სისხლით ნათესაობა გამოიხატება უმთავრესად სისხლისაღრევის აკრძალვაში, რაც ხშირად, სისხლის ნათესაობის გარდა, რელიგიური ელემენტით უდევს.

კულტით შექმნილი კავშირი უმთავრესად გამოიხატებოდა ხატობაში. როგორც ვიცით, მთელს ფშავს ერთი საერთო ხატი ჰყავდა — ლაშარის ჯვარი. გვარებსაც ჰყავთ თავთავიანთი საგვარეულო ხატები, როგორც ხევსურეთშიაც. საგვარეულო ხატობას სერობა ჰქვია. გრძელდებოდა მთელი ზაფხულის გამავლობაში. ამ ხნის განმავლობაში ყველა გვარი ცალკე იხდიდა თავის ღლეობას. გვარის წარმომადგენლები ყველა მხრიდან იყრიდნენ თავს. მოჰყავდათ საკლავი, აქ ქეიფობდნენ. ამტკიცებდნენ ნათესაობას. თითო გვარის სერობა თითო კვირას გრძელდებოდა. ერთი გვარი რომ გაათავებდა სერობას, მეორე დაიწყებდა, მეორეს მოსდევდა მესამე.

ლაშარის ჯვარი ფშავლების საერთო სალოცავად, ბატონად, მცველად, მეფედ ითვლებოდა. ლაშქრობაში მისი დროშა მოუძლოდ ატარებდნენ. შვიდობიანობის დროს მისი გალავანი იყო სახალხო საქმეების გარჩევის ადგილი. აქ ყოველწლივ იმართებოდა დიდი დღეობა ლაშარობა. ყველა ფშაველი, შორს გადასახლებულებიც თავს იყრიან აქ მოჰყავთ საკლავი. ხევსურებიც მოდიან. აქ იგივე ხდება, რაც სერობის დროს, მაგრამ უკვე შეერთებულად, მთელი ფშავის ხევის მონაწილეობით. ლაშარობა, ანუ საკვირაო, იცის აღდგომის მეორე-მესამე კვირას,

ლაშარისჯვარზე ასეთი გადმოცემაა დარჩენილი: იმ ადგილს, სადაც ამჟამად ლაშარისჯვარი ასენია, უწინ რქშევია ლაშარი აქ იყრიდნენ თავს ძველი შომრები, ფიცს სდებდნენ. მოლაღატეს სდებდნენ თებიდან... თამარ-მეფემ აქ მოიტანა ჯვარი და ამის შემდეგ ამ ჯვარს დაერქვა ლაშარისჯვარი.

ლაშარის გორა უწინ რომ მართლაც საბჭო ოდგილი ყოფილა, ამას ამტკიცებს ნაგებობათა ნაშთები.

ლაშარის გორა საკმაოდ მაღალია და ძნელად მისადგომი. მწვერვალი ოდნავ მოვსებულნი აქვს. იგი მდებარეობს უკანა ფშავის თემში, სოფ. ახალის პირდაპირ ვაკეს ამშვენებს ბებერი იფნები. ერთგან ხელოვნურად გაკეთებული მოედანია, ყორით შემოვლებული. ყორის შიგნით ქვის გრძელი სკამებია. აქვეა ყორით აშენებული ორი-სამი დარბაზი. ერთ ბებერ იფნის ტოტზე დიდრგოლებიანი ჯაჭვია შემოხვეული. ერთგან ქვიტყირით ამოშენებული ორშაა. სასაკლავო ჰქვია. უწინ თურმე ამ ორშოს პირზე კლავდნენ ომში მოტაცებულ საქონელს. ორშო თუ გაივსებოდა ასეთი საქონლის სისხლითა ეს იმისი ნიშანი იქნებოდა, რომ ფშავლებს დიდად გაუმარჯვიათ ომში, მაგრამ მარტო ნადავლ საქონელს არ ჰკლავდნენ ამ ორშოს პირად. სალაშქროდ წასვლისასაც, მსხვერპლი იქ იკვლოდა. ლაშისჯვარობასაც.

ამ გორაზე წინათ ყოფილა ერთი დიდი მუხა. კენწერზე ოქროს შიბი ჰქონია გაკეთებული. მუხა-იმდენად მაღალი ყოფილა, რომ მის კენწეროდან შორს მანძილზე ჩანდა მიდამო და მომავალი მტრის დანახვა შეიძლებოდა. ეს მუხა საყარაულო-საზევარაო იყო. ამიტომ მტრებს სურდათ ამ მუხის მოჭრა—მოესპათ საზევარაო და ოქროს შიბიც ჩაეგდოთ ხელში. ყოფილა ვიღაც აფციაური, ფშავ-ხევსურეთის დაპყრობის მსურველი. მას მოუტრია ეს მუხა, მაგრამ ძირგამოჭრილი ეს ხე არ წაჭკეულა სანამ აფციაურს მის ძირში არ დაუკლავს შავი კატა. წაჭკევისას ის ოქროს შიბი მოწყვეტილა და ცაში გაფრენილა გველის წივილით—ასეთია გადმოცემა. ამაზე ლექსიც არის გამოთქმული:

ტიროდა ლაშარის ჯვარი
ლეთის დაბადების პირითა:
ხმელ გორზე მდგა ბერმუხა
მორთული ოქროს შიბითა,
სულდაღმა აფციაურმა
ამოაბრუნა ძირითა,
უკულმ ჩაუღევს საყელო
თავის ქალ-ქალის შვილისა.

ფშავ-ხევსურებმა აფციაური ჯარით უკან გააბრუნეს. მან მათი დაბეგრა ვერ შესძლო. ფშავ-ხევსურების ძველი რწმენით ლაშარისჯვარი ყველა ვასაქორში მიეშველება მათ.

ლაშარის ჯვარს. ლურჯასა
ფაფარი ასხავს გიშრისა.
თავის ყმათ მიეშეელება.
ხან რო არ იყოს მისვლისა.

იფნზე შემოხვეული ჯაჭვის ამბავი ასეთიჲს თამარ მეფეს და-
უმარცხებია ქისტები. იქ შეხვედრია ერთი მკედელი ჯალაბაური,
განთქმული ხელოსანი. დასაკეც სმლებს აკეთებდა თურმე. თამარს
მოუსტრვებია მისი წამოყვანა. მაგრამ მკედელს უარი უთქვამს.
მაშინ თამარს უბრძანებია მისთვის, ისეთი ჯაჭვი გამოსკედე, მისი
რგოლი ყველა კაცს მოერგებოდეს კისერზეო. ჯალაბაურმა ასეთი
ჯაჭვი რომ მიაართვა თამარს, თამარმა უბრძანა: — ჯერ შენს კი-
სერზე შცადეო. მკედელმა ჩამოიცვა — ჯაჭვი კისერზე — მაშინ ის შც-
ბოქეს და წამოიყვანეს ფშავში. ჯალაბაურს უთხოვნია თამარი-
სათვის სადმე მივარდნილ ადგილას დამასახლეო. თამარსაც აუსრუ-
ლებია თხოვნა. სადაც ჯალაბაური დასახლდა იმ ადგილს დაერქვა მი-
რიანთკარი. რადგანაც ჯალაბაური მისრეთიდან ყოფილა. მისი მო-
დგმა ამჟამად მისრიაშილებად იწერება. მისი ხელობა — მკედ-
ლობა — მის ჩამომავლობაში გადადის თაობიდან თაობაზე. დღე-
საც არის იქ მკედელი ბუთლა მისრიაშილი. ამ სოფელში სხვა
გვარის კაცი არ სცხოვრობს: ის ჯაჭვი შემდეგ ლაშარის ჯვარში
აუტანიათ.

ლაშარის ჯვრის ძლიერებაზე. იმის წინამძღოლობაზე ომში.
ასეთი ლექსია:

ვინა თქვა: ენამც გახმება, მითხოს გაბეგრდა ცხვარია!
გაიგო ლაშარის ჯვარმა, წელზე შეირტყა ხმალია,
უბრძანა ფშავლის შეილებსა — მთლად შემომავლეთ თვალია.
დალალდნენ ფშავლის შეილები, ყველამ დაღესა ხმალია.
ვინც არ გაღესა. — გადაჰკრა, შავის ნაცემი მწარეა.
გაქანდა ფშავლის ლაშქარი, როგორც ნაგუბარ წყალია.
გადავლენ ბოროლაზედა, მათზე გაბერტყეს ნამია.
ქვანხიდის კალას ჩაგროდნენ, არ წყდება წვიმის ცვარია.
ათციხეს პირისწამალი, თოფებს უპირეს ტალია.
დევრჩევიან თარესში ლამაზ-ლამაზი ყზანია,
საგათენებოს ჩავიდეს ტერელოშია მგელნია.
დაულოჯეს ციხის კარები — აქ შეგვიყარეს ცხვარია.
აქედან ცხვარი გავრეკოთ. რო ვახახელოთ ფშავია:
წამოვლენ ნასახელარნი, მოუყობიან, გზანია,

თან ქისტებ გამოჰყვებიან. ნარჩენი შემარნია. აყრიან სეტყვასავითა ტყვიას, არ მიაქვს ძალია, გორს იქ-აქად გადადის ტერელოელების მკვდარიც, თან ძალებს ჩააყოლებენ, ჩაკენიტეთ ქისტის ძვალთა. შამოდგა ლაშარისგორზე ქისტების ძროხა-ცხვარია, ორმოცი ქისტის მარჯვენა, ფარ-ხმალი ნადავლარია. ეგ მაგ ლექსაის მოთქომი ალიანს თუშის ქალია, ქებით გავლექსე ფშავლები, არ დამეხოცნენ ძმანთა. თავ კი ნუ მოგეწონებათ. ეს ლაშარის ჯვრისა ძალია, გვერდს გიდგათ ლაშარის ჯვარი, გიქრით დავლათის ქარია, ცოტა მეც გამომიგზავნეთ, ერთ-ორ შინაგი^ა ცხვარია, ან ორი საყურ-ბეჭედი, მიზრიალებდეს ქარია.

ლაშარის ჯვრის გვირად ითვლება შვიდი ფშაველი ვაჟაკიც, ერთხელ. ოდესღაც ქისტებთან ბრძოლაში დახოცილი. ამ შვიდ ვაჟაკს ლაშარისჯვრის პიროფლიანები ეწოდება, ფშავში არ იქნება ისეთი ქორწილი. ან მიცვალებულის მოახსენებელი ორმოცე-რომ ამათი შესანდობარი არ დალიონ.

უკანაფშავში სახელგანთქმული ხატი იყო—დამასტეს ხატი. იმყოფება მათურის ხევში. მაგრამ მთავარი დამასტე კახეთშია სოფ. ჩაფართაში (ახმეტის თემი). ეს იყო დარ-ავდრის მოურავი. გვალვის დროს მას ევედრებოდნენ წვიმას, ავდრის დროს -- დარს. უკლავდნენ საკლავს. უნთებდნენ სანთელს. ეს იყო ხევსურების სამების ხატის მაგიერი.

* ხევსურული ძეგლისდების მაგვარი რამ ფშავლებსაც ჰქონდათ დანადები. დანადები არის ერთგვარი ნაკისრი ვალდებულება ხატს შესწირონ მსხვერპლი. 1—2 წლის კურეტი^ა. ლუდი. არაყი. ეს არის იგივე სამღთო. მხოლოდ საშვილისშვილო ვალდებულება. დანადებს დარდებენ ვაჟიშვილის ყოლის ან ავადმყოფი ვაჟიშვილის გადარჩენის მიზნით. ამ სამღთოობას. ანუ დანადებს. იხდის მთელი გვარი რიგრიგობით. მოილაპარაკებენ: თუ როდის გადიხადონ დანადები და ვინ გამოხადოს არაყი, მოხარშოს ლუდი^ა, დაკლას მსხვერპლი. (დანადები შეიძლება თვით ხატმაც დაადოს). იმართება სუფრა. იგონებენ იმ წინაპარს, რომელმაც თავს იღვა დანადები. ლუდი და არაყი იქვე უნდა დაილიოს მთლად. შინ წა-

^ა ცხვარი 1—2 წლისა.

^ა ახალგაზრდა დაუყოდავი ხარი (ბულა).

^ა ფშავში ლუდს ხარშავენ მხოლოდ აბაღებსა და გირგობას.

ლება არ შეიძლება. ხორაგს კი, რაც დარჩება, ინაწილებენ ხევის-
ბერი, მედროზე და დასტურები.

გადმოცემით დანადები ასეთი მიზეზით დაწესებულა: სოფ-
ცაბურთიდან სოფ. შუაფხოში გათხოვილი ყოფილა ერთი ქალი.
ეს ქალი გამხდარა ავად მძიმედ. მისი მამა ხევისბერი ყოფილა.
შეუთვლია მამისათვის, საშველად მანდაური ხატი გადმოახედო.
მამამ აუსრულა თხოვნა, მაგრამ ხატი ხელიდან გაუსხლტა, გა-
ფრინდა და ავადმყოფის სახლში ჩავარდა საკვამურიდან, ცეცხლ-
პირას დაეცა, სადაც ავადმყოფი იწვა. ქალი განიკურნა. ეს ხატი
შუაფხოში დაასვენეს. ამის შემდეგ ამ ოჯახს დანადები დაევალ-
დებულა საშვილისშვილოდ. ამ ხატმა აკრძალა ქალის გათხოვება
ცაბურთიდან შუაფხოში.

კულტის მსახურნი არიან ხევისბერი, მედროზე და დასტურები.
ამათი მოვალეობა, ზოგადად, იგივეა, რაც ხევისურების ხუცების,
მედროშეების და დასტურებისა. უწინ ხევისბერის მოვალეობა ყო-
ფილა ხალხის წინამძღვრობა, რჩევა-დარიგების მიცემა, ხატის ქო-
ნების მოვლა-პატრონობა, მსხვერპლის დაკვლა, ბავშვთა მონა-
თვლა. ყველაფერი ეს წარსულში იყო. ეხლა, თუ სადმეა ხევისბერი,
მას მხოლოდ საკლავის თავ-ფეხსა, ტყავსა და ერბო-კარაქზე უჭი-
რავს ხარბი თვალი. დასტურების მოვალეობაა შეწირული საკლავის
გატყავება, დაკემსვა (დაჭრა), მოხარშვა და მიტანა მლოცველებ-
თან, შეშისა და წყლის ზიდვა და მისთ.

უწინდელი მედროშეების მოვალეობა ჩანს ხოშარელ ხანა გა-
ხილოურის ლექსში:

მონატრი დაბადებასა, ხოშარის ხანასასა,
აისხამს იარაღებსა, ანგელოსსა ჰგავს ცისასა.
მხარზე გაიდებს დროშასა, ლალი ლაშარისჯვრისასა.
თურეთეგოზე გაივლის, ქვიშას არ დასძრავს მთისასა,
თარესში წამოაყენებს ნაჩვევებს ფშავლის შეილებსა.

მედროშეების ასეთი უწინდელი მნიშვნელობა და მოვალეობა
დღეი ხანია დაკარგულია.

ხევისბერს ვითომდა ხატის დავალებით, ასახელებდა ქადაგი.
ხევისბერს ირჩევდნენ უვადოდ. შემდეგ ეს თანამდებობა მემკვიდრე-
ობით გადადიოდა. მედროშეს ირჩევდნენ კენჭის ყრით. დასტურებს
(რამდენიმე კაცს) ერთი წლით თვით მლოცველნი.

ქადაგი-ფშავ-ხევისურეთში. ღმერთის-მიერ მოვლინებულ. ადა-
ნაანად ითვლებოდა ქადაგს ნიშნავდა ხატი. ქადაგი ხატის სახელით

ლაპარაკობდა, ხალხს აძლევდა ვითომც რჩევა-დარიგებას, წინასწარმეტყველობდა. ხშირად ქადაგად დაცემა ხდებოდა ქადაგის მახლობელის რამე ცოდვის მოსანანიებლად. ქადაგი ხატის დავალებით ისეთ სიტყვებს ლაპარაკობდა, რომლებითაც ცოდვილს ცოდვები ეპატიებოდა.

გვაროვნული წყობა

ფშავლების ყოველი გვარი განცალკევებული მოვლენა იყო ე. ი. ერთგვარად შეუვალი. თუ ნათელმჩირონობა არა ჰქონდათ ისე სხვა გვარის კაცი გვარის საქმეებში არ ჩაერევოდა, თითსაც არ გაანძრევდა. გვარში კი ერთმანეთის დახმარება, ყოველმხრივი და ყოველნაირი, აუცილებლად სავალდებულო იყო. ამისათვის ყოველ გვარს თავისებური საკუთარი საიდუმლოება, ხერხი და ეშმაკობა ჰქონდა გამომუშავებული.

ძველ დროს, ლაშქრობა. ქვეყნის საერთო მტრის დახლოება, ყველა საგვარეულოს შეერთებული ძალით ხდებოდა. საერთო საქვეყნო საქმეებსაც ერთპირულად სწყვეტდნენ. ამჟამად კი, გვაროვნული სიმტკიცე უკვე დარღვეულია.

როგორც ვთქვით, ყოველ გვარს საკუთარი ხატი ჰყავდა. ჰქონდა საკუთარი სასაფლაო, საერთო სახნავეი, საბალახო, სათიბი, სახმარი ტყე. კერძო საკუთრებად მხოლოდ კარმიდამო იყო. ამ მხრივ ფშავლები განირჩევიან ხევსურებისაგან. საერთო სასაფლაოზე ყოველ ახლო მონათესავე ჯგუფს საკუთარი კუთხე აქვს. თუ ვინმე სხვაგან მოკვდება, გვარი ვალდებულია ითავოს მისი გადასვენება ფშავში და საკუთარ სასაფლაოზე დასაფლავება. გვარის სასაფლაოზე სხვა გვარის კაცი არ დასაფლავდება, თუ რაიმე განსაკუთრებული შემთხვევა არაა. ფშავშიც, როგორც ხევსურეთში, გვარს ჰყავს თავისი კითხული კაცი, მაგრამ მას იმორბენა როლი არა აქვს, რამოდენიც ხევსურეთში.

გვარი აუცილებლად მანით მომდინარეობს, მაგრამ გვარის წევრთა ურთიერთ კავშირის სიმტკიცის იდეოლოგიური სარჩული, როგორც ხევსურეთში, აქაც ისევ საერთო საგვარეულო ხატია (მაგრამ საერთო ხატი მთელ სოფელსაც ჰყავს, რამდენიმე გვარს ერთად. ესენი ამ ხატის ყმებად ითვლებიან, როგორც მთელი ფშავი ლაშარისჯერის ყმებად).

ფშავილო ადამიანი შვილად აიყვანს ძმისწულს, ბიძაშვილს, მამის მხრივ, მაგრამ დედის ჯილაგის შვილებს, ან დის ჩამომავ-

ლებს კი აწ იშვილებს. ასეთი იყო ძველი წესი. ახლა ეს წესიც დარღვეულად რივორც საერთოდ ყველაფერი ძველი.

თუ ჭაჭი არა ჰყავს, ის ზედსიძედ მიიყვანს რომელიმე სხვა გვარის კარგს ვაჟს. ამით გვარი არაფერს იძენს, მაგრამ ოჯახი მანაც მთლიანად რჩება.

ფშავში დიდი ხანია აღარ არის ადგილობრივი რჯული და კუთხური საჭირთალი. იქ საერთო საბჭოთა სახელმწიფო კანონები მოქმედობენ.

უწინდელ დროში გეართა შორის მტრობაც ყოფილა. ამას ადასტურებს ქვემოთმოყვანილი ლექსი:

იყურეთ ფშავლის შვილებო:
საგინა გიორგწმინდელმა
ლუდი ადულა სვიანი,
იწიენა ჯალაბაურნი,
მამისშვილამდი მტრიანი.
საგათენებოდ წამოვლენ
სამოცდასამი ხმლიანი,
ჯარს წინ უდგანან უფროსნი,
დროშას გააქვის შრიალი,
უკან მოსდევენ ქალ-რძალნი
ლამაზ-ლამაზი, ჰკვიანი
ნეტავ სულ ყველა რამა ქვა
სულ ყველა დავლათიანი?
ჯერ ღვინო დააღვინა,
ღვინო სდის დედისრძიანი,
მერმ ლუდი დააღვინა
ლუდი აქვს შარბათიანი.
ნუ იწყენთ ცოლეულებო,
სიტყვა რო გითხრათ გზიანი.
მოდით, ხატს*მადლი მოსთხოვეთ,
მიწა მაკბიჩეთ* მტერიანი.
გაიგეს ფშავლის შვილებმა,
იარაღს მიაქვს ურიალი.
მუქოში კაცი გაგზავნეს —
მანდით ვინა ხართ ხმლიანი.
მუქოთ სუმელჯი წამოვა

* მოკბიჩეთ.

სუმელჯი სუროღვიანი.
 ქურდოთ მიჰქონდათ ისრები,
 ლალი არწივის ფრთიანი.
 საგინათ შაატყობინეთ —
 დღე გაგიტენდათ მზიანი.
 სამოცში ერთი გაუშვეს,
 ეგეც მებეგრე არიო.
 ფშავში წამოდი საგინა,
 ხარი იქაც ჰხნავს რქიანი.
 დასახლდი ჯიგრაულთასა,
 ქერი სდიხ ჩარექიანი.

ხევსურების ამანათების მსგავსი ადამიანები ფშავშიც მოიპოვებიან. სხვა გვარის ფშაველი მეორე გვარის სოფელში ვერ ჩახახლდება. ეს საერთო წესია, მაგრამ თუ ასეთი რამ მოხდა. მაშინ იწყება დიდი შეხლა-შემოხლა ამ ორ გვართა შორის. ერთმანეთს უგზავნიან ამორჩეულ კაცებს იმის გადასაწყვეტად. დარჩეს ეს ჩასახლებული ამ სოფელში თუ არა. თუ გადაწყდა, რომ დარჩეს, მაშინ ის ითვლება იმ სოფლის ხატის ყმად. როგორც მთელი სოფელიც. ითვლება ამ სოფლის ძმადშეფიცულად და ამ ორ სოფელს შორის ქალის გათხოვებაც აკრძალული ხდება.

ფშაველებმა იციან დაზარალებულ მეზობლის დახმარება. მეზობლები ერთმანეთში მოილაპარაკებენ, — ვინ როგორ დაეხმაროს. მიუტანენ ერთ ხელადა სასმელს, ერთ ქადას ან ხმიადს. ჩარეკ ყველს, ერთ კელაბტარს და სხვა.

წინათ ქორწილში დიდი ძღვენით მიდიოდნენ — მიართმევდენ უღელ ხარს, შეკმაზულ ცხენს.

თუ მეზობელს მიცვალებული ჰყავს, მის დამარხვამდე მეზობლები, დიდ საქმეს არ ისაქმებენ. ეს წესი ხევსურებშიაც არის.

ოჯახი

ფშავეურ ოჯახში მამაკაცის მოვალეობაა გარეთ მუშაობა. ხენა, თესვა, საქონლის ძოვება, ცხვარში სიარული და მისთანა. დედაკაცები ოჯახში მუშაობენ და მთელი ოჯახის საქმე მათ აწევთ სტრისად — როვა, დღეება. ქსოვა, კერვა და სხვ. სათემო საქმეებში კი დედაკაცს ხმა არა ჰქონდა. იშვიათად, თუ ქმარი ან მოსწრებული ვაჟიშვილი არა ჰყავდა, დედაკაცს შეეძლო მონა-

წილები მიეღო სოფლის საქმეში. ცოლი ქმრის სიტყვას ვერ გადავიდოდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, რასაკვირველია, ეს წესებიც მოიხაო. დედაკაცი ეხლა სრულყოფილი ბიანია.

ოჯახის შვილები, უფროსები — ქალებიცა და ვაჟებიც, — მსხვილფეხა საქონელში დადიან, უმცროსები კი — ხბოში. საერთოდ კი, ოჯახის მოწესრიგებაში, წვრილმანში, ავეჯის შეძენაში, ყიდვა-გაყიდვაში, ცოლ-ქმარი თანხმობით მოქმედობს. მაგრამ უპირატესობა მაინც ქმარსა ჰქონდა.

ოჯახში უფროსი ძმის უფლება იმაში გამოიხატება, რომ ჯერ მამა ითვლება ოჯახის-უფროსად და მერე უფროსი ვაჟი, უმცროსი ძმა და რძალი, მის დაუკითხავად, არას გააკეთებენ. გაყრისას უფროსი ძმა მიიღებს საუფროსოს, ერთ მეტ ცხენს, ხარს ან ოც ცხვარს. ვისაც ძირეული სახლი ერგება ნაწილად, იმან დანარჩენ ძმებს უნდა მისცეს საქცევი (სამაგიერო) — 100 — 200 მანეთი, დანარჩენ ქონებას — ეზოს, კარმიდამოს, — იყოფენ თანაბრად. მხოლოდ კი უფროს ძმას, უძრავ ქონებაში საუფროსოს მაგივრად ეძლევა რამე ნივთი — სპილენძის თულუხი*, ქვაბი.

ქალი ქმრის გვარს ატარებს, მის საგვარეულოს ეკუთვნის და მის ინტერესებს იცავს. ხევსურეთში რომ იციან ქალის გაჩენის გლოვა, ფშავში ეს ადათი არ არის. შვილების რიცხვი შეზღუდული არ არის, მაგრამ უფროსი ვაჟი ძალიან აწუხებს ცოლ-ქმარს და ყოველ ზომას ხმარობენ, რომ ვაჟი ეყოლოთ. ერთ ასეთ ზომად ითვლებოდა მწვერის საფლავი (იხ. ზემოთ „ხევსურეთი“).

თვიურის დროს, ფშაველი ქალიც, როგორც ხევსურიც, ერთ კვირას ბოსელში ატარებდა, მშობიარობის დროს კი 5—7 კვირას, საქონელთან ერთად. მთელ ამ ხნის განმავლობაში მებოხლე ქალი მოკლებული იყო ყოველგვარ მზრუნველობას, ალერსს. ასეთ მდგომარეობაში მყოფ ქალს ახალგაზრდები დასცინოდნენ: შენ, ქალავ, სახუთუგოში** ხარო.

ბინები — სახლები — ყველას ერთნაირი აქვს, მაგრამ ეკონომიურად, როგორც უკვე ვთქვით დიფერენციაცია დიდი იყო საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. კოლექტივიზაციამ ეს მოსპო.

* კოკა.

** სულის შემზუთავი საბურობილე.

აი, ამ უთანასწორობის გამომსატველი ლექსი, ლარიბქსა:

გადმოიარა პავლემა
პიროფლიანმა დილითა,
გამოაღვიძა წისქვილი
დიდხანს ნატანჯი ძილითა,
გააძლო ქუთხარაზიჯა
შენი დაფქვილი ფქვილითა,
ჩაგიდგა ახალ-ლარ-კოდი,
წყალ მოჰყავ სიპის მილითა,
დაგადგა საკოდელაი,
ბასრია ფოლადივითა,
დაგაფქვევინა სიმინდრ, /
ალაზნის დოლაბივითა.
ერთ კოდ ხალ მენაც დაფქვია
სადილობამდი დილითა
დათირდით, ჩემო ბალღებო,
ახლა ნულარა სტირითა,
პური მოგვწივდა, მამო,
თქვენ ამბობამდი ჭირითა.
ეს პავლეს ცოლიც მოვიდა,
ზანათობელი პირითა,
სახინკლე წმინდა მოაქვის
თავის საფერხე ვირითა,
ამბობენ არაყსა სწურავს,
სულ მუდამ შაბათ-კვირითა.
პავლებ ჭერ დასძველებია
,სიმინდ სხვას შაქვს ჭირითა,
ახლა კი გული ჩაგიგდავ,
იბრუნე ერთი კვირითა,
საბუღარ გადაგილეწავ
გადაბრუნვილხარ ძირითა,
სიმინდი წყალში ჩაგიშვა
ნაზიდი ცოდვა-ჭირითა.

ეს ლექსი ახასიათებს არა მარტო ფშაური ოჯახის ჭირ-ვარამს, არამედ სხარტულად აშუქებს ფშავლებს ძველ უოფა-ცხოვრებას.

რაკი ფულადი კაპიტალის ძალა ნელ-ნელა შევიდა ფშავლებს ცხოვრებაში, ცხადია, მან პირველად ძველ გვაროვნულ წყო-

ბას დაუწყო ხერა და საგრძნობლად შეარყია იგი. ფშავლებში გამოერია თითო-ოროლა მდიდარი მეცხვარე, და ფშავიც ნელ-ნელა დაუკავშირდა ქალაქის ბაზარს. ფშავლები ცხვარს, ყველს, კარაქს, და მატყლს ჰყიდდნენ.

ვისაც ასზე მეტი სული ცხვარი ჰყავდა, ის მთელი ზამთარი შირაქში იყო, ცხვარს აძოვებდა. სოფელში თითქმის მარტო დედაკაცები რჩებოდნენ.

ახალდაბადებულ ვაჟს ხატის ყმადა ხდიდნენ ხოლმე, დალოცავდნენ ხატთან. ასწავლიდნენ სამეურნეო საქმეებს, გვარის ერთგულებას. ქალებს ასწავლიდნენ საოჯახო საქმეს.

ფშავურ ოჯახში მეთაური ის არის, ვინც წლოვანებით სხვებზე უფროსია. მას ერქვა მამასახლისი. დედაკაცი მხოლოდ იმ შემთხვევაში გახდებოდა ოჯახის უფროსი, თუ ოჯახში მამაკაცი არ იყო.

ოჯახის უფროსი განაგებდა ოჯახს: ანაწილებდა საოჯახო საქმეს ოჯახის წევრთა შორის ზათი ცოდნა-უნარიის მიხედვით. იმ საქმის გარდა, რაც მიჩენილი ჰქონდა ოჯახის წევრს, ის სხვა საქმეში ვერ ჩაერეოდა, თუ ამაზე არ ექნებოდა მამასახლისის ნებართვა. ვერც საერთო სათემო საქმეში ჩაერეოდა. აგრეთვე, ოჯახის უფროსის ნებადაურთველად ოჯახის წევრი ვერ წავიდოდა, თუნდაც ერთი საათით, მეზობლებში — ქორწილში, საფეხნოდ, საქეფოდ, ხატში, სამხოთში, ან რაიმე საქმეზე.

მამასახლისის სიკვიდილის შემდეგ ოჯახის უფროსად ნდებოდა უფროსი ვაჟიშვილი. ეს ვაჟი მცირეწლოვანიც რომ ყოფილაყო — 14 წლისა, უფროსობა მაინც მასზე გადადიოდა. უფროს-უმცროსობა ბავშვებშიც კი იყო — უმცროსი ბავშვი უფროსს ბავშვს ემორჩილებოდა. ამასთანავე უფროსს ბავშვს ოჯახურ საქმიანობაში მეტი მონაწილეობა ზოეთხოვებოდა. საოჯახო საქმეს ოჯახის წევრთა შორის თუმცა ოჯახის უფროსი ანაწილებდა, მაგრამ ოჯახის წევრს საქმიანობა მაინც შეეძლო თავისი სურვილის მიხედვით ამოერჩია — უფროსთან შეთანხმებით. რამდენადაც მრავალწევრიანი იყო ოჯახი, იმდენად მეტი იყო საოჯახო საქმე, მეტი იყო სამეურნეო დარგები: მეცხვარეობა, მეძროხეობა, მიწისდამუშავება. თითოეულ ასეთ დარგზე ოჯახის ერთი რომელიმე ან რამდენიმე წევრი იყო მიმაგრებული. ამ სამეურნეო მრავალდარგიანობის გა-

* იხ. „ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში“, წიგ. 1.

მო, ხშირი იყო შემთხვევა, რომ ოჯახს რამდენიმე ბინა ჰქონდა—
ცხვარში, ძროხაში, სოფელში.

სადედაკაცო საქმე ოჯახში თავისებურად იყო განაწილებული.
ქალები (რძლები) საერთო საოჯახო საქმეს მორიგეობით აკე-
თებდნენ და ამაზე მუშაობდნენ მთელ დღეს. თავიანთი საკუთარი
ოჯახის, ე. ი. ქმარ-შვილის მოვლის, საქმეს ღამით ასრულებდნენ—
შეკერვა, გარეცხა, მოქსოვა და მისთ. ეს ხშირად ქალს მთელ
ღამეებს ატეხინებდა. ამ საფუძველზე ხშირი იყო რძლებს შორის
უთანხმოება. — ზოგი რძალი თავის საკუთარი ოჯახის საქმეს უფ-
რო ეძალებოდა, ვიდრე საერთო-საოჯახოს.

ბავშვებსაც— გოგოსა თუ ბიჭს, — ჰქონდათ თავიანთი ძალ-
ღონის შესაფერი საქმე — ზოგი ხბოს უვლიდა, ზოგი ძროხას, ზო-
გიც მეხრედ იყო.

ფშავში ოჯახის გაყრა დიდ სირცხვილად ითვლებოდა და
დიდადაც ერიდებოდნენ. ამიტომ ფშაურ ოჯახს მრავალწევრიანო-
ბა ახასიათებდა. ასეთი ოჯახი, თავისთავად ცხადია, ღონიერი იყო,
შეძლებული.

რადგანაც ოჯახის გაყრა თითქმის შეუძლებელი იყო, ამი-
ტომ ერთ ოჯახში, ხშირად, რამდენიმე თაობა იყო ხოლმე თავ-
მოყრილი — ძმები, ძმისწულები, ბიძაშვილები და სხ. — გაყრილებს
ლექს გამოუთქვამდნენ ხოლმე, დასაციანად მაგ.,

გაიყარენით კოხალნი,

გაჰყავით ორან ძროხანი.

სხვა ყველა სწორად გაგერგოთ,

მამას დაგირჩათ ჩოხანი.

უფროსი კაცების ანდერძი იყო: ნუ გააფრებით, ნუ გაახარებთ
(მტერს), განაყოფ ქონებას ბარაქა არა აქვსო. თუ მტერი არა გყავს,
ძმას გაეყარეო და მტერი გეყოლებათ — ფშავლებს სჯერათ, რომ
გაყრილ ძმებში უეჭველად ჩამოვარდება მტრობა.

გაყრის მიზეზად, უმთავრესად, ოჯახურ უთანხმოებას ასახე-
ლებდნენ ხოლმე და ბრალს რძლებსა სდებდნენ — ერთი რძალი მხო-
ლოდ თავის სათავენო (თავის საკუთარი ქმარ-შვილის) საქმეს აკეთებ-
სო. გაყრა მხოლოდ შინაურული მორიგეობით, გარეშე ადამიანის ჩაუ-
რევლად უნდა მომხდარიყო. ეს დიდი სატრაბახო იყო. გაყრის საკითხს
არც გაანხილავდნენ ხოლმე. მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში
თითო ძმა შუაეკაცად მოიწვევდა თითო უცხო ვინმეს.

გაყრისას ჯერ დედ-მამას მისცემდნენ კუთვნილს, სამარხს, ე. ი.

იმას, რაც მათ დასამარხად იქნებოდა საჭირო: ორი ძროხა, ან სახლი, ან მისი საფასური. დედ-მამას მეტი არაფერი ეძლეოდა, მაგრამ ისინი ცალკე კი არ გადიოდნენ, არამედ შეუერთდებოდნენ ერთ-ერთ წვილს. ოჯახის უფროს ვაჟს, თუ გამრჯე-იყო, ეძლეოდა საუფროსო—ვრცხლის ქამარი, სახლი (ქალებს ეძლეოდათ სათავანო—რაც მათ შეძენილი ჰქონდათ ზედმეტი მუშაობით, ან მიღებული საჩუქრად. ეს ნივთები ოჯახის ქონების საერთო სიაში არ შედიოდა, ქონება სულადობის კვალობაზე კი არ იყოფოდა, არამედ ოჯახებში მიხედვით.—ტანისამოსიც არ შედიოდა გასაყოფი ქონების სიაში. გაყრაში თუ შუაკაცები მონაწილეობდნენ, მათ აძლევდნენ თითო ცხვარს ან მის საფასურს.

ფშაველი, ქალი ან ვაჟი, თავის მომავალ მეუღლეს ხატობაში დაათვალიერებდა, მაგრამ საკითხს ასეთი პრინციპით სწყვეტდნენ:

ქალი ხატში ნუ მოგეწონება—
 იქნებ სხვისად ნათხოვარ აცვია.
 ქალი მაშინ მოგეწონებოდას
 რო ნანო ყანის მკაშია.

რასაკვირველია ცდილობდნენ ქალი და ვაჟი კარგი ოჯახის შვილი, ჯანმრთელი ჩამომავლობასა აერჩიათ.

წინათ, გათხოვილი ქალი მამის ოჯახში რჩებოდა. სამი წლის განმავლობაში. ამ ხნის განმავლობაში ცოლ-ქმარი ერთმანეთს ვერ დაელაპარაკებოდნენ, ვერ გაეკარებოდნენ. ეს დიდი სირცხვილი იყო ზუმ-ჩუმად კი ხედებოდნენ ერთმანეთს.

ამ მოვლენას ფშავლები ასეთი რამითა ხსნიდნენ: ამ სამი წლის განმავლობაში ქალს უნდა დაემზადებია თავისი მზითევი 4—5 ჯუბა (საცვალი) 3—4 ფაფანაგი (ზემოდან გადასაცმელი), 1—2 ხელი ქვეშეგასაწოლელი ნაბადი. მშობლები აძლევდნენ 1—2 ძროხას. მაგრამ, ამ ჩვეულების მიზეზი, რასაკვირველია, ეს არ იყო. არამედ იყო სურვილი უფრო გვიან გაეშვათ ოჯახიდან მუშახელი. გათხოვების გამო ხშირად ასე ეხუმრებოდნენ ერთმანეთს:

ბუჩუკურის ქალთმიანო,
 თეთრ ფაფანაგ გაცვიანო.
 შუაფხოს ჩაგაბრძანებენ,
 ფარდაგებს გაგიშლიანო.
 მაგ შენებს ფაფანაგებსა
 ოროლობითა სთვლიანო.

თეთრი ფაფანაგი სირცხვილია და ამიტომ ამ ლექსში დაცინ-
ვით არის მოხსენებული. თეთრი ფაფანაგი.

ან კიდევ:

—რა კარგი ქალა მოგეცით.

მაგრამ მოგიკლავთ სიმშოლსა.

ჩვენც ვაჟმევთ ქერის პურასა,

არც თქვენ გაგიზოდავთ ბრძნჯითა.

—რო ნახოთ ჩვენებ გოდრები

ასახლოშია კიბითა.

—მეც ვიცი თქვენი გოდრები,

სავსეა ქათმის სკლინტითა.

—ცხენებს დასწყვიტეთ წელები

კახეთს ნახვეწის ზიდვითა.

—თასურების პარვასა

ხვეწა სჯობს, ჩემის ფიქრითა.

—ასეთი საქმე არ მიყვა,

გამაგზავნირო ციმბირსა.

—შენ ციმბირ ჯოჯოხეთია

თავად იციან ხეთისშვილთა.

ახლად მოყვანილი პატარძალი თავის დედამთილსა და მამამ-
თილს ერთი წლის განმავლობაში ვერ გასცემდა ხმას. დიდი მოხათ-
რება უნდა ჰქონდეს უფროსებისა. უნდა ცდილიყო წინდაწინვე
უთქმელად მიხვედრილიყო მამამთილ-დედამთილის სურვილს, უნ-
და ყოფილიყო მათდამი ყურადღებიანი. ერთი წლის შემდეგ მამამ-
თილი აუძრახდებოდა თავის რძალს კარგი საჩუქრის მირთმევით.
რძალსაც ეძლეოდა უფლება დალაპარაკებოდა მას, დიდის მოწინე-
ბით, მაგრამ მის სახელს მაინც ვერ ახსენებდა. თუ აუცილებელი
იყო მისი სახელის ხსენება, რძალი მაგ, მაზლის სახელს მიიშვე-
ლებდა და ასე ეტყოდა მამამთილს: გამიხარდის მამაგ.

ფშაური კერა როად იყო გაყოფილა სამამაკატო შუაცეცხ-
ლის მარჯვნივ, აქ იღვა ხის სკამი, და სადედაკაცო მარცხნივ. აქ
სკამი არ იყო. კერის ზემო მხარეზე, მარჯვნივ, იღვა საუფროსო
საჯდომი. მას მოსდევდა სკამი დანარჩენ მამაკატათვის. საუფრო-
სო სკამზე სხვა ვერავინ დაჯდებოდა, გარდა საპატრო სტუმრისა.
ქვის კერასთან გადებული იყო ფიცარი — დასაჯომად და დასაწო-
ლად, წებოდნენ უფროსი და ძვირფასი სტუმრები. სამამაკატო
ვანყოფილებში გადასვლა ქალს, მეტადრე ახალგაზრდას, სასტი-

ად ეკრძალებოდა. თეიურშეწყვეტილ ქალებს ქონდათ უფლება იქით გადასვლისა, მაგრამ მხოლოდ მაშინ, თუ იქ მამაკაცები არ იყვნენ. მამაკაცისათვის დიდი სირცხვილი იყო სადიაცო სკამზე დაჯდომა. რამე სილაჩრის ჩამდენ მამაკაცზე იტყვიან:—ეგ სადიაცო კერაზე უნდა იჯდესო.

შვილს, თუნდაც სულ პატარას, მამა არამც თუ ხელს არ მოაკიდებს არ მოუალერესებს, არამედ არც კა მიხედავს. ეს სირცხვილია. ამ მხრივ მამის მაგივრობას ბავშვს სხვა ვინმე უწევს, —მმა, ბიძა.

მახლობელ ნათესაებებად ითვლებიან: ძმა, ძმისწული, ბიძაშვილი, ბიძაშვილიშვილი, ნათლია, სძძე და შემდეგ ძმადნათიკერთმანეთის დახმარებაც ამ მიმდევრობით ხდება.

ფშველებმა იციან ერთმანეთის დახმარება ქორწილსა და გასაქირშიც, რომ დაზარალებულ ოჯახს ფეხზე წამოდგომა უშველონ. ქალის ქორწილში (ქალის დედმამის ოჯახში გამართული ქორწილი ქალის წაყვანამდე) ვაჟის დედმამა მოართმევს ქალის მამის ოჯახს საჩუქრებს—სანაწოხს. მეტე ქალის დედმამა—ვაჟის ოჯახს, შემდეგ ვაჟის ძმები, ბიძაშვილები. დაზარალებულის დახმარება იციან საკლავით. შორეულმა ნათესაებებმა—არყით.

მეორე რიგის ნათესაობას შეადგენენ დედის მომდევრები — დეიდები, ბიძები და აგრეთვე დისწულები და სხვ.

სიძედ იჩქედნენ არა ლამაზს, არამედ კარგ ვაჟეცს, გამრჯეს, მხნეს ქალსაც მოეთხოვებოდა კარგი ოჯახიშვილობა, გამრჯეობა, ხელაქმიანობა. სილამაზე მეორე ხარისხის საქმე იყო.

სისხლის აღრევა აკრძალულია, მაგრამ არა მარტო ნათესაობით ან ერთ ხატს შეფიცულობით, არამედ თვით ხატის აკრძალვითაც. გოდერძაულებსა და ქისტაურებს (უკანა ფშველები არიან ორივენი) ურთიერთ შორის ქალის გათხოვება აკრძალული აქვთ. ამ ამბავს გადმოცემა ასე მოგვითხრობს: გოდერძაულებს (სოფ. ახალი) ჰყავთ ხატი „პირქუში“. ქისტაურებს (სოფ. შუაფხო)—იახსარი. უწინ, როცა პირქუშიც და იახსარიც „ხორციელნი“ ყოფილან, იახსარი სტუმრებია პირქუშს. პირქუში ოქრომკედელი ყოფილა. მასპინძელს იახსარისათვის ოქროს თასით მიუერთმევეია ღვინო. იახსარს უთხოვია, ეგ თასი მაჩუქეო პირქუშს უარი უთქვამს. იახსარს ის თასი მოუპარნია. პირქუში გაჯავრებულა და დაუწყევლია თავისი საყმოს ის ოჯახი, რომელიც იახსარის საყმოსი.

ქალს გაათხოვებდა. ამის შემდეგ აკრძალულია ამ ორ გვართა შორის ქალის გათხოვება, ამბობენ ფშავლები.

მდიდარი და ღარიბი ოჯახი გარეგნულად არაფრით განიჩნეოდა. სიმდიდრედ ითვლებოდა—ბევრი ცხვარი (ზოგს ათასობით ჰყავდა), ცხენის ჯოგი, ძროხეული, ფული, სპილენძეული, ტყავეულობა, მარილი. ასეთი თქმაა დარჩენილი—სახლი მედგას ფანჩატური, მაგრამ ფასაკულიო (სპილენძის ნივთები, მარილის ყორე).

წაწლობა, მეტად გავრცელებული ჩვეულება, ფარული სიყვარულის გამოხატულება აწერილი გვაქვს I წიგნში. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ეს ფარული სიყვარული ორნაირი იყო: 1) მხოლოდ ალერსი და ლამაზი ტრფობა—ნადომობა და 2) გადამეტებულ—წაწლობა.

წაწალი მყვანდა, ვენაცვალე

განა ნადომი გულითა?

სამ წელს წაწლისთვის ვაგროვე

შიბისთვის* საყიდ ფულია,

თავად მშიერა ვიყოდი,

კინალამ გამძვრა სულია.

მე მარტო ნადობს ვენაცვალე

წაწალიმ დამწვა გულია.

უწინდელ დროში ნადობა—ქალ-ვაჟთა ერთად დაწოლა—თუნდაც ახლო ნათესავთა შორის, სირცხვილი არ იყო. შემდეგ და შემდეგ კი მან მიიღო წაწლობის ხასიათი, უფრო უხეში და უფრო უხეშო.

პურის ჰამადაც ფშავლები, ისევე როგორც ხევსურები, ჯერ მამაკაცები სხდებოდნენ. რაც მათ მორჩებოდათ იმას სკამდნენ ქალები და ბავშვები. თუ არაფერი დარჩებოდათ (ამ დანარჩომს ჯერისთავი ჰქვია), ქალები და ბავშვები ყველსა და პურსა სკამდნენ.

ფშავლებს უყვართ სტუმარი, მეტადრე უცხო-კაცი. უცხო-კაცს სოფელში ყველა თავისკენ ეპატრეება. მიართმევენ ხინკალს. ვიდრე ხინკალი მოიხარშებოდეს, მიართმევენ ხმიადს და არაყს. შინაურ ხშირ სტუმარს უმასპინძლდებიან ხაჭო-ერბოთი. ჩვეულებრივი საკმელია დაშაშხული ხორცი ძროხისა ან ცხვრისა. თუ ოჯახმა უცხო სტუმარია, მეზობელი დაუპატიებლად არ მივაიქ. ქალი სულ ვერ გაეკარება ასეთ ოჯახს.

* საჩუქარია.

ფშაველი კაციც ხევსურსავით, ჯერ იმუშავეს და მერე-
სკამს.

სადილობამდე შაჩლისთავს
შვიდნი თივანი დამეთიზნენ.
დილით საქმეზე გასული
ფშაველი წაიკაფივებს.

ამრიგად შრომა ფშაველებში მეტად არის დაფასებული.

საკმელთა შორის უნდა მოვიხსენიოთ ხალი ეს არის მოხალე-
ლი ქერი, შემდეგ დაფქვილი. წყალში აურევენ და ისე სკამენ.
ზოგჯერ თაფლსაც უზამენ. ეს საკმელი, როგორც იოლი გასაკეთე-
ბელი, ხშირია მწყემსებში, საძოვრებზე.

მიწის საკითხი

მიწა მწირია და ცოტაა ფშავეში. ყოველ ნაკვეთს ერთი წლის
დათესვის შემდეგ ერთი წლით ასვენებენ.

როგორც ვთქვით. მიწა საერთო-საგვარეულო იყო. ინაწილებ-
დნენ რამდენიმე წლით. ერთ ფართობს გვარის ერთი ნაწილი რომ
ხმარობდა, მეორედ ის ფართობი გვარის მეორე ნაწილზე გადადი-
ოდა. იშვიათი იყო მიწის გამო უთანხმოება და ჩხუბი. მაგრამ გვა-
რებს შორის კი ასეთი დავა ხშირი იყო. გაუთავებელი დავა ჰქო-
ნდათ — გოგოლაურებსა და შუაფხოველებს, შუაფხოველებსა და
უძილაურებს. უფრო ძლიერი იყო დავა ფშაველებსა და ხევსურ-
ებს შორის. ეს დავა ათეული წლობით გრძელდებოდა. განსა-
კუთრებით განწევებული იყო ბრძოლა როშკიონებსა და შუაფხო-
ველებს შორის. ეს ბრძოლა ხევსურული რჯულის ჩარევით გადაწ-
ყდა შუაფხოველების სასარგებლოდ, მაგრამ როშკიონები არ ის-
ვენებდნენ. საბჭოთა ხელისუფლების აგრაარულმა პოლიტიკამ ეს
ბრძოლა მოსპო.

ფშავეში კერძო საკუთრებად ითვლებოდა მხოლოდ სახლი,
კარმიდამო, წისქვილი, საქონელი, მოძრავი ქონება.

ხატის მიწებს კი გვარი კოლექტიურად ამუშავებდა და მრსა-
ვალს საერთოდ ხმარობდნენ საერთო საგვარეულო დღეობაში, ისე
როგორც ხევსურეთში. ამ მოსაველის კერძოდ მოხმარება შეუძლებ-
ბელი იყო.

მკურნალობა

აქაც იგივეა რაც სვესურეთში—შელოცვა, ბალახებით მკურნალობა. ხევსურული გამოიწინილი დასტოქრობა აქ არ იცინა. ამდამად საბჭოთა ხელისუფლების მეოხებით, ექიმბაზობა გადავარდა. იქ ეხლა ნამდვილი ექიმები არიან.

ფშავში, როგორც მესაქონლეობის ქვეყანაში, ძალიან იყო გავრცელებული ავადმყოფობა ბედნიერი (ცემნირის წყლული). ბედნიერის სიმპტომებს ასე აღწერენ ფშაველები: ავადმყოფს ჯერ შეაცივებს, სიცხეს მისცემს, მერე ოფლს დაასხამს. მეორე უეჭველი ნიშანი ბედნიერისა არის პატარა მუწუკი, რომელსაც ირგვლივ ფენებად მოეწერება ჯერ წითლად, მერე ლურჯად და შემდეგ შავდაო.

ბედნიერს, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მღვდელთა ზომებით ამკამად უკვე მოსპობილია, უწინ მკურნალობდნენ შელოცვითა და წამლებით.

ბედნიერის ლოცვა

სახელმწიფენაიერო. წენ თქვი წენის პირითა, რა არის შენი წამალი—წითელი ბალახი. წითელი ფურის რძე, ქუმლის ფაფა, გოგრის ყოილი, შალბა. ბოსტანთი ბალახი. თეთრი აბაზი. შაქარი. ის არის ჩემი დამთავლავი, ჩემი დამშაქრავი. მოვიდოდა ქრისტეს დედა, მარიამი, გაშლიდა თმასა გიშრისასა. მიაბრჯენდა ყვარჯენსა, შაქრავდა წამალს ყველადრისასა შენს დასათავლავად, შენს დასაშაქრავად. მითათლდი. მიშაქრდი.

ბედნიერის მოსარჩუნად თამბაქოს ფოთოლსაც ხმარობენ. ლოცვაში მოხსენებულ ბალახ-წამლებს ხმარობდნენ მხოლოდ მაშინ, როცა წყლული ამკარად ბედნიერია. ეს წამლობა ფშაველების სიტყვით, ერთ კვირაში ჰკურნავს.

ავი თვალით მოხიბლულს—უეცრად ავადგამბდარის—ნიშნებად თელიან ტანში ჭრჭოლასა და ცრემლისდენას. მკურნალობდნენ შელოცვით.

ავი თვალის ლოცვა

შაგილოცავ თვალისასა და შურისასა, ორშაბათისასა, სამშაბათისას, ოთხშაბათისას, ხუთშაბათისას, პა-

რასკევისას და შაბათისას. გაიშალა შავი კლდე, გამოვიდა შავი კაცა ჩაუდგა შავსა გზასა, მოჰკლა შავი გველი, გადაუდგო შავსა ქალსა) შავმა ქალმა—ქადას ჩასცხო, აქმია შენს მეთავთვალგულეს. შენს მეთავთვალგულეს თვალს ნაცარი, გულს ლახვარი, ბანით მენი; ჩაიაროს ქარივით, გაიაროს წყალივით. შენს მეთავთვალგულეს ჯვარიმც ნუ დაეწერება, გულიც ნუ მიესვენება. ჯვარი გეწეროს.

შეშინებულის ლოცვა

გულო გულის ალაგასა! რა იყო, რამ შეგაშინა? ცის ქექამა, თოფის ხმამა, საქონლის ხმამა, კაცის კივილმა, ცეცხლმა, წყალმა, კაცის სიკვდილმა, საქონლის სიკვდილმა, ნადირის ღმუილმა? გულო გულის ალაგასა! წყალი მიდგება-მოდგება, თავის ალაგას ჩადგება, გული მიდგება-მოდგება თავის ალაგას ჩაჯდება.

სამკურნალო ბალახი ბევრნაირია. მათ გავეცნოთ გზადაგზა. თითოეულის ცალკე აღწერისას.

ბოსტანთია—მსუყე ადგილას იცის. მიწაზე გართხმულია. წვრილი ფოთოლი აქვს. იზმაბება სიცხისაგან წარმოშდგარ მსივან (ხავიან) ორგანოზე. ბალახს გლეჯენ ძირ-ფესვიანად, დანაყავენ, დაასველებენ დოში და დაადებენ. თუ ჭრილობაცაა, ჭრილობას ზედ არ დაადებენ, არამედ გარშემო შემოადებენ და შეახვევენ თიკვით (ჩვრით). **ტუხტი**—ბარში მოდის, ერთი ადლის სიმაღლისაა, მრგვალი ფოთოლი აქვს. ყვავის ყვითლად. ამ მცენარეს დანაყავენ ქორფას, მთლად ღეროიან-ფოთოლ-ყვავილ-ძირიანად; მოხარშავენ, გასწურავენ. წვენში დაასველებენ ტალახს და დაადებენ ტანზე, სიცხიან ადგილას. წვენს ასმევენ კიდევ ავადმყოფს. სიცხის გამომწელებელია. **სვინტრო**—იცის კლდიან ადგილას. გრძელია, მოთერო ფერისა. სქელი ფოთოლი აქვს. მოტეხილის წამალია. დანაყავენ და ისე ადებენ. მოტეხილს წინასწარ მაგრად შეკრავენ ტილოთი, ჯამდენჯერმე შემოხვევით, მერე ამ წამალს ადებენ და ისევ შეკრავენ. ოთხ კვირაში მორჩება მოტეხილი—ამბობენ ფშავლები.

ჩაღანდრი—ფშაში*) მოდის. წყალმცენარეა. წყალს ზემოდ არ ამოდის. წვრილი ფოთოლი აქვს. დანაყილი, თიხის ნატეხზე გა-

* ფშა—ზღინარის ნაპირას რიყეში, ქვიშაში, მდინარის ამონაგონი წყაროა.

ფიცებულნი, დამზრალის წამალია. შალარი—ნესტიან, კონკუიან-
ადგილებსა და ნასახლარებში იზრდება, მეტრზე, ცოტა მეტი სი-
მაღლისა; მსხვილი ძირი აქვს და მსუსხავი ფოთოლი. ფაფასავით.
მოხარშული, ჩირქვამომწოვი წამალია. დუღგულა—მის ყვავილს,
გამხმარს, სვამენ ჩაისავით, ოფლსადენად. ძაღლისენა—მართლაც,
ძაღლის ენას ჰგავს. მისი ფოთოლი სიმსივნის წამალია. გაპოხავენ
რძეში ან შრატში და დაადებენ მსივან ადგილას. უცვლიან ყოველ-
დღე. მელისკუდა—იცის, უფრო ხშირად, მთიან ადგილებში. მელის-
კუდას ჰგავს. ხმარობენ ახალი წყლულის განსაკურნავად. ხელის-
გულზე გაქვლეტავენ და ისე დაადებენ წყლულს. ცხრაძარღვა—
მინდვრის ბალახია. მზიანი ადგილი უყვარს. მიწას არა სცილდება:
ფორმით გულს წააგავს. კრილობის წამალია. უცვლიან დღეში
ერთხელ. ხოხნუტა—ჭალის მცენარეა. გრძელი ფოთოლი აქვს. ღე-
როიანი ბალახია. მისი ფოთოლი მოწამლულის წამალია. ან წვეწვს
გამოსწურავენ, და დაწვეთებენ გველის ნაკბენს, ან ფოთოლსა და
ღეროს დანაყავენ და ისე დაადებენ. რძიანა—უფრო ხშირად ნამ-
კალში მოდის. მოთეთრო ფოთოლი აქვს. მეტად ნაზი მცენარეა.
უღერ-უყვავილო. რძე უდგა ძარღვებში. კრილობის წამალია—პირ-
დაპირ ადებენ. წებოვანა—მთის ყვავილია. ერთი ადლის ოდენაა.
სამყურა ფოთოლი აქვს. ხმარობენ მის ფოთოლს, რომ კრილობა-
ში ხავი (ინფექცია) არ შეიპაროს. შავბალახა—დანაყილი, კრილო-
ბის მალამოა. ვარდუტა—ცხვრის სასუქის ჯოყარია (ბალახი), დამ-
წვრისა და სირსველას წამალი. დუცი—მთის ბალახია, დიდი ფარ-
თო ფოთოლი აქვს. მისი ღერო ციებ-ცხელების წამლად იხმარება.

საქმელი ბალახები. როგორც ხევსურეთში, ფშავშიც, გარეუ-
ლი ხილი და ბალახია ბარის კულტურული ხილ-ბოსტნეულის შემ-
ცვლელი. განსაკუთრებით საყვარელია მთის ნაზი, სურნელოვანი-
ფოთლი. კერძალი, ანუ კენკეშა, მთის ბალახია. იკმევა მარტო ღე-
რო ტკბილია. ბრტყელი ფოთოლი აქვს. თეთრი ყვავილი. ხშირად,
იცის აყვავება სიბერეშიც. უწინდელ დროში ერბოს გასაწურავად
ხმარობდნენ პურისფქვილის მაგივრად.

ძოდუაი—მთის ბალახია, კაცის სიმაღლე იზრდება. ამასაც
როგორც კენკეშასაც, ხშირად პურის მაგივრად ხმარობენ. ტკბი-
ლია. შიბო—მთის ბალახია. მომწარო გემო აქვს. იზრდება ერთი-
მეტკაველი, პრტყელი ფოთოლი აქვს. სვამენ ღეროსა და ფოთოლს.
მწნილადაც სდებენ: ხიფხოლა—ტკბილი გემო აქვს, ფოთლები და-
კუნწული. თეთრად ყვავის. სიმაღლით ერთი მეტრისაა. სვამენ
ღეროიან-ფოთლიანად. მწნილადაც სდებენ. ქორფას სვამენ რძესა.

და დომი. შუპკა—მთაშიაც იცის და ბარშიც. სკამენ მარტო ღეროს. დიჟი—ფართო ფოთლიანი და ღრუიანი ღერო აქვს, ლუგუმი გემო. ჩადუნა—ბარის ბალახია. რძეში მოხარშულსა სკამენ. არძეკელი — ტყის მცენარეა. მრგვალი ფოთოლი აქვს. ერთი მეტრი იზრდება. ტკბილი გემოსია. გაზაფხულზე მოდის. აკეთებენ მხალს რძით და ერბოთი. დუცი—მთაში მოდის. ფართო ფოთოლი აქვს. მარტო ღეროს სკამენ, გაფცქენილსა (ნახ. ზემოთ) ნაცარქათამა — მხალია. ჩიტისთვალა — წითელი მარცვალი. გემო ბროწეულისა აქვს. ხოდუა—ხიფხოლასა ჰგავს. ხოხნუტა—მხოლოდ ღეროსა და ძირსა სკამენ. (ნახ. ზემოთ). თიკნისყურა, თეთრმხალა, კრავისყურა—მხალია სამივე. ვაცისწვერა—მთაში იცის, ქინძსა ჰგავს. რძიანი ბალახია, ტკბილი. ნიჩიკა—ხიფხოლასა ჰგავს. ძირს სკამენ ნედლად, ყვავილს კი გამმძარს. ტკბილია. ყაჭიორა—მიწაზე გართხმული ბალახია. ქინძისმაგვარი ფოთოლი აქვს. ნედლად იკმევა.

უწინ წამლათ იხმარებოდა ანწლიც. ანწლი ხევსურეთშიაც იხმარება (იხ.). ფშავში, უწინ ანწლით ღკურნალობდნენ, როგორც ეტყობა, სიცხიან, გაცივებულ ავადმყოფებს. ამოთხრიდნენ ორმოს. შიგ ჩადიოდა ავადმყოფი, მას ზემოდან აყრიდნენ მოხარშულ ცხელ-ცხელ ანწლს და ხურავდენ ფარდაგს. რამდენიმე ხანს რჩებოდა ავადმყოფი. ალბათ, ამას ის მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ იწვევდა გაძლიერებულ ოფლისდენას.

წოგინეთი ალათი

საწალმართო და სალილე. ფშავური ქორწილი თავდება ორი-სამი დღის ქეიფის შემდეგ, მესამე დღეს. ამ დღეს უკანასკნელად ჰკლავენ საკლავს. ჰკლავს ხევისბერი; აანთებს სანთლებს და ლოცავს ნეფე-დედოფალს. შემდეგ დაილოცებიან ეჯიბი და დედოფლის ძმა. ამ ბოლო დალოცვას ჰქვია საწალმართო. ამის შემდეგ ეჯიბი ხანჯალს დაიჭერს ხელში, მიუახლოვდება ნეფე-დედოფალს და ხანჯლის წვერებით აუწვეს გვირგვინის ტოტებს*, შემდეგ მონღის გვირგვინს და თავზე შემოაველებს.... ამით თავდება მათი ნეფე-დედოფლობა. ნეფე აღარ არის ნეფე. ამიტომ ქალის მაყრები ცდილობენ სკემონ მას. ნეფე ცდილობს გაექცეს მათ და შინ შე-

* აღმოსავლეთ საქართველოში საქორწილო გვირგვინს გვერდებზე, საფეთქლებთან. ჩამოკიდებული აქვს ტოტები. ნეფე-დედოფალი გვირგვინს არ მოიხდის ქორწილის გათავებამდე.

უსწროს (ცერემონია ეზოში ხდება), ან საჩქაროდ მიაწოდოს წინ-
წანაქარი⁶⁶ არაყი, რომ ამით დაიხზნას თავი. თუ ნეფემ შეასწრო
შინ—ციხეს შეაფარა თავი—გადარჩა. ამის შემდეგ ხდება ქალის
მოყვრების გაცილება. მიაართმევენ ტაგანით (ჭურჭელია) არაყს ან
ლუღს, ვაყის მოყვრებიც მონაწილეობენ ამ სასმელის სმაში. ისევ
ილოცება ხევისბერი. ამდროს ქალის მოყვრები ათვალეირებენ სო-
ფელში ვინმე ახალგაზრდა, გაუთხოვარ ქალს. წასვლისას მას მოი-
ტაცებენ და წაიყვანენ. ამ ქალს სალილე ჰქვია. ქორწილის მასპინ-
ძელი ერთი ხელადა არყით დაედევნება და გამოისყიდის ქალს.

სალილე სამაგიეროა იმისი, რომ ქალის მაყრიონის ქალს ნეფემ
ღილი გაუხსნა, ანუ საბადლო იმ ქალისა (პატარძლისა), რომელიც
ნეფემ წამოიყვანა მისი სოფლიდან.

ამ სახუმრო და ერთი შეხედვით გაუგებარ ჩვეულებაში ნათ-
ლად ჩანს იმ ეპოქის ნაშთი, როცა ქორწინების ფორმა ქალის მო-
ტაცება იყო.

კაფიობა. ფშავლები, უსათუოდ, ნიქიერი პოეტები არიან. მათ,
ქალსაც და კაცსაც, ძალიან ეხერხებათ ლექსის თქმა. ამ ნიქს ფშა-
ვლები ამჟღავნებენ კაფიობით. ეს არის ორი ფშავლის ერთმანეთში
გალექება. ერთი სოფლის ვინმე მცხოვრები მეორე სოფლის მცხოვ-
რებს გამოუთქვამს ლექსს და შეუთვლის. ლექსში იტყვის იმ კაცს
ყოველდღიური ცხოვრების ან თვით მისი პიროვნების ავს ან კარვს,
დაცინვით ან ქებით. მოდის შეააფერბასუხიანი ლექსი გალექსილი-
საგან. ასეთი პაექრობა, ზოგჯერ წლობით გრძელდება და წერილე-
ბით ხდება. ასეთ ლექსს ქვია დანაბარები. მაგრამ მარტო ამით
არ ამოიწურება კაფიობა. ქორწილში, ლხინში, ხატობაში, მუშაო-
ბაში, ყველგან ისმის გაჯიბრებული მოშაირობა. ხუთი წლის გან-
მავლობაში ხშირად დაესწრებივარ ფშაურ ქორწილს და მოწმე-
ვარ ამისთანა შაირებისა ნეფისა და დედოფლის მაყრიონს შორის.
შეჯიბრება ზოგჯერ ისე გამწვავებულა, რომ ჩხუბად გადაქცეუ-
ლა. ცხადია, ერთ-ერთი მოშაირე დამარცხდება, მაგრამ მას მაშინ-
ვე წამოეშველება ამხანაგი და დაეჯიბრება მოპირდაპირეს. ძნე-
ლია სხაპასხუპით ნათქვამი ლექსების ჩაწერვა, თორემ ბევრი საინ-
ტერესო მასალის შეგროვება შეიძლებოდა.

აი, ნიმუშები:

გოგოლაური შეთე: ზე და ხევსურ ჩამოვსხედით

⁶⁶ არაყი რომელიც გამოხდის დროს პირველად გადმოვა ქვაბიდან. წინწანა-
ქარი — საწნახელიდან პირველად გადმოსულ ყურძნის კბილსაცა ჰქვია.

ვიუბენით ბებრულადა.

თხუთმეტ თხაში ხუთი მივეც,
კიდევ რასა მემდურავსა,
მე გულიც მეთანბრება,
ბევრიც მივეც ჩემ გულადა.

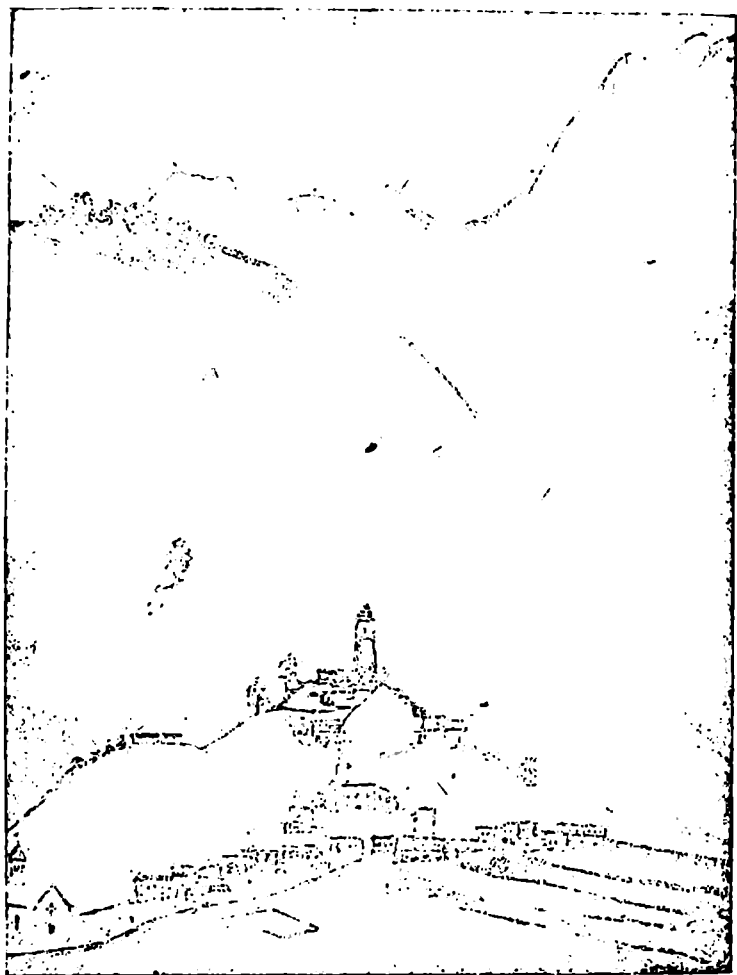
უძილაური ხევსურა: უღექსებივარ შეთესა
გამიხდა ხახასავითა,
ეგ ჩემი ვაცის ტყავები
უხდება ჩოხასავითა,
ზედ არტყავ ვერცხლის ქაშარი,
თვალ უცემს დროშასავითა.
ის კი არ იცის ბეჩავმა,
რა ავნებს ცოდვასავითა.
სასახლე გაუმართავის
ქალაქის სკოლასავითა.
რა დააშავებს ვაჟკაცსა
ქვა-მიწის ბრძოლასავითა.

პოვნიელა. იმისათვის, რომ გაიგონ, თუ ვინ იქნება საბედო, გასათხილავი ქალი ან დასანიშნი ვაჟი, ასრულებენ პოვნიელას. დიდმარხვის ორშაბათს (დიდმარხვა იწყება ორშაბათით), არაფერსა სჭამენ. გამოაცხობენ მლაშე კვერს (სამი კოვზის პირი მარილი, იმდენსავე ფქვილში). კვერი უხდა გამოაცხობს ეინმე სიყმის შვილმა. ძილის წინ, მწყურვალნი შესჭამენ ამ კვერს. ამის შემდეგ, ვინც სიზმარში წყალს დააღვეინებს ის იქნება მომავალი საბედო, ე. ი. ცოლი ან ქმარი. სიზმარში თუ ხელი ჰკრეს ერთმანეთს, ეს იმას ნიშნავს, რომ, ნამდვილად საყვარელნიც რომ იყვნენ ერთმანეთისანი, მაინც ვერ შეუღლდებიან*).

მთვარის დაჭერა. იმავე მიზნით, მომავალი საბედოს სიზმარში ნახვის მიზნით, იციან აგრეთვე მთვარის დაჭერა. ვაჟი ან ქალი, ახალმთვარის პირველ დანახვაზე დააშტერდება მას, თვალს გააყოლებს და ისე შემოტრიალდება, რომ თვალს არ მოაშორებს, მერე შიწიდან აიღებს რამეს, რაც მოხვდება. ასე მოიქცევა სამჯერ. მიწიდან აღებულს შეახვევს თიკვში და თავჭვეშ დაიდებს. ვისაც სიზმარში ნახავს ის იქნება მისი საბედო.

* ასეთი რამ საქართველოში სხვაგანაც იციან. აღმოსავლეთ საქართველოში და თბილისში ამას „წუმი“ ჰქვია, სონხური სიტყვაა.

ჩვენ ვთქვით და კიდევ ვიმეორებთ, რაც აქ გვაქვს აწერილი, ის არის ძველი, უკვე წასული და ნაწილობრივად ეხლაც მიმავალი წარსული ფშავისა და ხევსურეთისა, რაც ჩვენ ვნახეთ. დღევანდელი ფშავ-ხევსურეთი უკვე გამოცვლილია—სოციალისტურმა წყობილებამ, კოლექტივიზაციამ, უკვე დაარღვია ბრძინიერი, ჩამორჩენილი ცხოვრება და ახალ, კეთილდღეობის გზაზე დააყენა ჩვენი ქვეყნის ეს წინად მიყრუებული კუთხე.

სოფ. ახიული (არხოტის თემში) სადაც, ხალხის გადმოცემით, დაიბადა
და აღიზარდა ხოჯაის მინდია.

ხეხუარული ფოლკლორი

„ ხოგაის მინდია “

ამ თქმულებაზე აქვს აგებული დიდ პოეტს ვაჟა-ფშაველას თავისი ერთი საუკეთესო პოემათაგანი, — „გველის მკამელი“. ჩვენ მიერ აქ მოთხრობილი თქმულება აღმოვაჩინეთ ხევისურეთში. დიდ ლიტერატურულ ინტერესს წარმოადგენს ვაჟას პოემისა და ხალხური ვარიანტის შედარება.

არხვატში არხვატინებო,
მინდი სადა გყავთ ხმლიანი,
ომის კარგ-მაგრა მკერელი,
თემს თავმდაბალი, ჭკვიანი.
სამტროდ და სამაკეთეოდ
ყველასად იმედიანი,

* ეს თქმულება ჩვენ დავამუშავეთ და გადავაკეთეთ იმდენად, რომ ფოლკლორის კანონ-ზომიერებას არ ვასცილებოდა. მასში ხალხურია — გუგულების ამბავი, ლეჩხები, მინდიას ტყვეობა ნადირთ მწყემსთან, მისი დაავადება ტილით, თეთრი გველის ჰამა, განკურნება, მისნად გადაქცევა, ქისტეთს წასვლა საომრად, მშობილ აღდისძის ბინაზე მისვლის მაგივრად მტრის სახლში მისვლა, ციხეში მომწყვდევა და სიკვდილი. მაგრამ, იმ მიზნით, რომ მინდიას სიბრძნე უფრო ძლიერად გამოგვეხატნა, ჩვენ ამ ხალხურ თქმულებას დაფუძნა — მასკილიას სიკვდილის, ჰიან-ჰველების, თეთრი თიანის, ფტერების, ბებერასი, ვერხვის მოჭრის, შურთხ-ჯიხვების ამბები და ხადიშასთან შეხვედრის ამბავი.

დასასრულ, არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ ერთი გარემოება. „ხოგაის მინდიას“ ხელნაწერი ჩვენ მეგობარულად, წასაკითხად ვათხოვეთ მწერალ კონსტანტინე გამსახურდიას. მან ეს ხელნაწერი მთლიანად დასწერა თითონ, თავისი ენით და გამოაქვეყნა თავისი სახელით, ეურ. „მნათობში“. მართალია ეურნალში მან ამ ლეგენდას გაუყეთა სხოლიო და თქვა, რომ წერის დროს ხელთ ჰქონდა ჩვენი ნაშრომი, მაგრამ არ მოიხსენა, თუ რამდენად ისარგებლა ამით. ნამდვილად კი მას აღებული აქვს მთელი ჩვენი მასალა. ამას გარდა ის სხოლიო, რომელიც ეურნალში გაუყეთა ლეგენდას, არ გაიმეორა ცალკე წიგნად გამოსულ კრებულში, სადაც ხოგაის მინდიას ლეგენდაც გადაბეჭდა „მნათობიდან“.

თემსოფლის დამრიგებელი,
პირტკბილი, სიტყვაგზიანი.
სიბრძნისად ცოდნით ნაბჭევამი,
გულდინჯი, ფოლადიანი
ალარ გიგვლეცსა სწორფერი,
ან ქალი ზალი თმიანი.

ერთ დღეს, როცა დარ-ავდრის ხატი ცუდ ტაროსს ებრძოდა და ცაზე ცისარტყელა გამოჩნდა, დაიბადა ზოგაის მინდია: მას ორი წინა კიკი დაჰყვა. რომ გაიზარდა, ისეთი მხარბეკი ჰქონდა, რომ ქიმლის კლდეს ეჯიბრებოდა. მინდია მალე გაიზარდა და სახელოვანი მონადირე ვაჟაკი დადგა. იგი დაუძმობილდა ერთ ნადირთა მწყემსს, ეშმაკის მოციქულს. მაგრამ მინდიას ურთი ქირი სჭირდა: კბენარი ეხვია იმდენი, რომ სიარული უძძიმდა.

ერთხელ მზემ მოიწყინა, მინდია სანადიროდ წავიდა. თან თავისი დისწული საღირა წაიყვანა. შეხვდათ ჯიხვების ჯოგი. მინდიამ თითონ არ ესროლა, საღირას ასროლინა. საღირამ მოარტყა და ერთი ჯიხვი მოჰკლა. დაღამდა კიდევ. ბიძა-დისწული ერთ გამოქვაბულში შევიდა ღამის გასათევად; ერთმანეთის გვერდი-გვერდ დაწვნენ და დაიძინეს.

შუალამისას უცბად ატყდა ქექა-ქუხილი, ელვა ღურბლებს სჭრიდა. ქარიშხალი გრიალებდა. საღირას გამოეღვიძა და ბიძას გადახედა. შეამჩნია მინდია რალაც საშინელ სიზმარში უნდა ყოფილიყო. ძილში კრთოდა. საღირამ გააღვიძა ბიძა და ჰკითხა. რა გემართებო. მინდიამ არა უპასუხა რა, დაჯდა და თავჩალუნული რალაცას ფიქრობდა. არ გაუმხილა დისწულს თავისი სიზმარი. სიზმარში მინდიამ ნახა თავისი ძმობილი, ნადირთ მწყემსი, ეშმაკის მოციქული. ნადირთ მწყემსს სურდა მკბენარისაგან გაენთავისუფლებია მინდია, ამიტომ უთხრა: „კბენარს მოგაშორებ, თუ საიდუმლოდ შეინახავ, რაც გადაგხდებო. მინდიამ შეჰფიცა. ერთ ადგილს წაგიყვან, საზღვარგარეთო*“). მინდიამ უპასუხა: სადაც მეტყვი, ყველგან წამოგყვები, რასაც მეტყვი ყველაფერს ავასრულებო. ეს ნახა სიზმრად მინდიამ და ამაზე იყო დაფიქრებული. საღირას არაფერი უთხრა, რადგანაც ნადირთ მწყემსს სიტყვა მისცა, ყველაფერი საიდუმლოდ შეინახნა.

* საზღვარ-გარეთ — ხევსურეთს იქით.

რომ გათენდა, ნადირთ მწყემსმა მინდიასა და მის დისწულს თითო ჯიხვი მოაკვლევინა—ერთი სააღდგომო, ე. ი. თავისი სამწყვოსი და მეორე არგოხული, ე. ი. სხვა ნადირთ მწყემსის სამწყვოსი. ამის შემდეგ ნადირთ მწყემსმა მინდია გააპარა, საზღვარგარეთ გაიყვანა და გუგულების სოფელში მიიყვანა. სწორედ ამ დროს გუგულები საზღვარგარეთიდან დაბრუნებას აპირებდნენ. გუგულები მზადებაში რომ იყვნენ, მათ სხვა ფრინველთ ჯარი დაესხა და გუგულები დიდ საფრთხეში ჩააცვიდნენ. მინდია ჯოხით დაერია თავდამსხმელთ, დახოცა ისინი და გუგულები გადაარჩინა. გუგულებს გაუხარდათ და თანაც გაუკვირდათ. თქვეს: ეს რა ადამიანია, რა კაცია, რომ ასეთ განსაცდელს გადაგვარჩინაო, და კითხეს ნადირთ მწყემსს, ეშმაკის სხეულს, მაგ კაცს რა ვასიამოვნოთო. მან უპასუხა: მაგას კბენარი ახვევია და ის მოაშორეთ, თორემ სიარული უშძიღსო. გუგულებმა უპასუხეს: მაგის წამალი ვიცით, ისე გაეხდით, სულ ჩვენსავით ფრინავდესო.

ეს რომ გაიგო მინდიამ, სიხარულით ცასა სწვდებოდა.

გუგულებმა კი უთხრეს ნადირთ მწყემსს: ჰკითხე მაგ კაცს, რა საკმელსაც ჩენა ექამთ საზღვარგარეთ გაფრენის წინ, იმ საკმელს თუ სქამსო. ნადირთა მწყემსმა ჰკითხა მინდიას და მინდიამ ასე უპასუხა: მე შენ გენდობი, რასაც შენ მეტყვი მეც იმას ავასრულებო.

გუგულებმა მოხარშეს თეთრი გველი, თითონაცა ჰამეს და მინდიასაც აქამეს. მინდია ცუდად გახდა, გულს ეყრებოდა, კენესოდა. გუგულებმა ლოგინი დაუგეს და დააწვინეს, მაგრამ მინდიამ ვერ მოისვენა. დაუგეს მეორე ლოგინი, მაინც ვერ მოისვენა. დაუგეს მესამე. მაშინ კი დაეძინა.

დილით რომ გამოელვოდა, ნახა ორივე ილიაში ცხვრის ფაშის ოდენა რალაც ეკიდა ტომრებივით. ამან მინდია შეაშინა, მაგრამ გუგულებმა ის ტომრები გასკრეს და იქიდან იმდენი ტილი გადმოცვივდა, რომ სამი ფუთი გამოვიდოდა. ამის შემდეგ მინდია ისე დამჩატდა, ლამის გაფრინდეს. მთლად გაქაბუყდა, გონება გაუახლდა. ისეთი სიარული დაიწყო, რომ ბალანსაც კი არ არხვედა.

ნადირთ მწყემსმა ჰკითხა: მინდიავე, ახლა როგორა ხარო?

მინდიამ უპასუხა: ჩემი საქმე ახლა ისეა, რომ თუ აქამდის აი იმ მთაზე უსვენებლივ ვერ ავიდოდი, ეხლა ცხრა მთას გადავირბენ, ჯიხვს ფეხდაფეხ დავეწევი; აქამდის ქისტის შოკვლისა მეშინოდა, ვფიქრობდი დამეწევიან და მეც მომკლავენ მეთქი. ეხლა კი

ქისტის სოჯელში კაცი რომ მოვკლა, ისე გამოვიქცევი. ქორიც ვე მომეწევაო.

ამის შემდეგ მინდია შინ წავიდა, დიდი ხნის მიტოვებულ ოჯახს დაუბრუნდა. ოჯახი კი სწუხდა მინდიას დაკარგვას, თუმცა იმედი ჰქონდა დაბრუნდება და ნანადირევს ბევრს მოიტანსო.. სად იყავიო, რომ ჰკითხეს, არაფერი უპასუხა. მინდია გრძობდა, რომ მას რალაც დაემართა, მთლად გამოიცვალა, ფიქრი შეუყვარდა, ყველანი და ყველაფერი შეუყვარდა.

დედამ ახლადმოსულ შვილს ხორცი შესთავაზა. მინდიას გული არ მიუვიდა ზორცზე, არ მიეკარა. არ მინდაო, უთხრა დედას. მაშინ დედამ რძე მიაწოდა, თან უთხრა:

— რაი მაგდის მინდიავე, გონს მოდი, გონს.

მინდიამ დედას რძე ჩამოართვა და ასე უთხრა:

— ემას კი შავხვრებ დედავე, კი. იმაად, რომ ემაში ცოცხლის. სისხლი არ ურევავ.

დედას, სამძიმარს, ძალიან გაუკვირდა შვილის ნათქვამი.

როცა დაღამდა და ყველა დასაძინებლად წავიდა — ძმობი უთურგა და ბერდია ჰერხოში ავიდნენ. ცოლი აშექალა საკვამში მიწვა ცეცხლაპირად. სამძიმარამ კარაქის დღეება დაიწყო. მინდია ცეცხლთან იჯდა და ფიქრობდა. დედა წამდაუწუმ ეკითხებოდა. შვილს: მინდიავე, რა მოგდის, რამ დაგალონაო.

ერთბაშად, ბაგაში ძროხამ დაიბლავლა. ყველანი მისცვივდნენ და ნახეს, რომ ძროხა მასკვლია კვდებოდა. მინდიას ძმამ ბერდიამ ხანჯალი იძრო ძროხის დასაკლავად. მინდიამ ხანჯალი წაართვი და დაიყვირა:

— ცოცხალის დახკვლა არ იქნების, ცოდოი ას, ცოდოი.

მაშ მკვდარს ვინ ხკლავსო. — გაუკვირდა ბერდიას. ეს უეცრივია, ყველა სულდგმული თავისით უნდა მაკვდეს. ჩვენ ნება არა გვაქვს სიცოცხლე მოვუსპოთ ცოცხალსაო — უპასუხა მინდიამ.

— შენ, მინდიავე, როს გახე ასე ბრძენ, როს? — დაუყვირა ბერდიამ. ძროხა მოკვდა.

ოჯახს არ მოსწონდა მინდიას საქციელი. დედა სულ იმას ეკითხებოდა, რა მოგდისო, ძმები კი — როდის გახდი ეგრეთი ბრძენიო. ცოლი სთხოვდა ნანადირევსა და შეშას.

ერთხელ მინდიამ თოფი აიღო და სანადიროდ წავიდა, უნდოდა ცოლის საყვედურიდან ამოსულიყო.

ერთ კლდეზე დაჯდებოდა. მინდიამ ჯიხვს თოფი დაუმზნა..

ჯიბები ახლოს იყო, მაგრამ არ გაიქცა. მინდია, ხედავდა ჯიბვის გულსცემას. მინდიამ თოფი ძირს დაუშვა. ეს დინჯი ნადირი ვის რას უშლის, რათ მოვკლავო. ავიდა მწვერვალზე და იქ ერთ კლდეზე ჩამოჯდა. მის წინ შურთხი დაჯდა. მინდიამ იმასაც დაუმიზნა თოფი, მაგრამ არც ის მოკლა. კენჭი ესროლა და გააფრთხო. მერე დაიწყო იმის ფიქრი, თუ რამდენი ქისტი ჰყავდა მოკლული.

ჯარის ბელადი, იმედი,
როგორაც რკინის კარია,
წინ მინდი მიუძღვებოდა
საც გავიდოდა ჯარია,
ღაღღოს, მითხოს და ტერელოს *
ბევრგან გახურნა ცანია,
ბევრჯერ იღება სისხლითა
მინდის ფოლადი ხმალია.
ბევრს მტერს ასვია თავზედა.
მაჟარმა ცეცხლის ალია,
ხეესურეთ მასულ მეძალეს
ბევრაჯერ შასდვა ზარია.
გადადიოდა, ღვედრავდა
ხოვანის მინდი ვარია
მუდამ თან ჰქონდა წამლები
ყვავილთა ნაჩუქარია.

შინისაკენ დაბრუნდა მინდია, იფიქრა შინ ხელცარიელი როგორ მივიდეო, და ერთი ლამაზი ვერხვის მოჭრა მოისურვა: ცული რომ დაჰკრა, ხეს ჰკრილობიდან კრემლები გადმოუვიდა. ხე შეეზევიწა მინდიას, ნუ მჭრი, მეც სიცოცხლე მწადიაო.

მინდია მიხვდა, რომ ყოველი მცენარე, ყოველი ცხოველი, ცოცხალი არსებაა, რომ ყველას სურს სიცოცხლე. გული აუტრემლდა მინდიას. ხეს ჰკრილობაზე გრილი მიწა დაადო. თავისი პატივებით შეუხვია, თოფი და ცული გადაყარა და შინ წავიდა.

ძმები დაცინვით დაჰვდნენ. ე, აგერ, აი, მაგიდ ბრძენ კაც, მაგიდ. სად იყავ, მინდიავე, თოფი, ცულ სად წაიღი, რამდენ ჯიბე მახკალ, რა ზაილი შინ?

მინდიამ ძმებს ხმა არ გასცა. დედამ ჰკითხა, პური არა გშიაო. მინდიამ უპასუხა — ზისცვარი* მამილი, დედავე, ზისცვარი! დედამ

* სოფლებია ქისტეთში

* რძე.

რძე მიუტანა: დედას აწუხებდა მინდიას საქციელი. მთელს არხო-
ტის თვმში ხმა გაეარდნილიყო მინდიაზე, მინდია ხალხის პირში
იყო ჩავარდნილი. ყველგან იმას ამბობდნენ, მინდია მთლად გა-
მოიცივალა, რალაც დასჩემდა, მას ზაცილ ეშმაკი დასდევს და მინ-
დია მიგრივით გახდაო. ზოგი კი მინდიას ბრძენ კაცად სახავდა.

მინდიას ასის ხეობისაკენ უყვარდა. სიარული, რადგანაც წი-
ნათ, როცა ქისტებს ესხმოდა თავს, ხშირად უხდებოდა ამ ხეო-
ბაზე გავლა.

ერთხელ ამ ხეობაში სიარულის დროს, მინდიას შეხვდა ქისტი-
ქალი — ხადიშათი. ხადიშათი მინდიას ძმათნაფიცი ქისტის აღდის-
ძის და იყო და მინდიას უყვარდა. ერთხანს ისაუბრეს და მერე
გაშორდნენ ერთმანეთს.

მინდიამ ერთხელ ყვავილების მოკრეფა მოისურვა, რომელსაც
კი ხელი წაატანა, ყველამ უთხრა: ნუ მომწყვეტ მინდიაე. მე გუ-
ლის ტკივილის წამალი ვარ, მე ღვიძლის სნეულებისა, მე უსი-
ნათლობისა, მე დაქრილისა, მე მოტეხილს ვარჩენო და სხ. მინდიამ
იციოდა მცენარეების და ცხოველების ენა. მინდიამ, ამრიგად,
მკურნალობაც ისწავლა, და ყოველივე ცოცხალს იცავდა და იფა-
რავდა ყოველი ბოროტის ხელისაგან. პირაქეთ ხევსურეთში მინ-
დიამ კიანჭველების სოფელი ნახა. დიდ მინდორზე კიანჭველებს.
მრავლად ჰქონდათ გაშართული თავიანთი ბუდეები. ამ ადგილს
გავლა აკრძალა მინდიამ, არც კაცს, არც საქონელს აქ არ გააჰაჰა-
ნებდა ხოლმე. ერთხელ მედროლებმა კიანჭველების რამდენიმე ბუ-
დე დაანგრიეს. მინდიამ ეს დაინახა, ცხენები წაართვა და ცარი-
ელნი გაისტუმრა შინ.

ბრძენი კაცის სახელი გაუვარდა მინდიას. ყველასი მრჩეველი
და დამრიგებელი იყო. ყველა იმას ეკითხებოდა ჭკუასა და დარი-
გებას. ყველა იმასთან მიდიოდა თავისი გაჭირვებითა თუ დალხი-
წებით.

ვინად დაუწყას ბალახთა
საამო საუბარია,
ვისად დავედრებს მამკასა
ყანაი მასამკალია.
სუყველა ესალმებოდა
ბალახ-ტყენი და კლდენია,
სიმავრეებში ნადირი
მადლობის იყო მთქმელია,

- ერთად იძახდა სულველა იყვას მინდია მთელია, გახარებულებს მწიფლებსა ცას მიუბჯენავ წვერია. ნადირისა და ხეტყისა იყვა ერთგული მცველია, საც გაქირვებას იძახდეს წინ აბჯრის გადამცმელია ვინალ გყავთ დაქრილებილად აქიმი მინდის ცალია ან ვინალ იცის წამლები ბალახი უებარია, ვინ აძლევს დარიგებასა, როსაც დაჯდება ჯარია, ტყვიისად დაენანება ედგას ცულისა ძალია.

ვერც ერთი ხევსური მას წინააღმდეგობას ვერ უწევდა. რად-
განაც ყველამ იცოდა მისი ჭიბრძნე და დიდი ძალღონე.

ხახმატის ხატობაში, მარიაშობას, მინდიამ დაინახა, რომ მთვრა-
ლები ერთმანეთს დაერივნენ ხმლითა და შუბით და ერთმანეთს
ხოცვა დაუწყეს. ქალების მანდილმაც ვერ გააშველა მოჩხუბრები.
მინდია ჩაერია მოჩხუბრებში, ყველა გაჰფანტა და დაამშვიდა. აქ
მინდიამ ნახა მრავალი საკლავი დაეხოცნათ და ხუცები და დასტუ-
რები და ხალხიც ხორკითა ძღებოდა. მინდია გაწყრა, მაგრამ ხა-
ტის პატივით არაფერი თქვა, მხოლოდ ერთი თიჯნი მოიპარა, და-
საკლავად გამზადებულა, ჩუმად წაიყვანა იქიდან შორს და ველ-
კეთილის მინდორზე ფარას გაურია, თითონ კი შინისაკენ წავიდა.
ლებისკარის გრძელ ბილიკზე მინდიამ თავისი ლანდი დაკარგა.

ერთხელ მინდია და მისი ძმები ბანზე ისხდნენ. დაინახეს,
ფუტკრის სკას ახალნაყარო ფუტკარი დაესია. გაიძართა სამკვდრო-
სასიცოცხლო ბრძოლა. მერე დაინახეს, ერთ კურატს ბუზი შეჯდო-
ბოდა, ჰკებნდა. და აწუხებდა. კურეტი კუდს იქნევდა, ხტოდა, დარ-
ბოდა. მაგრამ ბუზი ვერ მოიშორა. მერე მდინარეში ჩავარდა. ბუზი
მდინარემ წაიღო და კურეტი დამშვიდდა.

ამ დროს მინდიას ხელზე მწარედ უკბინა ბებერამ. მინდიას
ნაკბენი ალაგი დაუსივდა, მინდია ყველაფერმა ამან ჩააფიქრა.

— მინდია! აი ეგეთ ას წუთისოფლის წესი, — უთხრა ბერ-
დიამ, — ეგეთ. შენ კი ვითომც ბრძენ იყვა, უბრალო ბალახი გებ-

რალეზიანა, ის ქვე არ იცი რაისად. გირჩევ გონს მახვილ, გონს, თორემ ბალახთ სიბრალული არას ჩამაგაყრის.

— მერმ რა ას მაგიო, რომ ფუტკრები ერთმანეთს იხოცან. შაგათ განა ჩვენსავეთ ქკუა აქვ? კაცთ უნდა ვიციოდეთ, რა კაი ასა, რა ავი.

— შენ იქვე შენსას მიჰყივ, კიდე! — უპასუხა ძმამ—ყველა პირუტყვი, ყველა ფრინველი, ყველანაირი მწერი, ქვემძრომი, ნეხვის ჭიანი, იმათთან ყველა მზრის კაცნი იბრძვიან ურთერთში. შენ კი რას ღბოდავ. რას როშავ. რას?

მინდია დაფიქრდა. მას მოაგონდა, რომ ზოგი ბალახი მანვეც არის. საწამლაგია საქონელისათვის. მისი ძროხა მასკელია რალაცა ბალახმა მოკლა. მის შინ არ ყოფნის დროს, ქისტები დასცემოდნ სოფელს და აეკლოთ.

მინდიამ აიღო თოფი და სანადიროდ წავიდა. საღამოთი მინდიამ მოკლული ჯიხვი მოიტანა შინ. ამის შემდეგ მინდიამ წინანდებურად დაუწყო ხოცვა ქისტებს. მინდიას ძალიან ჰყავდა ისინი დაშინებულო.

ბერდიამ რომ დაინახა, გაუხარდა და უთხრა მინდიას:

„მაგრამ ეს წუთისოფელი
როსნამდე მოსახმარია!

კარგი ვაჟკაცის სიკვდილი,
ცუდის — სიცოცხლე ბრალია.
ხვესურეთს ვილა გაზრდილა
შენ ფერს ხვესურის ქალია,
თემ-სოფლის საიმედოი

მტერთან კლდე იღვას სალია.

საც გაკირვება იძახან,
გადაიხუროს რვალია,
ომში წინ გადაიტანის
დასაბლუჯველი ხმალია^გ.

გაბედა მითხოსაკედა,
გადაიტანა კვალია,
ბევრჯელ ულახავ უწინაც
მაღალ ქისტეთის მთანია,
მაგრამ სრუ მუდამ დავლათი
რა ძვირად საშოვარია.
მითხოში უნდა ჩავიდას,

სახელ აქვს მოსატანია.
თუ კი მტრის ხელებს მაიღებს,
არ უნდა ძროხა-ცხვარია,
მინდის უყვარდა სახელი
არ უნდა ნადავლარია.

მაგრამ მინდია ალღისძის ძმობას არა კარგავდა და ყოველ-
თვის მიდიოდა მასთან.

ერთხელ ძმებმა და მეზობლებმა უთხრეს მინდიას: ერთხელ
ჩვენც წაგვიყვანე ქისტების სახოცუადაო. მინდიამ თან გაიყოლია
ძმა ბერდია და ორი მეზობელი—კვირიკა ჯაბუშანურ და აპარეკა-
გზაში ქარიშხალი ამოუვარდათ. თავის შესათარებლად მინდია,
ამხანაგებით ძმობილის ალღისძის ციხისაკენ წავიდა სოფ-
მითხოსაკენ. მიადგნენ კარს. დააკაკუნეს. მაგრამ, მინდია ქარიშ-
ხალსა და სიბნელეში მოტყუვდა. მეგობრის კარის მაგიერად, მტრის
კარს მიადგა.

დააკაკუნა კარი. გამოეგება სახლისპატრონის ქალი ალაჩა და
მიესალმა მინდიას და მის ამხანაგებს. მინდიამ ძმობილი იკითხა.
ალაჩამ უპასუხა, შინ არ არის, სოფელშიაო. მოითმინეთ, ამ სა-
ათში დავუძახებო. ქალი შებრუნდა შინ და თავის მამას უთხრა:—
ზოგაის მინდია მოგვადგა კარს, ალღისძეს კითხულობსო. მამამ
ქალს მისცა თავისი დიდი ტყავი და უთხრა: ეს გაუტანე, ციხეში
წაიყვანე, უთხარი ცეცხლს დაგინთებთქო, იარაღი მოიხსენით.
ვიდრე ალღისძე მოვათქო. ალაჩამ ხეცსურები ციხეში შეიყვანა და
ქიხის კარები ურღულით დაუქეტა გარედან. მიხვდა მინდია, რომ
მოტყუვდა.

მითხოს ჩავიდა მინდია,
ხანია შულამისაო.
ზედ შავი ლამე დაეცა
მთვარე არ იჩენს პირსაო.
ალბათ დაბრუნდა უკულმა
დავლათი ვაჟაკისაო.
კრემლით ატირდეს ნისლები
ნამსა ნელ-ნელა სტრისაო.
ჩამაწვა შავი ღრუბელი
შავად დაეცა ჩრდილისაო,
გადაერია სავალი,
მინდის ჰილიკი მთისაო.

ქალმ გარეთ გაძააგება
 ქემრით ნაკერი ტყავიო.
 ახყარეს იარაღები
 მინდიას საომარიო,
 შეჰყარნეს სიმაგრეშია
 მაგრად ჩაკეტეს კარიო.
 მინდი ძმას ეუბნებოდა:
 ძმავ, რად გატეხით ხარიო,
 აკასთან აკურასთანა
 მელშენაც დავსთმოთ თავიო,
 მე თერთეგო მეგონა
 შიგა აღდისძე არიო
 აქც მიზუ ტიალებულა
 აღაჩა, ქისტის ქალიო.

აღაჩას მამამ სოფელს შეატყობინა, მინდია ჩაეიგდე ხელშიო-
 ციხეს ქისტები შემოეხვივნენ.

კვირიკა ჯაბუშანურმა უთხრა ამხანაგებს, თანჯრიდან გადაეხ-
 ტეთო, მაგრამ მას არაღინ გაჰყვა, მარტო ის გადახტა და გაიქცა.

ბათაკაისა ლურჯამა
 მალლად მაილა თავიო,
 გათენებისას აავსა
 ქავის და ქავის კარიო,
 გაგვაცნობიეთ მინდიი
 მოთხოელთ ნიაღვარიო,
 კვირიკამ ჯაბუშანურმა
 ციხეს გაბანდა ჯღანიო,
 ჩარდახით გამაუფრინდა
 ირემ დახივა ჯარიო.
 კვირიკავ ჯაბუშანურო
 დიდხანს ცოცხალი ხარიო
 წაედ, წაილი ამბავი,
 მინდის ადგია ძალიო.

ქისტები შეცვიდნენ ციხეში, უნდოდათ მინდია ცოცხალი ჩა-
 ეგდოთ ხელში და ეწამებიათ, მაგრამ მინდია არ დანებდათ. სამი
 კაცი მოკლა და მერე თვითონ მოიკლა თავი. ბერდია და აპარეკა-
 კი ხელჩართულ ბრძოლაში დაიხოცნენ.

კვირიკა ჯაბუშანური დილით მივიდა არხოტში და ხოგაის მინდიას სიკვდილის ამბავი ჰიიტანა.

მზე წითლდებოდა, წყრებოდა,
რო ხიგაის მინდი კედებოდა,
ჩამოდოდა ვარსკლავი
მთვარე უკულმა დგებოდა,
ცაზე მდინარი ფრინველი,
თბებოლოს იხოშებოდა,
ხოგაის მინდის დედასა
მზე ედგა. აღარ სთბებოდა.

ხევსურული ლექსები

ელოს ატირდენ დედანი,
მტერნ მარხედ შეგვაშინაო,
კარხედ მოგვიდეს სტუმრულად
ძალათ შემოვალთ შინაო.
თავს გავკრით ჯიელებს
ქალებო წაგიყვანთ შინაო,
შაყრილნი ფშაველ-ხევსურნი,
აღასამც შამოსიენაო,
დიჩინებს ხევსურის შვილებსა
თოფები დაუმდღვინაო,
ფშაველებ ლეგ-ლუგეები
თოფებსა ჩაშეწვინაო.
მიქელაის სვილის გაზრდილი
რად არვინ დაიჭირაო

ღისაგან გლოვა ძმისა

ძნელია გულის ბრძოლაი
და რომ ფიქრობდას ძმასაო,
ფიქრობდას ლოგინ არ უდგას,
უჭერავ მიწას მყარსაო.*
გველებ სადილობს ლეშითა
ასაბუდრებენ თმასაო,
უნებების სხეულობაი,

* ლექსი გამოთქვა თაპარ (კინტო) დავითას ასულმა არაბულმა სოფ. ჯუთაში-

ვაჟკაცს აკლდების ძალაო.
 ბრალია სუხუმიაო,
 მიწა გიღნობდას ჯანსაო,
 არ ესხას იარაღები
 შენს ციხესავით ტანსაო.
 გული შირად არ უდგებოდას
 შენს მაუზერა ხმალსაო,
 ენა არ ლაპარაკობდას
 სიტყვა ხეთქავედეს ქვესაო
 ბაბუა არ ეღვ გვერდითა,
 მტერ არ აძლევდასთ ზარსაო,
 ლომ გულო შეუდრეკელო,
 დედულთ მოგასწრეს მთვრალსაო.
 იარაღ ჩამაყრეულსა
 თან გაყოლებენ თვალსაო,
 ახალიზებენ მაცილსა,
 სუხუმავ, გრევენ ძალსაო
 არა — კი ნუ დაღონდები,
 ტყულა ვერ იგდებს ყმასაო,
 შენაც ბევრ მახკალ ბევრ, განა
 ღმერთმ თუ გახთემდა ვალსაო,
 ნუმც გაიყოლებ გულითა
 შენთა დედის ძმად ჯაერსაო,
 არ მაგზკლეს სირცხვილიანი
 ქალს არ უდევდი ზალსაო,
 არცა რა გვექნეს სახელი,
 აეგათ დაზდევს თავსაო
 ხევსურს არავინ მაუხკლავს
 მაღიდა შეილი სხეასაო
 ჯიში აქვთ ჩამამაეალი
 არას ვინ იტყვის კასაო.
 თავი ცოცხალ დაღმარხეს,
 მიწა ვერ უძლებს ბრალსაო,
 შენ სიკვდილ შენსა მამკვლავსა,
 აღარას ჩავსთვლი სხეასაო.
 გავთვალე ბოროტიანმა
 ვასევენებ გულის ჯაერსაო.

აღბათ გაუხდა წერასა,
ჯერე ძმაი ხკლავს ძმასაო
ზევრ წყენა შამანარცხე,
არხვატ ციმბირის ცალსაო,
ჩაგიწყდა გულის სიმები,
ჟიქრ დასვენე ძლიერი
გიმტყუნა ბედის წერამა,
გულ დაგიშვიდა კლდიერი
ჟოლადო არხოტიონო,
სამუდმო ლოგინს მიელი,
ბაბომ უმცროსად გაკუთნა,
შენ დედის ძმიშვილ მთიელი.

ქალნი ჩახოცნა თავისნი,
სულეთი წაიხთინაო,
რად ვინ გაუშვა მიქელა
რად არვინ დაიჭირაო,
ყველასამც ეგრე ზაუა
ვინც მიქელს გაუცინაო.

ეშკაითი ჯარსა ჰყრიდა
ქვევით უნდა წავიდესო,
წავიდეს თუ არ წავიდეს
პატარძელს გავიდესო.
ვინც რო კაი ვაჟაკია,
ორ დღეს უკენ მავიდესო,
ეგ გაიგა მართებელმა
მუხლზე გაიდევდა ხელსო,
აქ მამიედ სოლომანო,
მე გამიჯედ მუხლთა ქვეშო,
განა მისდინხარ სოლომანო
• ვინლა მომიკრებდა ცხვრებსო.
სოლომან ბუთულაშვილი
რა კარგად ყურბდა ცხენსო,
დილითა და საღამოთა
თითო ლიტრას აქმევს ქერსო,
თბილი წყლით ძუას გადაბანს.
ერბოთ გადუპობდა წელსო.

შენი ჰირიზე ლურჯავო,
გამომადგები ეოა დღესო,
ჩადიან ჩამდინარაზე.
სოლომან სჯობს თავადებსო,
გაქცეული ქორსა ჰგავდა,
გამოექცა შევარდენსო,
ეგრე ოსმალოს აიღებს,
როგორც მიმინო მწყერსაო,
საჩქაროზე მოუტანა,
ხუთის თავი მართებელსო
კარგი, იკმავე სოლომან,
გეყო ზამიშენის მზესო,
სოლომან არ დაიჯერა
კიდევ მოუმატებ ბევრსო!
ერთი კიდევ გარდაეტივა
წინ ფათრები გადუდგესო.
ორი ტყვია ლურჯას უკრეს,
სოლომანსაც მიარტყესო,
ვა: დედას სოლომონისას
რა ჰრელადა ხედავ მზესო,
გული გულად აღარ გაქვს,
გულის აღავს მოგარტყესო,
ბიძა ტატუა გვერდს უდგა,
ცხენის გავას გადისევამსო,
ნუ გეშინიან სოლომან,
მე გაჩვენებ მამაშენსო,
ყმაწვილურად რად შეტყობდი,
ვინლა ნახავს მამაჩემსო.
ეგ პასუხი დაათავა,
სოლომანს კი სული ხთვისო,
გადმაიღეს სოლომანი,
გზის პირებში დაღმარხესო,
მარმარილოს ქვა დათაღეს,
დათაღეს და დაადევსო,
ყარაულეზ დააყენეს,
ეს არავინ ამაგდესო,
ცოდვაი სოლომანისა,

საურჯულოს დარჩესო,
მაუძახეს მედროშკესა,
ორქაფები შააბესო,
ჩქარა დროშკა მაიყვანეთ
თორე ცბენებს გასკრის ყელსო
მაიყვანეს დროშკეები,
სოლომანი შააგდესო,
ქალაქში შამაიყვანეს.
სიონის ზარი რეკესო,
იმტენი დღეგრძელობა მაქვს
რამდენი ცრემლი ღვარესო,
მაროს ნუ გააგებინებთ,
დანიტ მაიპრიდა ყელსო,
სამჯერ მარო გამოვარდა
ხელი ჰკრეს და შააგდესო,
იმ ღამენ ძეობა იქნა,
მაროს ბიჭი აყოლესო,
მესამე დილას მონათლეს
სოლომანი შაარქვესო
ა მაგის მოლექსესა.
ერთი ჩოხა ჩამაცვესო.
საახალუხეს დამპირდეს.
ის კი ისრევ დამაკლესო.

ვერ გაიგითა ქართველანო,
შაგეხსნათ რკინის კარიო,
ნეფე აღარ გყავთ ერეკლე,
ბაგრატიონთა გეპარიო.
დამდგარა ბაირახები
აღარ ქექს ზარბაზანიო.
მანამდი ვიყავ ცხენს ვიჯექ
მივძრენ და მოვძრენ ზღვანიო,
ახლა თქვენ შაინახებით
ქალაქის მეედანიო
შვილს გაუწირე ანდერძი
ფხა-სისხლიანი ხმალიო.
სათათრედ ნუ გახდილით

იპირეთ ნეფის ქალიო.
სახალხოდ ნუ გახდიდით,
ევ ჩემი სამალქანიო *
ამა. ქართულის მათქვამი
თავად ერეკლე ვარიო.
დავსწერე კამალაზედა
ჩემი სიტყვანი სამნიო.

★ ★ ★

ლულის კლდით ღულელ შვილებსა
სიმღერა გამოდიოდა,
კოდნ უდგა ღუდით საესენი
სისხლ-ფერად მოუდიოდა.
ქორწილ აქეთ ჰრელაის შვილსა,
უწევრად მოუდიოდა,
ღულელ შვილების ნახოცნი
მკედარნი კლდეთ გადმოდიოდა.
ღულის ძირს წყალი დაწურნა
ორ წყალში აღარ დიოდა,
იდუაომით იძახდა
წყალ-წყური არ მოდიოდა
იდუას მამაი არ ცოლის
ხელ ხმალზე მიუდიოდა,
წინ ლეკი წამოუგდავის
ხვედრება ამოდიოდა
აბშინა სადაც იქნების.
აბშინას ყურს მისდიოდა,
სულეთში ღულელ შვილები
ჩივილით აზოდიოდა,
მხარ არ გვიქირეს ხევსურთა
მარტოთა არ გადიოდა.

ხეთის კარზედ შევიყარენით სამოცდა სამი ჯვარია,
ჩამოდგეს საწონ-ჩარეკი კვირავ დაუგო თვალია,
ოც ლიტრიანსა სინასა ვერ შაუყარნეს კარია,
ბოლოსკე მე დავმჯდარიყავ ყველას ჩემზედ აქე თვალია.
ორი მორიგეს მოვთხოვე გარმომიმეტა სამია,

* სამალქანი—ჯაჭვის პერანგი.

გამოვიარე, აესწიე, ქვეშ გაულიე ქარია,
დევებს ზქონია ქორწილი, უჩქეფავ სისხლის წყალია,
გაიგეს ხეთის ნაბადებთა წალღულუ იახსარია,
ცხრა თავი ხყვანია დედაი — ცხრად დამზდელი ქალია.

საკმისას ლახტი ვესრიე, ზედ გამდოხურე ბანია,
ერთი სადაჲ იქ დამემალა, რომელიც თავი არია,
მაგას ლახტი გამოვაცოლე, კლდეს მომიფარა შავია,

კლდე ორათ გაახეთქიე, დევს დამოვთხარეს თვალია.
კარგად სცოდნია ოხერსა, ამუდელაურ ტბანია,
ცალთვალა ჩავიდა ტბაშიდა, თან ჩავყვე იახსარია.
ჩავედ და ველარ ამოველ, სისხლმა გამიბნა მხარნია,
კარგა იკვლიეთ ჩემ ყმათა ,ოთხ-რქა, ოთხყურაი ცხვარია,
მაიყვანეს და დამაკლეს ღმერთო დასწერე ჯვარია.
შამოდე ბროლის ქვაზედა შამოვიბერტყენ მხარნია,
ჩავეხედე ჩემთა ნაჯდომთა, ქრელ მომრჩალიყვენეს ქვანია.
ღმერთო თუ მამე შეძლება შენავ გამიხსენ მხარნია.

ხევსურეთს ნურას წამოხვალ, ვერცრახარ დავლათიანი,
თოფი ბევრია ხევსურეთს სიათა პირკომლიანი,
ხმალი ბევრია ხევსურეთს ფრანგული ფხა-სისხლიანი,
ობოლიც გაიზრდებოდა მტრისავე გულ-ჯავრიანი.
იქა ფშავისკე წახვიდი საქონიანი-ცხვრიანი,
ჯოჯინის ღელეს გახვიდი იქ გზა მოვა საყელიანი,

იქ მოვა ცექიაური სახელად თორღვანიანი,
ხმალი მას სთხოვე შენ მაგცა დანა დამალა ფხიანი,
მარჯენივით შამაგარა გიყვა მარცხივით ზიანი,
ხელ დამცა საყელოშიგა მკლავითიას იმედიანი,
ვაუუსძვე წამოგაქცია მიწა გაქამა მტვრიანი,
თავით ყვარნები დაგისხა გალო გახარით წვნიანი,
ძვალზე თუ სკირდეს ნაქრევი, ხელდაღლოცვილი ხმლიანი.
გნალოენის ჩრდილში გამწირა, ნაშად გახურა ცვრიანი.
წავიდა, მთა გარდიარა, ირემას ტანზადიანი,
მიცუს ზკითხავდეს დედაი,—სად იყავ მკლავ-სისხლიანი,

რას მეუბნებით დედაო, მე მოვალ გულ-ჯავრიანი.
ხმალ ვაუუსძვიამ წალმართვა, შინ მოვე სირცხვილიანი,
გეტყობის ლაპარაკშიგა, თორღვაეო გიქნავ ზიანი,

ხმალ თუ ვაჟუსძემ წაგართვა დანა ხო დაგრჩა ფხიანი.
ვაჟუსძის გარდამღებლო თორღევე რა ჰქონდა ფარადა
საძკლავნი გიფარებიან — ბაბურაულო ფარადა.

* * *

ხუთშაბათ გათენებადა, თოლიან იქნა დილაო,
გარმოვიტანე ფანდური ლარს გიღებ საჟიჟინაო,
საგონში გახერებულსა დაეჯედ და დამძინაო,
მე ვთქვი თუ ცხადათ გამოვე ხმა რაიმ მამადინაო.
უბრალოდ მომჩვენებიყო მამგონდა გამაცინაო,
სოფელჩი დამიპატიჟეს ჩვენ შენგმეტ გვინდა ვინაო,
ჯერ ხალხთ დაუწყო კვლევავი, იქ ყოფაც მამეწყინაო,
იქ არვინ იბადებოდა, ავდე წამოვე შინაო.

ქვან დავისრიე უკულმა, იმას მიტყობდა ვინაო,
გზაში შამომხნდა ხევსური ძალღივით დამიღრინაო,
შენ სახარ ჩემო ძმობილო, ხმაც შენი მაღადინაო,
შენ აქით გარდაითხიე, თავის სამშობლოს სწირაო,
სიცოცხლე მეც მამეწყინა თემთ-წყალი გამიწირაო,
მე არვინ მინდა შენგმეტი, გინდა გულ დამაცინაო,
ვერავინ ზამდის ჰკუაშიგა ზოგენ გულ შამიშინაო,
ნეტავი შენთა ღუშმანთა სისხა ქვე გააჩინაო,
მანამდი სხვა რას იტყოდა შენ აგტეხიან წინაო,
შენაც ძალიან გშურობენ ქალო ხევსურის თინაო,
რათ შამიგინე ძმობილი მეხევეთ ხაბიძგინაო.

* * *

ჩამოველ კოტოხის ძირა, იყვა შუადღის ხანია,
გავიდა ბნელეთისადა, ღურბელი საწვიმარია,
სმაი აქვე გუდამაყრელთა, ღვინოს სმენ როგორც, წყალია.
მეაც იქ დამიპატიჟეს დაძიშალითეს მთვრალია,
ჩამარტყეს მაგარ-მაგარი წამამაკეტეს ძალია,
ველად რო გამოუარდი, იხულებს როგორც ცხვარია,
ახლოს ხქონიყო ღუქანი, მაგრად მახარეს კარია,
თოფს ვერ წაიღებთ, ძალღებო, წელსა მწყევტს გილლის ჯარია.
გავარდა ვანკისეული კიტორს შეხყარნა ხმანია,
გამსვლელად ბატარიამა მაგრა მიჰირა მხარია,
თორელათამა გიგოლამ დაქროლა როგორც ქარია,
ჩამომყოლიყო გვერდზედა არწივი მეომარია,
საწყალო წიწაიშვილო, ტყესა მავლო თვალთა,

ბახნის ძირს შამომავალსა ამხვიე თოფის ალია,
ვინც მყავდა ამხანიკები, კლდეთ გადახყარენ ზეკდარია,
ერთი მეც გამეგესროლე, ქვიშა გაწითლდა მშრალია,
ხოზელ მამუკა ვინ იყავ, ვალად მემართა შენია,
წამოსელა მინდა ერთხანა უნდა მოგავლო თვალია,
უნდა აგყარო მენდალი მოგაკრა სისხლის ჯვარია,
ოხერსა ოსაის წვერსა, თოფა სცოდნიყო, ქარია.

კუნძულელის ლექსი.

ნეზირ-ვაზირ სოლოძან ბრძენი კალმახობას წავიდეს.
ერთი თევზი დაიპირეს, ერთ ტაფაში მოხარშეს.
რომელიც რომ მტყუანია იმის თევზი გაცოცხლდეს
ერთი კაცი დავინახე, შენს ლოგინში ბნელ ღამეს.
მემართლები მართებლო მე რომ თავი მომპრა დღეს.
თავს არ მოგქრი დედუფალო, ხოლო მოგვიკიდე მტერი,
შვიდი წელ-და წელიწადი ჰყვარობ კულნძულ ხელმწიფეს.
ნეზირ-ვეზირ დაიძახა. ვინა ჰფიცავს ჩემსა მზეს.
გაუხარდა კუნძულელს, რას დავესწარ საკვირველს.
ჩაქმა-ჩუქმა დაიყარა, თოვლში ფეხშიშველა ხტეს.
ერთი სპილენძის კოკა გვაქ გვიბარია მემარნეს.
შენი სიყრმით თუ აგვიბსებ დედუფალი შენ დაგრჩეს.
შვიდ დღესა და შვიდ ღამეს, კოკით ყელში იდინეს
შინ კი ნულარეის გასწირავთ, ნურც ყმაწვილსა, ნურცა ზერს.
ეს რა იქნა მეუფეო, კოკის ყელს რო დააკლდეს.
მიიწიეთ-მაიწიეთ — კუნძულელი ჩამოჯდეს.
მიიწიეს-მაიწიეს — ჩაიტყუეს კუნძულელი
დედუფალს კი ხელი ახკრეს, ზეზარტეშა გადახუხეს
დაკუპეს და დარაზეს.
გაუყარეს ხომალდები, მდინარ წყალში გადუშვეს
მეთევზეს და მეკალმახეს მეუფე ღმერთ გაუწყრეს.
წყალში ბადე გადუტიეს — კოკის ყელსა გააბეს.
გასწიეს და გამოსწიეს, ნაპირად კი გააგდეს.
ერთმანეთს ეუბნებიან, ათას თუმან ფული ძვეს.
გადახადეს ზარტეშაი ქაჯით სავსე კი ამოჩნდეს
ზოგი მოჰკლეს, ზოგი დაქრეს კუნძულ კი აკაფეს.

ერთი კლდეში შაურდა, — ეშმაკი იმისა გაჩნდეს
ერთი წყალში შაურდა — წყლის ქაჯი კი იმისა გაჩნდეს..

* * *

მე არ მოვშლი ლექსობასა, ქალებ მირგვილ დენასაო
მე იმას გირჩევთ, ქალებო, მოაკარით ენასაო.
შინ დასხედით ჭკვიანადა, თავის მამის კერასაო.
თავის¹ საქმე დაგეკარგათ, საიდუმლოს კერვასაო.
თქვენ ხო წუთისოფელს ეძახით, საჩვევაზე დენასაო,
გზანი მუხლად ჩახარენით, ხაფანგებზე დენასაო.
ძლივ მაელით გაზაფხულსა, ქალებზე დენასაო,
მგზავრსა შემდინ-გამდინარსა, გააჩერებთ ყველასაო,
ძალათ ფეხზე დააყენებთ, ვისაც ნახავთ ქერასაო,
ქება ისითასა უნდა, ტანშიგ გვანდეს ჯერანსაო.
ხალხში დევერია ხქონდეს, შულლში გვანდეს ელვასაო,
არ იწყინოთ ქალებო, ნუ დამიწყებთ სენვასაო,
მე კი ყველას მართალს გეტყვიოთ, ჩემის თავის შველასაო,
რო იწყინოთ გავჯარდები, დაგიცხადებთ ყველასაო.

აბრამის ლექსი.

აბრამს კარგი ღონე ხქონდა, უშვილობა აღონებდა.
— ღმერთო მომეც ერთი შვილი, შენი თვალი დამიტკებდა..
აბრამს შვილი გაუჩნდა, ღვთის ბრძანება ეგ იქნება,
აბრამი ცოლს ეუბნება. ეგ ყმაწვილი სად კეთდება.
სამი წლისა როცა იქნა, ცხენზე შაჯდა, შეეძლება,
შვიდი წლისა როცა იქნა, სწორიც აღარ შეედრება.
— შვილის წლისას საღეთოდ მითქვამს, მოტყუება არ იქნება.
— თუ კი გითქვამს კიდეცა ხქენ, ორპირობა არ იქნება.
აბრამ იღესავს დანასა, დანას ფხა არ უდგება,
— ახა ღმერთი, მამაჩემო, შენი საქმე მიკვირდება.
ქვაბი დუღდა წყალი შრება, სამსახურ აღარსად ჩნდება,
— ვაი, შვილო, შენი ბრალი! მე შენდა თქმა მიჭირდება..
ღვთის საქმეა შენს თავზედა დღეს შენი დღე გათავდება.
— ღვთის გულისთვინ მამაჩემო ოშკას ბევრი გადახდება.
ჩქარა დამკალ მამაჩემო, რბილი ძვალზე აღარ დგება.
აბრამ ყელში დანას უსომს, საწყალს ხელი უხელდება.
— მაგრად შემეკარ, მამაჩემო, შვილი მამას ეუბნება.

მალლა შემდე მამაჩემო, სისხლის ღვარი წამოდგება.
 კაბის კალთები გადიკვათენ თორ ეგ სისხლისცვარ გეწევა,
 თუ ეგ სისხლის ცვარ გეწევა საიქიო დაგელევა.
 გადმოხედეს მოწათეთა ნეტავ აბრამ რალას შერება,
 გადმოუგდეს თეთრი კრავი, აბრამის წინ დაეცემა.

— ეგე დახკალ საღვთო იქენ, შეილიც იქავ აგიდგემა,
 ეგ რო დახკლა საღვთო იქენა, შეილიც იქავ აღდგება,
 ვაჟკაცობა რაცა ხქონდა კიდეე გაუჯობინდება,
 აბრამი ტივით მოვიდა, წინ გლახა შეეკრებოდა,
 — პური მაქამე, გამგლელო, შიმშილით სული ჰდებოდა.

— წელს გერტყა ოქროს სარტყელი, შიმშილ რას გეკადრებოდა.
 მოდი მანყიდე სარტყელი სადილ რა დაგიჩევდება.

— შენ რომ მაგყიდა სარტყელი, მე რალა სარტყა მრჩებოდა.
 გაბრუნდა უკულმ დასწყივა, ქრისტე ღმერთ დაუხდებოდა,
 ამანდით გამაბრუნვილი გამგლელსა მიუდგებოდა.

— პური მაქამე, გამგლელო, შიმშილ სული მხდებოდა.

— მოდი მიირთვი სადილი, შიმშილ რას გეკადრებოდა.

— ურძეთ პურს ვერა ვსქამ, თუ კი რძე არ იქნებოდა.
 ეფიცებოდა გამგლელო, — მე რძე კი არ მექნებოდა.

— ამაგოდენა ცხვარშია, ერთა როგორ არ დგებოდა,
 კიდეე შეჰფიცა გამგლელმა, ერთა ბერწაი დგებოდა,
 გამაიყვანეს მოწეულეს, კოდსაც გადაურჩებოდა.
 გადაუტიეს ბერწაი, თან ბატკან გადახყებოდა.

— ერთი გყოლია გამგლელო არადამც გაგიხდებოდა,
 ხელთა მისცა ხმელი ჯოხი, — გაჭირდას გამოდგებოდა.
 შეიდი წლის გვალვა დადგაო, მინდორ დაიწევა, დაცხაო,
 გლახაი მემცხვარიი სულ საჩრდილობელს დასცხრაო.
 მინდორს დასცხა, ხმელი ჯოხი სულ ფურცლის ხეთ გადიქცევიო,
 რაიც გამგლელის საკერძო, ჩრდილოში შემოდგებაო,
 რაიც აბრამის საკერძო — იწობა იდაგებაო,
 კაცი მოუა აბრამსა, — შენ ცხვარი ილუპებაო,
 რო შამობრუნდა აბრამი; ეგ ცხვარი უქრელდებაო.

— ჩემი ცხვარი თეთრი იყვა შავად რამ გადაგალაო,
 ეფიცებოდა მემცხვარე, — ჩრდილში არცა მდგარაო,
 შაწუხებული აბრამი თავით ქვად დეედლებაო,
 საათიც აღარ დალია აბრამს სული ამოხდებაო.

თამარის ლექსი

ქალმა თქვა, თამარ მეფემა,
ქართველთა ვერა გავიგო,
შუა ზღვას ჩაედგი სამანი,
ხმელეთი ჩემკენ დავიდგო,
ქაჯავეთს დავდი იჯარა,
ისპანის ხარჯიც ავილიო,
ზღვას იქით ნემსათ გავედი.
ამოდენ მოვიმოქმედე,
ცხრა ადლი ტილო წავილიო.

ხევსურული სადღეგრძელო

ხევსურეთში საერთოდ თამადობა არ იყო მიღებული. ხევსურული ღრეობის დროს (ქეიფის დროს) ვისაც რა სადღეგრძელო სურდა, იმას იტყოდა. სანიმუშოდ მოვიყვანთ ერთ სადღეგრძელოს, თქმულს უნცრუა ჯაბუშანურის მიერ:

სმენა იყოს, გაგონება, დაკვრა იყოს-გაგორება!
ეს რა იყოს? შენი მტრის გული შუა გაიყოს.
რაც იმან შენთანით მაიგოს, სააქიმოწი გაილოს!
მტერი რომ გზაში შემოხდის, კისერს გაავლი ხელი,
გადაიბრუნე, დაარტყი, ზურგზე ადინე მტვერი.
გაგიმარჯოს, გაცოცხლოს, მოგცნეს ადამის დღენი,
სანამ იცოცხლე, ბიძიავ, სანამ ცასა ზრდის ნამია,
სანამ მთაში სჩქეფს წყაროი, სანამ ყანას ხნავს ხარია,
სანამდე ბრუნავს წისქვილი, სანამ გვინათებს მთვარეა,
სანამ ჯინქველას ქალაქით არ გაეტენონ ქვანია,
გაგიმარჯოსთ: გაცოცხლასთ, დაგაბერასთ, დაგზოცნასთ.

ქ ა უ ი ა

ფ შ ა ფ ს რ ე ლ ლ ე კ ვ ა ს .

მათურელ ხევისბერისას თქვეს,
ადიდებს ხატის სახელსა.
დააწყობს ქადა-პურებსა
ქებას დაუწყებს სანთელსა.
დარიცრიცდება დამთვრალი
ფეხი ქობსაით დაცდება.
ძალიან დამწვარს ამბობენ
ლოგინში იწუა სამ თვესა.
საქონის საკმელ გაუწყდა,
მაგის ცოლი ხთის საბძელსა.
რას იქამს თითოითოსა
თავის მოკეთის სახსნელსა.
მაუდის მათურელებსა
ვინ იქამს ემაგ საქნელსა
ერთხელ კი ლუდ ჩაეკრა
ში კუდყავარა ვავრძელდა.

ფ შ ა ვ - ხ ე ვ ს უ რ ე თ ი ს შ ე ს ა ხ ე ბ
უნდა დავიწყო კაფია,
გზა კი აქამდის მოიდა,
მაგრამ სკოლები გვაკლია.
ჩვენ ისევ სიბნელეში ვართ,
სწავლა არ არი ხალხშია,
ჩანგრეულ სკოლები გვაქვს
სულ ძველი ხე-ქვით სავსეა .
ისეთი თამჯდომარე გვყავს,

როგორც ნამდვილი დათვია,
ჩვენ რა განათლებას მოგვცემს
თავისათვისაც აკლია.
ფშავ უპატრონოდ დამრჩალა,
ალარა ჩნდება კაცია,
ხევსურეთს სკოლებ დაიხსნა
ფშავს კიდენა აქვს ნაკლია.
მთაერობამ ეგრე დასტოვა
რო ყური არ მათქცია
მთაერობის მადლობელნი ვართ
რომ დიდი შრომა გაწია.
ფშავ-ხევსურეთის მიდამო
ახტომოპილით სავსეა,
'ინათლე გამააშუქა,
ხევსურეთში და ფშავშია.

ხმა გატყდა უკანაფშავსა,
ლეკებ წაიღეს ცხვარია,
ახადლებს შეგვიტყობინეთ,
ეგენიც ჩვენი ძმანია,
წითელაურებს უთხარით, —
ბევრსა სჭირს მტრისა ჯავრია,
უკანა ფშავლები მოდიან;
შიგ დარჩეულნი ყმანია;
ჩავიდეს ივრის წყალზედა,
ღმერთო, დასწერე ჯვარია,
საქისტოს ჩამომდინარებს
აუტყდა ნიაფ-ქარია;
მარჯენივ მაჰყვება გიორგი,
ფშაველთ ლაშარის ჯვარია,
მარცხნივ მაჰყვება თამარი,
თამარი დედოფალია;
გადაიბრუნა ლეჩაქი,
დაელნა დაღესტანია.
ხალორით კაცმა იძახა,
გალმით გავიდა კვალთა.
ბერიძემ მამუკაათთა,

არ დაანება თავია,
 ლოპოტაში გადმეწვენეს,
 იყო შეადლის ხანია,
 წინ მაუარა ქერებსა,
 შამააბრუნა ცხვარია,
 მე ნუ გგონივართ მარტუა,
 შვიდნი ზტანია სხვანია,
 ზურაბო, დედის ერთაო;
 ღმერთმა გაცხონა მკედარია,
 ომი გეწადა ძლიერი,
 ტყვიამ არ მოგცა ძალია;
 დედა შეერთოს ცოლადა,
 ვინც ეგ გაწიროს მკედარია.
 ცხვარიც მაუდის ვაჟკაცსა,
 მკედარიც მათქვის ძმანია,
 ყველამ უთხარის შანდობა,
 რო დაჯარდების სმაშია

თუშებისა და ფშავლების აგზავნი.

თუშეთს ყავდა ერთი სახელოვანი მეთაური, რომელსაც ერქვა თილისძე. ერთ დროს გამოილაშქრა ფშაველებზე და ააოხრა სოფ. ხოშარა. ამ დროს გაიგეს ფშაველებმა და მამაკაც-დედაკაცებით ერთსულოვნად გავიდნენ მტრის წინააღმდეგ. ლაშქრობის დროს მეტი გმირობა გამოაჩინა სუმელჯი წოწკურაულმა სოფ. შუქოში მცხოვრებმა. სუმელჯის ცოლი ჯორით უზიდავდა შვილდ-ისრებს და ომობდა. თუშები ისე დაამარცხეს ფშაველებმა, რომ მარტო თილისძე გადარჩა. ამ ომში თუშები იძუდნი დახოცილა რომ მათი ჩითანი (წინდები) გოდრით გაუყვიათ ფშაველებს. როცა გაქცეული თილისძე მივიდა შინ, მას რძალი მიეგება კარებზე და უთხრა სიტყვა:

რა უყავ მამამთილო,
 თინიბეგ ჩემი ქმარია?
 გავწირე მუჰის ლელესა,
 წითლის ბადაგით მთვრალია,
 გვერდით დაეუბი ლურჯაი,
 ტიროდა როგორც ქალია.

თავით დაუდგი დროშია
აფრიალებდა ქარია,
განა მარტოკა ის იყო?
ბევრი სხვა იყო მკედარია.

როდესაც დამარცხებული თილისძე გაიქცა, მაშინ შეეხვეწა ლაშარის ჯვარს, ოღონდ შინ ცოცხალი დაებრუნდე და დაჰპირდა სამღთო, რომ მას აწი ფშაველებზე არ გამოელაშქრებია. აი ახლა სამღთოს იზამს თილისძე და მოვა ფშაველებში ლაშარობაზე, სადაც ფშაველები დღესასწაულობენ. დამარცხებულ თილისძეს ფშაველები სიტყვას ეტყვიან დამუქრების კილოთი:

ლაშარს მოიდა თილისძე,
დიდგულად დაჯდა ხარია,
შამეხვიენეს ფშაველები,
როგორც ბატონსა ყმანია.
შენ აქ არ მოგვევალება
დიდი ჰქენ ცოდვა-ბრალა.
თავ მასქერ დიაც ყმაწვილსა,
კალოდ გალეწე მკედარია,
დასწვი, დასდაგე ხოშორა
კამდი აუშვი ალია
ნაკვეთაურის ქერხთსა,
შენ შახსენ რკინის კარია,
დაიცად-აცა ფშაველებსა,
მალოცეთ თქვენი ჯვარია,
სახვეწრად ზომიყუანავის
თეთრი ქორაი ხარია,
ეგ მაშინ გაეარიგოდეთ,
როცა გამოვლენ მთანა,
უბის თავს დაგებდებიან,
რომლისა კრიდეს ფრანგული
თილისძეს ცხენის ნალია
რომლისა სკექდეს თოფია,
ვისი იქუხებს თოფები,
უბის თავს დანათლებიან,
ვისი იქუხებს თოფები,
თილისძის ცხენის ნალია.

ამის შემდეგ ფშაველები და თუშები ძმად გაიფიცნენ. მერე ისინი ერთად ილაშქრებდნენ საერთო მტრებზე.

წინად ფშაველებს ბევრ ხალხთან ჰქონდათ ლაშქრობა როგორც მაგალითად ქისტებთან, ლეკებთან. ფშაველები ყოველთვის მოგერიებით იცავდნენ თავს, მაგრამ ზტერი თუ გაკადნიერდებოდა, მას საშინლად ამარცხებდნენ. განსაკუთრებით ფშაველებს ქისტებთან ჰქონდათ შულღი. ერთხელ ფშაველს ისე დაუმარცხებია ქისტები. რომ შვიდი წლის განმავლობაში მათ ხარები არაყოლიათ, ვირებით უხნავთ ყანები. ფშაველებს ქისტებთან ლაშქრობის დროს ყოველთვის მეთაურობდა — ლაშარის ჯვრის ხევის ბერი. ეხლა ახსოვთ ხევის ბერი ხახაი გაბილოური (სოფ. ხოშარიდან), რომელიც სახელოვანი იყო ვაეკაცობით. ამ ხახაის შესახებ არის ლექსი:

მიგნატრი დაბადებასა,
ხოშარას ხახაისასა.
აისხამს იარაღებსა
ანგელოზსა ჰგავს ცისასა.
მხარზე გაიდებს დროშასა
ლალის ლაშარის ჯვრისასა.
თერეთეგოზე გაივლის
ქვიშას არ დასძრავს მთისასა,
თარეში წამოაყენებს
ნარჩევებს ფშაველის შვილებსა.

ხახაიზე არსებობს მღორე ლექსიც:

მუცუს ატირდა ბებერი
ჯარით სად მიხვალ ხახაო
მიოხოს მივდივარ ბებერო,
ვარდანამ დამიბარაო,
მედ იმან უნდა ვიომოთ
უნდა იქეხოს ცამაო,
ცრემლით პირ უნდა იბანოს
შუქო ვარდანის ქალმაო.

* * *

ნუმც იხდით ხევსურთ შვილებო,
ნახადსა ბადაისასა,
სამჯერ გაყიდეს ყირიმში
სახსარს ვინ იტყვის ტყვისასა,
სამჯერად გამოეპარა

გულს დახვე კაი ყმისასა,
შიმშილით დაღონებულნი,
ქუჩს მასძოვს მადლის მთისასა,
წყურვილით შალონებულნი
ნამსა ლოკეს ბალახისასა.
წინ კაცი შამოეყარა
ფულს აბნევს ბუსრიზნისასა.
კაცო შენ მითხარ დღეა თუ ღამე,
შენ მითხარ ღვთის მადლსა.
გურჯო დღეც არას, მზეც არის
ძალს უქნავ შიმშილისასა.
დაჯდა და პური აკმია
დაწედომას დახე მტრისასა,
მემრედ გზად ჩამაასწავლა
ჩანაეალს ჩაპყე მზისასა.

დედა ცხონდება ვაჟისი
ბაქოში დავითისაო.
სხვის ტანზე იცნო ხანჯარი,
ხანჯარი თავის ძმისაო,
ხანჯარ ვისია რჯულ ძაღლო,
ხანჯარი ჩემის ძმისაო.
თუშისი არის თავად რჯულძაღლო,
თუშისი სულძაღლისაო.
ლეკსა ააძრო ხანჯარი,
დასცა იმ ძუძუს ძირსაო,
მამლის ყივილის ხანია,
იმის ცოლ გამოსჰყვივდაო,
აქამედის მოდის ბააღი
ახლა რამ დაიკვირაო.

მე კი მოგივე დედაო,
ბევრი სხვა ვერ მოდიოდა,
დაგვლიენა ხოშარის გორმა
წყალი არ გამოიდიდა,
სულმელჯის ისარი
უფროოდ ამოდიოდა,

წაურვილის შაღონებული
 ცნენტ-ხედრათ ჩამოდიოდა,
 ჩაგეყარა ანკილოშია,
 ცუდმა ნიავმა ქარმაო,
 მიხრით გამოზრდილ საყმომა
 გადმოგვეწივა დაგვხოცნა,
 ცუდ დაგვიყენა ჟამნია,
 თილისძეც გამოგვეპარა
 გადაიარა მთანია,
 ის რო თუშეთში ჩავიდა
 შამოგეგება რძალია,
 რა უყავ მამამთილაო,
 თინიბეგ ჩემი ქმარია,
 გავსწირე მუჰის ღელესა
 წითლის არაყით მთერალია,
 თავით დაურკვე დროშია
 აფრიალებდა ქარია,
 გვერდით დაუბი ლურჯაი
 დასტირის როგორც ქალია.
 ტოტით აყრიდა მიწასა
 ბრუნაედა ცოდვა-ბრალია,
 რად მიყავ მამამთილაო,
 ღალატი ჩემის ქმარისია.
 ქალი ციხეში შავიდა
 მაგრა დაწელნა კარია
 რად მიღალატე ნეტარა
 რაზედ მაჰკალით ჩემი ქმარია,
 უნდოთა ფშავლის შვილებმა
 ძალევით გამოსკრეს ყელია,
 მიშველე მამამთილაო,
 შამაბი შენი ხმალია,
 უნდა თინიბეგ ვეძებნო
 ლელაიც ნულარც ვარია,
 საპარავს გადმუეწია,
 დაუხვთა ფშაველთ ჯარია,
 სად მიხვალ ბოზავ დიაცო,
 რაზედ გიკურავ ზავია?

უნდა ცაბაურთს ჩავიდე
ცდაზე მიჰქერავ თვალია.
კიბულთ არ ჩაგაცილებენ
ლომხუნამანი ძმანია.
არ დაიშალა ლელემა
გადმიარა მთანია.
მივიდა კიბულთ გზაშია,
შამახვდენ ორნივე ძმანია.
სადაური ხარ ქალო,
სისხლის რომ მოგდევს კვალია?
თინიბეგი მყავ დამრჩალი
უნდა მოენახო მკედარია.
შენ გირჩევ ქალო შინ წადი,
თორე აქ დარჩი კვდარია.
არა ვერ წავალ ქალაი
თინიბევის უნდა ვენახო თვალ-წარბია
არ დაიჯერებ შე ძალო,
ცხვრებილად მოსკრეს თავია,
ხელი მარჯვენას არ ჯობდეს
რათ შეივრცხვინე თავია,
მაგრამ შენ ქმარ-მამამთილ
დიდი ქნეს ცოდვა-ბრალია.

ხევსურეთს არი ამბავი
ლომი დაზეზდა მთისაო,
ჩამოვა ჩამობოინობს
ლალი არწივი მთისაო.
არავინ დაგაზიანოს
არავინ დაგგლიჯოთ მწკლითაო.
დედას გიტირებთ რუსებო,
ლომი დაზეზდა მთისაო,
ის კი ვერ იცის ბეჩაემა
ბალთას ჩაუსმენ გზირსაო,
ომია ბალთის ქალასა,
სისხლსა წვიმს მალლა დარია,
შამახვთა გუდამაყრელი
ნაცნობი დიდის ხნისაო,

დანდობით ჰკითხა ამბავი
სალამ ზიართვა პირსაო,
უნდა გეხუროს ლეჩაქი
იმ თავის დიაცისაო,
უნდ გეცვეს ჰრელი კაბაი
თავზე ნაჰაპნი თმისაო.
დაიძრა თავის შავნალი
უთავა ძუძუს ძირსაო,
ბოლონავ ამოაწყვეტო
გზაში რად მისვამ გზირსაო,
გამაწირვინეთ სამშობლო
აი დედაჩემს მტრისაო,
მგელს კიდევ დარჩა ლეკვები
მოძებნა უნდა გზირსაო,
არც შენ შავრჩება, ბოლონავ,
ღალატი თავის ძმისაო.

✻✻✻

მოხვედ და მელიცივნელო
რა ამბავ მოგიტანია?
მოველ, რა მოველ
ქისტებ არ მოგვეს ზავია:
დაგვიკრეს ხოშურაულსა
დაგებრუნდა ცოდვა-ბრალი:
დაწირნა ჯარემაშია
უგშერებელნი მხარია.
ბევრნ გვეყანან ამხანაგია
თუშნი, ხეესურნი ძმანია,
გაიგო სულხანაურმა
მალლა შაირტყა ხმალია,
კი თუ მომიკლეს გიგია,
კი თუ დამუნეს ცანია.
შაკაზმა თავის ლურჯაი,
ზედ თავად შეჯდა ქორია.
დედას გიტირებთ ქისტებო,
უნდა მოგიხტეთ კარზედა,
გადინოთ სისხლის ღეარია.
გამოფრენილმა ყორანმა

გაღმავარა მთანია,
 თავ ჰსჰრა ქისტის მოლასა
 გამააყოლა მარჯვე მხარია.
 ეს რო გაიგეს ქისტებმა,
 შაქნეს დიდ ცოდვა ბრალია,
 დაიცა ძალლის ჯიშებო,
 მალე გიკლიოთ კვალია.
 უნდა გიგიას შამწირეთ
 ათი თორმეტი მკედარია.
 გაჰკვირდენ ქისტის შვილები
 აღარცა მოგვეცა ზავია,
 მაგის ნახოცი მკედრებითა
 ავაესვთ გალავანია,
 სახვეწრად გამოვუგზავენეთ
 თეთრი ქორაი ხარია,
 შატილს ჩაუსხდენ გზირადა.
 ზემოთი სულხანაური,
 ღურბინდით იქერიტებო,
 ესროლა ქისტის მოლასა
 ხანჯრის ტარებზე ზედებოდა.

თოვლი სთოვს საგურამოსა,
 ხიჩლაი, თათულიკაი
 იქ კი შაყრილან გზაზედა.
 ჩამაყარდნია ამბავი
 უწინდელს მტრობაზედა
 ხირჩლამ უთხრა თათულსა:
 სასმელ დავლიოთ ჰკუაზედა
 ეგ მაშინ გაყარიგოდეთ
 როცა შავხედებით მთაზედა.
 ჩემი პატარა ფრანგული
 მოგპრილობდეს თავზედა,
 სხვას კი ვერ უტრიალებავ
 ხმალ თათულიკაის ტანზედა,
 დაჯარდნენ შაენი ღრუბელნი
 დაბლა დაყარეს ნამია,
 თათულიკასა—ხიჩლასა
 ხანჯლებით ერთმანეთს ჩხვერავდიანა,

თოფებ არ ექნა ხელშია,
წინ სისხლი უდგა გუბედა,
რად მამკალ უთხრა თათულიკამა
რად გადამაგდე გზაზედა,
გაიგეს ხევისურთ შვილებმა
ხელი დაიდევს ხმალზედა,
ჩამაეტივნეს ხიჩლასა
თათულიკაის ჯავრზედა.
დაკაფეს ხიჩლაი ჳზრემდი
კრემლები ჩამოსდის თვალზედა,
შაგინდნეს თათულიკაო
ჯღანნი გაბანდეს გზაზედა,
როგორ იქშერე ლამაზი
თავი რა მასკრე ტანზედა,
არ შაგარჩენენ ხიჩლაო
თათულიკაის ტანზედა.

ყუჯით გიორგის უთხარით
თათართ ხევისურის ნათქვამი,
ჩობანს არ ვამაადგება
თეოზე კაი საწოლი.
გათენდა მეორე დილა,
ნახეთ თხების და მგლების ნაბრძოლი,
ახლა კი გაგისწორდებათ
ეგ კოლექტივის სასწორი.
იახსარ მოგქცეს წყალობა
გადაუნათლე მთა-გორი.

მაშინავ საით შაგხვდები,
ღმერთმა დაგწყველოს საბელო,
შენ ჩემო გაღკრუებელო
თავზევით ქუდის მამბთელო.
ბოზ-ქურდობაზე შამარცხვენო
მე მაბრალეებენ შენს თავსა,
ტანტრეო სად რა წახველო,
თუ მე შენ მოგკალ ტანტრეო.
ჩემი ცხენ-ბარგი რა ვქენი

თუ მე შენ გიღალატებდი,
შენ გაქრი ჩემო სანთელო,
ცოცხალი ნულა მოგივალ
თაძარო ჩემო გამზრდელო
თუ ტყვილადა მწამებდენ
პასუხ შენ გეეც გამჩენო.
ბევრს კი ეტყოდი ტანტრიავე
რათრების ენა იცოდი
მაგრამ თავ მომპრეს რჯულძაღთა
დამპირდა შენი თავია,
მიშველე ლაშარის ჯვარო
დამპირდა შენი თავიო,
ჩამოგვეშველე ისივა
არწივო მეომარია,
შენი ფრანგულით მაკურთხე
ტანტრია მეომარია,
დაგვიკრა თათრის შვილებსა
დააგლეჯინა ყმანია.

* * *

ჩიტი ჩამოჯდა ღობესა
იძახის გიშლიშორასა.
ბევრსა დახვდება ამ დროსა
წელიწადს ქრისტიშობასა,
შენსა შენ მოჰკლა შენს მტერსა,
გაუწმევ მაგიერობასა,
გზანიც კი აყოვდებიან
შენი მისვლისი-მოსვლისი
შენ გაიმარჯვე მტერზედა
ჩემო ფრანგულო ხმალო,
წინ-წინ მე მომაკვლევიენე
ჩემზე მოსული მტერია,
ჩემი ლურჯაი ჩემთვისა
ნაკურთხალია ცხენია,
ეგებ ფშავეთში მიმიშვან
არწივი მეომარია,
თავ გასქერ დიაც-ყმაწვილსა,
თათრების ნაომარია,

ქალებს ხმარობენ ცოლურა
არა ჩანს მეომრებია.
სადა ხარ ზეზევე ნეტარა
ლუხუმი სადღა არია,
ღმერთო და ჩვენო გამჩენო
ხატებო ფშავეთისაო,
შენ გაუმარჯვე ჩვენს ჯარსა
დავლათო ახმეტისაო,
აგებ აეხოსოთ ძელებითა
ველები კახეთისაო.

საგინა გიორგწმინდელმა
ლუდი აღულა სვიანი,
დაითვრენ ჯალაბაურნი,
დადგა ხაჯრების ტრიალნი.
რად ეგრე ჩემო საგინავ,
რაისად გვიყავ ზიანი,
დაგვათვრენ დაგვალაღატენ
ლულ გვასვი იფლის წენიანი.

წაწლობა რალაც იციან
დაესწვი ფშაველების „ზაკონი“
მეც მთაზე ბევრჯერ გაესწირე
თავ-განებებულ საქონი,
ბევრგან ბოსლის კარ გავადე
ბევრგან აეხადე საკომი.
ბევრ ქალა გამოვადვიძე
ტყავის ძველაში ნაწოლი.

რა ქვეყნის ციხე ავაგე,
ჯავრი შავები კარადა,
შიგა ვზივარ და ვიძახი
თავი ღურბელსა მიბია,
წინ მიდგა სუფრა სკავდისა
ბრინჯაოს ტარი ავია,
ზედა დევს დანა ჯავარი

ზედ კვიციის ხორცი აწყვია,
მშინ და ვერ მიკამია
რჯულ ვერ გადამიგდია.

* * *

შვიდ წელს ტყვედ ვიყავ, დედაო,
არ მილაზიან ქვიშანი,
საკმისას ჩაღოშეებულნი
შუქნი ვნახოდი მზისანი,
კუტი ვეგონე ლეკებსა,
კარსა ვერ გამავდიოდი,
გამომიყვანეს გამშინჯეს
ქალ-რძალი მიდგა მრავალი,
პირდაპირ ჩამომიცფრინეს
თვალ-მარგალიტი მრავალი,
ზოგი ვსთქი უბერ ვიამე
რაც იყო თვალით მრავალი,
ისევ გადმოუფრინდი.

* * *

ძმობილო, კარატიელო,
ე მა ხოწს გაუხახუნე,
გუშინაც დალეულიყო
სულ კბილ დაკრეკილმ ვაბრუნე.
თუ არა მე კი შინ წავალ,
ახლა სხვა მაიმასახურე.
შენმა მზემ თუ კი შინ წახვლ
სავსე დაგხვდება საპურე.*

*) ფშაური ლექსების მეტი ნაწილი ჩაწერილი მაქვს ლეკვა მთვარელა-
შვილისაგან სოფელ შუაფხოში